ДУКАЯ

№ 3 2019

ДУКЛЯ

Рік видання 67 № 3 2019

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA – literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

KULT MINOR

ІВАН ЯЦКАНИН, головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:
ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОҐАНИК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік – 3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateí Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-- platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Дмитро Кремінь
Добірка поезії 2

Лідія Повх
Добірка поезії 10

Юліус Панько
Михась 13

Леопольд Лагола
Випадкове знайомство 20

Василь Лавер
У тіні Ердеґа 29

Чий же Крим? 39

Відповідь від ОУН: хто і коли насправді вигадав гасло «Слава Україні!» 42

Йосиф Шелепець
Шевченкові молитви 51

Наталія Ребрик
о. Степан-Севастіян Сабол-Зореслав 56

Михайло Роман
Ювілейне слово про Зузану Ганудель 63

Іван Яцканин
Від Карпат до степу 66

Леся Салій
«Антонич від А до Я»: книга, що спонукає пам'ятати 68

Василь Зеленчук
… хай цей сюжет буде містком… 84

Галина Александрова
Біографія душі у творах Йолани Голенди 87

Марія Чижмар
Карпатські говори не є «окремою мовою» 92

Олег Павлів
Премія ім. Архипа Тесленка 95

ПОЕЗІЯ

Дмитро КРЕМІНЬ (1953-2019)

ЗОЛОТА БРАМА

У притвір храму – брама золота...
За молитовні дорогі вуста,
За першу зморшку біля вуст твоїх
Молюсь тобі – й не відмолю свій гріх.
Мадонна ти. Та пеклом – у мені.
Зовеш туди, де темний притвір храму...
І падають богове кам'яні...
Як увійду в цю предковічну браму?
Твій чистий лик і твій гріховний рот.
Але на тебе тугою небесною
З захмарних, із захмарених висот
Дощ не проллється манною небесною.
Лоліто, Ледо, Ледонько, Лебідко!
Улещена й відмолена стократ,
Кого тобі у час екстазу видко
Біля прощальних, біля царських врат?
І молитовний лик,
І молитовні лики.
І молитовний спів – без краю і кінця...
Як є ти, Боже праведний, великий,
Дай і мені тернового вінця.
І треба так – із вічністю проститись.
І треба так – у вічність перейти,
Аби хвостами почали хреститись
Біля вогню геєнного й чорти...

СУЗІР'Я КОНЯ

Зачарований кінь
Стулив у студені трави,
Поставивши все на кін, –
Од підків до буйної гриви.

Не знати йому, овва,
Чом птаха над ним співала,
Про віщо йому трава
В залізних підковах шептала.
Любовне йому дання
При яворі, при берестечку...
І той, хто сідлав коня,
Зняв і сідло, й вуздечку.
Зняв золоте сідло
І вудила залізні.
Подаленіло село
І луги сінокісні.
До високих зірок
Кінь злетіти хотів.
Тільки цок,
Тільки цок,
Тільки цокіт підків.
Серед ночі та дня,
Як свобода невбита,
У Сузір'ї Коня
Задзвеніли копита.
Огорнув його теплий дим.
Посхилялися зорі над ним яснолиці
Тільки плакало літо за ним
Іржанням сумним кобилиці.

ЗОЛОТИЙ ГОМІН

Я чомусь клену себе щоднини
За життя, мов непрощенний гріх.
І за те, що став рядок Тичини
Поетичним святом для усіх.
А було...
Під бронзовим Шевченком,
Під його нахмурeним чолом
Ми дали свободу лелеченькам –
Жити над чорнобильським селом.
Невзабарі, мила, невзабарі...
Буде річка, човен і весло,
Як же нас, таких коханих, в парі

Знову до Харона занесло?
Милою, коханою рукою
Помахай мені, моє дитя...
Все стає тепер мені рікою.
Все стає рікою забуття.
І кого позву тепер на свято?
І кого позвати, і коли?
Нам було дароване багато...
Продали. Проїли. Пропили.
Україно-Лето, древню річку
Знов мені виносить древній міт.
І згадаю. І поставлю свічку
Пам'яті печальних наших літ.
Все моє життя тепер – як спомин.
І не повернеш, хоч вовком вий.
Все життя минуло... тільки гомін...
Тільки гомін... тільки золотий...

* * *

Та криниця не висохла ще.
Вона поїть заржавілі відра.
І до неї злітають три вітра,
на цямринні зоставивши щем.
І зітхає тривожна вода,
ця пречиста вода – як святиня.
Та до неї не йде господиня,
до криниці повзе лобода.
Лобода від покинутих хат,
лобода від причілка й городу.
І ніхто не приходить по воду.
І заржавілі відра стоять.
Зацілпивши солоні вуста,
в синій обрій вдивляються відра.
...Ця історія дуже нехитра,
до криниці ще дійдуть міста.
Ідилічне, сільське рококо,
мій далекий покинутий світку!
Об пластмасову пірамідку
глухо хлюпає молоко.

ПТАХИ

Птахи із неба падали й кричали.
І з ними небо падало наниз,
Як небо їх пташиної печалі
Над одинокістю порожніх гнізд.
Птахи набрались у польоті моці...
І крик їх – наче поклик далини.
Та, летячи і падаючи мовчки,
Вже мовби небом зістають вони.
А понад нами – їхній крик вознісся.
І вже щоразу ближчає луна:
То кличуть нас ячанням вітру гнізда,
Немов неопалима купина.

ПОВІСТЬ НАШИХ ЛІТ

Я народився ще в імперії,
Хоч і не знав, що це – вона,
Де правлять сталіни і берії,
Де гітлер, голод і війна.
Я знав – про флот у Севастополі,
Про мавзолей, вождя в Кремлі...

Чому ж ми плачемо на попелі
Своєї рідної землі?
Так раб жалкує за хазяїном,
А за поміщиком кріпак?
І побивається за Каїном
Убитий Авель, чи не так?
Усе збувається, збувається,
Усе збувається, як міт.
І тільки серце розбивається
О пам'ять, наче о граніт.
Я все життя живу в імперії,
Де малоруські хутори.
Де при радянській владі мерії,
А в них червоні прапори.
Де білі дні зістали чорними.

Де глад і мор, як у війну...
Та, з барабанами і горнами,
Тебе, епохо, не клену.
Бо все збувається, збувається,
Усе збувається, як міт.
Останній цвяшок забивається
О гріб печальних наших літ.
Бо легше, мабуть, утопитися,
Ніж обманути власну плоть.
Тому що двічі народитися
Не міг (ви знаєте?) й Господь.
І я не знаю, як там завтра ми,
І як позбудемось журби.
Тому що всі ми – люди з таврами
Позавчорашньої доби.
Народні слуги, що не злічені,
Кричать з парламентів і рад.
Вони гадають, ми лиш мічені,
А їм і чорт уже не брат.
Вони спогорда попадають ще
На бидло мічене згори.
Та в їхніх чолах – потрясаючі
Ті ж інвентарні номери.
Я народився в тій імперії,
Де й ти, любов моя, жила.
Де української Етерії
Нас поглинали ніч і мла.
Де кагановичі, як мамути,
Де поганяє раб раба,
Де в нас пропали не лиш грамоти,
А й наша воля і судьба.

Сад Гетсиманський. Коло хати
Хрущі травневі не гудуть.
А ждуть: коли вже розпинати
Того месію поведуть?
І білий хліб.
І біла хата.
І серп, і молот... Прапори!

Синедріону і Пилата
Отецькі погляди згори.
Не соловейки, а ворони,
Де на Голготу хресна путь.
А там синки-центуріони:
Такі вже точно розіпнуть.
Солом'яні мої мадонни,
Їх матері вечерять ждуть...

Невже й тепер, попід Стожарами,
І ми заплачемо самі
За скотодвором і кошарами,
Немов раби оті німі?
А все збувається, збувається,
Немов Шевченків заповіт.
І лиш травою забивається
Печальна повість наших літ.
А я – поет. Живу скорботою.
Я ні на кого не плюю...
Серпом?
Зорею?
Під Голготою
Уже розіп'ятий стою...

МАМЧИНА ПІСНЯ

Ясени, і дуби з яворами...
Де, коли вони, звідки вони?
І заклечані тесані брами –
ти їх, пам'яте, не вини.
...Босі ноги мої ступали
по колючій, по свіжій стерні.
Повертається пам'ять, пам'ять,
а життя не вертається, ні.
...Гнали хмари по оболоні,
в серпні сивіла сіножать.
А здавалося, білі коні
синім полем за море біжать.

...Білий полудень. Жовтий серпанок.
Я, маленький, од спеки затерп.
Подає мені мати дзбанок,
відіклавши розпечений серп.
Жито, житочко, ти наша доля
у первинній колгоспній порі.
Та замало в селі моїм поля,
тільки гори, гора на горі.
Мамко, мамко, із цими руками
і земля кам'яниста жива,
бо ж на камені, чорнім камені –
не жива.
Бо ж на камені – ані кореня.
Бо ж на камені – не пожнеш...
«Чорна гора не орана,
лиш кулями засіяна...»
засіяна... все ж.
Переболено. Пережито.
Перплакано сліз гірких.
Та живу і жнивую, як жито
на розораних схилах гірських.
І сльоза материнська гірка мені.
І в сльози тої очі сумні.
І трава не зростає на камені
по мені...

* * *

Давайте думати про вічне.
Давайте думати про те,
які зірки на небі витче
нам сниво колі золоте.

Давайте думати про долю.
І не забудьмо про жнива,
коли за мертвою водою
іще не висохла жива.

Давайте думати про небо.
Воно із нами не мине,

аби немудро і ганебно
ми не розтратили земне.

Нам інша доля випадає...
Не дай нам, господи, кінця,
де тільки маска, що спадає, –
й нема за маскою лиця...

* * *

Коли нас покинуть і люди, і Бог,
І смерть за порогом, –
Поете, поете,
почни монолог, –
І ми перед Богом.
А там і безодня, і сяйво зорі,
І лаври на скелях,
А досі співають сліпі кобзарі
По градах і селах
Про те, як любили нас руські царі
В співоцьких капелах.
Але догорять дерев'яні церкви,
Зведуться камінні,
Тоді і побачите Господа ви
В небеснім промінні.
Тоді на цю землю
І рине зоря,
Звізда Козерога,
Бо вічність не прийме
Поета й Царя,
А царство – без Бога...

Лідія ПОВХ

❀ ❀ ❀

Будую в своєму краї
Гніздо на дощах-вітрах.
Я місце своє знаю:
Я невисокий птах.

Але якщо придивитись –
Побачиш і з нижніх віт:
В росинці, бува, відбитий
Цей неповторний світ.

❀ ❀ ❀

Десь на межі між снігом і не-снігом,
Десь на межі між бігом і не-бігом.
Десь на межі між заходом і сходом.
Між днем і сном, між людством і народом...
В невизначеній тяглості чекаєш.
І краще у житті своїм минаєш!

❀ ❀ ❀

Приходить час, коли вже немає мами –
З ким же поплакати, все обсудити?
Краще дивитись сто сьому серію мелодрами,
Аніж слухати зведення про убитих!

Це ж на нашій землі! На цілованій Господом сфері –
Смерть і пожарища, смерть і руйнація...
...Мов у темній кімнаті з реактивів на фотопапері,
Через кров проступає нація.

❀ ❀ ❀

У тих полях, що тягнуться без краю,
Неміряно-небачених полях
Мала комашка, все шукаєш раю,
Перепливаєш, мов Дунай, свій страх.

Одну лиш краплю, крапельку любові,
Одну лиш чисту крапельку роси...
А світ замішаний неправдою на крові,
Він дикий, світ – жахається краси!

❀ ❀ ❀

Цей вечір справді дуже синій!
Ліси зачаєно мовчать.
Мов письмена, на гілках іній,
І світить зірка, мов печать.

Життя і справді – дивовижа!
Сніжинка скапує з долонь.
Є перевал. Самотня хижа.
Вікно засипане. Вогонь.

Східні люди

– Ну що ти від них хочеш?!
Вони – східні!
Каже хтось зверхньо, із усмішкою.

– Ну що ти від них чекав?!
Вони – такі! –
І дивляться наче з вершини Монблану.

– О, ці – можуть! Вони – східні!
каже хтось в іншій історії,
наче виправдовуючи своє безсилля.
– Вони витерплять! – наче
відмежовуючись від нас Ла-Маншем.

Над нами підтрунюють,
Нас мають за дурників,
Не помічають терпіння і крові.
Поки... поки ...
Не розізлять того приспаного бика,
Що упирається в Азію,
Що викрав колись Європу.

А коли він несеться на них із тупотом, –
Замовкають і сторожко нас вивчають.

❁ ❁ ❁

Ну що тобі із цих віршів?
Це ж павутиння!

Он хлопчик веде
На повідку пса.
Веде крижаними стежками.

Пес сіпає повідком.
Ой!..

І хто кого веде?
Не зрозуміло!

❁ ❁ ❁

Прислухайся: скрегочуть жорна.
Було зерня – мука за мить...
Мука з одних – мов глина чорна,
А з інших – сяюча ряхтить.

Стирає камінь кожну самість.
Що в куль із іншими стече...
Так не сьогодні, так – віками.
З усіх хтось хліб один пече.

ПРОЗА

Юліус ПАНЬКО

МИХАСЬ

(Уривок)

1.

Кажуть, що таких, як і я, можна знайти майже у кожному селі, але вони живуть і в містах. Звуть їх по різному. У них своєрідні імена, прізвища, або прізвиська. Здебільшого їм присохне тільки одне. Їм не потрібно ім'я та прізвище, бо я читав, що таким кажуть, що вони історичні *людкове*. Скажімо, в Братиславі існував Наці, чи Нацько. Нацько був і в Банській Щявниці. Їм міста спорудили скульптури в розмірі їхнього дійсного зросту. Мені більше подобається братиславський Наці, ніж Щявницький, бо, ізосцього, той такий худий як тріска, всім для посміху. В Братиславі до статуї Нацька підходять туристи, де він послужливо зі знятим циліндром усміхається на весь світ, тобто усміхається по цілому світі, де його відносять на фотографіях та поширюють по інтернеті. Мені теж подобалось би мати таку статую. На спорудження моєї статуї не було б треба стільки матеріалу. Кажуть, що статуї споруджують після смерті. Нацько на той світ пішов після Другої війни.

Воно нічого дивного, що мені на думці моя статуя. Дехто думає, що я блазень, але воно не так, бо, ізосцього, я зараз пілкую про статую Генерала, тільки так, сам від себе, бо, ізосцього, він став героєм Другої світової війни. В Містечку його люди дуже поважають, і я його поважаю, він такий колосальний. І я прагнув, щоб мене, хоч би трошечки так поважали. Зі свого постаменту він дивиться на головну вулицю, мені здається, що він її вартує. Тут у Містечку про Генерала не скажуть поганого слова, бо, ізосцього, він після війни в Містечку спорудив першу, баракову лікарню. Десь я і чув, що Генералові закидають, що в 50-их роках він слабо захищав в судових процесах своїх товаришів по зброї. Та ж, мовляв, він сам був жертвою цих процесів. То пияцюга Ястрабський показує себе таким мудрим, бо, ізосцього, йому надає такого розуму той пияк адвокат, з яким разом пиячать. Ястрабський з мене глузує, що я часто кажу слово *ізосцього.* Я цього ані не усвідомлюю, воно так просто з мене вилізе, щоб моя бесіда була вільною.

З моєї однокімнатки, яка є у блоку поза статуєю Генерала, не одного разу уявляю собі, як перед Генералом на головній вулиці проходить військовий парад. Це було б красиво, коли б так і відбувалося. Поперед Генерала марширують ряди піхоти, потім, аж земля труситься, тягне головною вулицею з великим рикотом військова техніка: танки, ракети, так все, як це показують по телевізорі. Всі салютують Генералові...

Ну, Генерал, щоденно, пильно слідкує за прохожими городянами та приїжджаючими селянами, які прибувають за покупками, на роботу та за лікарями. Тільки що вранці розплющу очі на ліжку у своїй однокімнатці, то саме перше через вікно вдарить до моїх очей голова Генерала, як її вмивають сонячні промені. Вмиває Генерала і дощ, але не одного разу приходиться і мені умивати Генералову голову, коли пообсерають її гайворони, ворони чи голуби, а коли задує поміж житлові блоки задерливий вітер, то Гене-

ралову голову хвиськають гілки переростої верби, аж мені соромно, що ці, необрізані гілки лупцюють цю поважну голову.

Насамперед я був змушений здобути якусь драбину, щоб досягнути до його поважної голови. У недалеких домах мені не повезло, не позичили мені драбини, бо, ізосцього, думали, що я такий, як і деякі ромаці, що коли позичать, то більше її не побачать. Аж в міському культурному осередку, де для мене завжди двері відчинені, мені видали драбину, бо, ізосцього, там мене добре знають, Владьо каже, що я такий як *недобрі гроші*. Не розумію чому недобрі гроші. Я там радий допомагати, деколи мені здається, що там всі справи на моїй голові, що я всім цим завідую, бо, ізосцього, мені так подобається.

Ну, коли вилізу по драбині аж до Генералової голови, то я гордий, що мене вихваляють, піднімають палець, що я молодець, через те, що взявся вмивати голову їхнього визволителя. Мені самому тоді на душі легко, я радий, що хоч тоді можу дивитися на людські голови з висоти – інакше, заради моїх сто п'ятдесяти сантиметрів у мене нема шансів. Здебільшого моя маківка викручена угору до людей, аж, ізосцього, роками болить карк. Сам Чаплін був теж мого зросту, і кажуть, що був великий. А мені кажуть, що я не високий сто п'ятдесят сантиметрів, але низький сто п'ятдесят. Нічого. Головне є те, що мене завжди хвалять, коли вмиваю статую. Похвали я прагнув завжди. Тому хочу бути таким братиславським Нацьком, хоч мене звуть інакше.

– Михась те, Михась там, Михась туди.., – кожний у Містечку до мене звертається тільки Михась. Про Михала Михаляка навіть і я сам забуваю, тільки тоді, коли поштар принесе якусь урядову пошту. На дверях моєї квартири виписано *Михал Михаляк – Михась*, щоб знали, що це я. Для мене було б краще, коли б мене звали хоч би Михал, було б це подібне на архангела Михаїла. Десь я почув, що ангели безстатеві і люблять всіх людей. Майже так, як і я, роками теж не знаю, як поводитися. Жінки отакого недоростка не зачеплять. Тому я змушений сам себе утішати. Сам себе любити.

Ну, що так мене звуть, воно для мене і вигідне, через те, що майже кожний мене знає, я з міщанами вітаюся. Я вдячний, втішаюся цьому місту, що воно, ізосцього, мене притулило, тут я проживаю майже ціле життя. Зі свого поселенецького життя я дуже мало затямив, ані не прагну пригадувати той період мого життя. Але деколи вночі пробуджуся переляканий, спітнілий зі страшного сну. Прокинувшись, відчуваю ще дим з вогню, аж здається, що я цілий просяклий димом з колиби, аж приходячи до тями, узнаю, що не лежу між численністю навхрест лежачих дитячих тілечок, а очі ріже світло оголеної лампочки та дим грані, перемішаний з димом курячих картярів, що сидять за столом. Щоденно грали, курили та пили дешеве вино – *Очі пучі* цілу ніч аж до світанку. Коли ми, дітвора, повилазили з лігв, тоді мужчини повалилися на наші місця. Протягом дня ми були змушені бути надворі, мимо колиби, щоб могли хлописька спати. Інакше не могло бути, тому що для всіх не було місця для спання. Хропіт сплюхів добре що не зірвав колибу.

Добре, що я прокинувся, жах, бо, ізосцього, це був сон про дійсний випадок з мого дитинства. Оскільки ми не могли перебувати у колибі, щоб не розбудити сплюхів, посилали нас у ліс за дровами, щоб назбирати хворосту. Зразу натовп зчинив великий крик і ми всі почали стрімголов втікати, бо, ізосцього, наближався лісничий. Я був найменший, старші віддалялися мені, я загубив одну туфлю, лісничий ось-ось мене впіймає, ох, добре, що я прокинувся. Той сон дуже набридає, коли мені дошкуляє пригніченість. Заради тої загубленої туфлі я зазнав усякого дорікання. Тоже пам'ятаю, що батько мене відкидав із-за мого миршавого зросту. Куцак – так мене часто лаяв. Через декілька років, то уже в дитбудинку, мені донеслося, хтось із персоналу сказав, що батько мене відкинув, через те, що він не мій рідний батько, мовляв, мати мене мала з якимсь *ґаджом*.

Добре, що мої спогади про нього майже цілком злиняли. Пригадую тільки його за-

каламучені очі від алкоголю, тоді брав на руки моїх братиків та сестрички, покладав їх на могутній живіт, мовби проковтнув футбольного м'яча. Мене ніколи не взяв на руки. Ще пам'ятаю те, як його відвели поліцаї, а після цього мене взяли, і я опинився тут у Містечку в дитбудинку зі школою для розумово відсталих дітей. Тепер такій школі кажуть спеціальна. Ну, ще перед Містечком я побував по різних притулках, про це мені тільки сказали, добре, що нічого не пам'ятаю. Мовляв, я був на рівні Тарзана – акуратно знайденого у пралісі. І так тут почала моя, як кажуть, життєва кар'єра, яка могла б закінчити подібно до братиславського Націго – я, ізосцього такого дуже прагну. Деколи опиняюся в ситуації, подібній до королівського блазня, воно це не є цілком зле, тому що я можу сказати те, що мені слина принесе на язик. Але часто відчуваю себе, що, ізосцього, не знаю в тому середовищі, чи я риба, чи рак. Живу між *ґаджами*, але *ромаці* з циганського табору дають мені зрозуміти, де мало б бути моє місце. Дякую красні, не хочу ці спогади про колибу – мені цього досить. Ані не знаю циганською. Розумію циганчині, але цього не видаю. Самій людині тяжко розуміти, ким вона є. Кажуть мені, же причеплюся до декого мов песик

2.

Вже в школі я був таким, що хотів допомагати, хотів до когось пригорнутись, притулитися, хотів бути добрим, відчути тепла, щоб мене вихваляли. В школі мені дорікали: «Що тобі натисли до цьої маківки, капусту? Що там маєш, полову? Маєш в ній самі дурниці!» Я добре знаю, що в ній маю. В моїх голові маю два голоси! Вони мені дають пораду... Один голос мене лає, дорікає, заперечує мені, а другий вихваляє мене, погоджується зі мною. Часто вони між собою сперечаються, мов діти на гойдалці біля нашого житлового блоку: раз вискочить один, а потім другий голос. І ще в моїй голові я маю поміщені станції від Кошиць до Братислави. Я їх вмію вигукувати, як станційний гучномовець там і назад, то не одного разу я розсмішив деяку компанію. Я ці станції вивчив від такого смішного дядька з дому пенсіонерів, якого звали, так як і народного ватажка Яношика. Може, це було прізвисько. Він не був жодним розбійником. Він тільки так тинявся Містечком і ніколи не звернув на себе увагу галасуванням станцій від Братислави до Кисаку.

В школі учитися мене не інтересувало. Радніше я крутився коло шкільного сторожа і допомагав йому. Він поводився зі мною шанобливо, був радий моїй помочі, бо, ізосцього, у нього, як говорили, були обидві руки ліві. Я розносив по класах крейду, туалетний папір, заміняв лампочки по цілій школі, ремонтував замки та клямки дверей. Так мені довіряв, що коли йшов у курорт на два тижні, він залишив мені ключі від свого складу знаряддя. Якраз той курорт нас познайомив. Коли я шефував його складові, то я похвалився своїм однокласникам, яку довіру мені надав шкільний сторож – це моє дійсне королівство. Я їх там впускав, хай втішаються цими усіма інструментами та приладдям, якими можна все зремонтувати. Я тоді нічого підозрілого не помітив. Коли повернувся сторож, добре, що його не трафив шляк, добре, що свого вичесаного когута на голові не вирвав своїми руками. Бракувало в складі багато інструментів, молотки, кліщі, свердлик, викрутки і багато іншого. І так скінчило наше приятельство. Мені було дуже соромно, ну, ізосцього, що мені було робити... Я розчарував його.

Він був і так для мене певним зразком. Шкільним сторожем був довгими роками. Теж його можна було б називати *історичною людиною* Містечка. Він затямився учням, батькам, вчителям. Сторож мешкав в однокімнатній квартирі в будові школи. Кожний ранок я обожнював його вигляд, як він про нього дбав. Полуботки вилискувалися, вже у них міг би і побритися, на стрілках випрасуваних штанів можна порізатися, краватка точно зав'язана, гладенько поголене лице, як дитяча дупа і на голові вичесаний сивий когут. Дивлячись на нього, я відчував святковий день.

Отакого іміджу прагнув і я, але ж на моїй голові не «заспіває» сторожів когут, у мене світить лисина, тому у мене борідка. Мовляв, я схожий на Леніна. Цьому я радий, але про це пізніше. І краватку, хоч не рад, але її ношу, ну, Ленін тоже носив краватку. Я не радий носити, бо, ізосцього, краватка нагадує мені кончину шкільного сторожа. Сторож носив краватку постійно, може, з нею під карком і спав. Часом почав страждати діабетом. Його лице втрачало блиск. Не зміг дивитися в дзеркалі, як йому відцвітає, морщиться, і почав пиячити, аж одного ранку знайшли його повішеного на краватці, на клямці дверей його квартири.

Добрим до мене був і учитель хімії, той мені сказав, щоб я на його уроки більше не приходив, тому що я вже знаю формулу води H_2O, і я розповів, як вмію добре зробити розчин: пісок, вапно, дві лопати цементу та вода – і добре це змішати. І як знаю виробити розчин для мурування, виробити штукатурку, і бетон я вмію вимішати стопроцентово. Це все хімічні речовини, підтвердив хімік. Наш хімік мені сказав, що я з хімії вже знаю все, що мені треба знати. І мав рацію. На уроках я не міг висидіти, постійно тривожив. І таким способом учитель зберіг свої нерви, а мені зробив радість, бо, ізосцього, я зміг іти допомагати шкільному сторожеві.

Усього цього хімічного я вивчив, як *гантлаґер*, коли я ходив допомагати при відбудові приватних будинків у місті. Ох, мені це дуже подобалося, коли мені казали *гантлаґер,* було це таке слово вже для дорослих, я аж підростав. Мені йшло на п'ятнадцятий рік.

І товариш директор дитбудинку були добрий хлоп. Коли прийшов до них хтось їх знайомий, що йому треба *гантлаґера* на його хату, зараз мене там звільнили з уроків. Директор одержав пляшку коньяку, а я дістав деяку коруну. Багато разів я *гантлаґерував* і на дерикторовій новобудівлі, але не одержав ні копійки. Це нічого. Там нас зі школи було більше учнів. Я вважав директора за свого, то і робив я на його хаті, як на своїй. Директор, вихователькі, кухарки, прибиральниці в дитбудинку, це були моєму серцю найближчі особи, ближчих я не мав. Між мулярами мені було тоже добре, вони мене хотіли за *гантлаґера*. Тому що, ізосцього, я в цю ж мить був приготовлений подати мулярові цеглу чи молоток, кельню, розчин був завжди належної насиченості. Мене ставили як приклад справжнього *гантлаґера*. Я не курив, не випив ні краплинку палінки або пива. Цигарки та алкоголь знищили б мої голосові зв'язки. Я дуже прагнув стати співаком, таким як був Карел Ґотт. Ціла стіна за моїм ліжком була обліплена плакатами Карла Ґотта. Під час обідньої перерви на побудові будинку я часто виспівував тенором співанки Карла Ґотта. Будівельники мене вихваляли, плескали, я в той момент себе бачив в Празькій люцерні

Був це період буйного розвитку. Казали, що Містечко росте як гриби після дощу. Я ніколи не був за грибами, і не бачив як вони ростуть, ні перед дощем, ані після дощу. Щось мені привиджується з дитинства, я з дітворою у лісі, але це поглинув туман. Старі будинки були знесені, відступали новозбудованим панельним блокам. Власникам знесених будинків наділили ділянки для побудови на навколишніх бережках, там поставали цілі житлові райони. Тоді в Містечку був брак ремісників і гантлаґерів. Я міг робити і для дальших будівельників, ну, ізосцього, я залишився вірним тільки лікареві-дентисту. Коли ми з ним чекали за мулярами, або йшов дощ, або під час перерви, біля сараю для будівельних матеріалів, або у ньому, дентист грав на скрипці, супроводив мій спів. Хотів, щоб я співав циганські пісні, я не знав ні одної, тільки *Дуй, дуй, дешудуй...,* бо, ізосцього, її співав Ґотт, а інші пісні від Ґотта дентист не зміг заграти. Гантлаґерувати в нього було добре, коли я не хотів сидіти у школі, а у нього була робота, то він легко мені написав виправдання. Стільки їх було виписано, що мої зуби могли бути в два рази вирвані.

Гантлаґери були також і ромаці з табору. Табір творили три старші міські, цеглові житлові блоки. До цих блоків ромаки були поміщені з їхнього попереднього циганського табору біля міської річки. Фотографії їхніх циганських халабуд появилися

у пресі в Америці. Тодішні комуністичні зараз знесли ці колиби, і ромаків помістили до старших, післявоєнних цеглових блоків, з яких мешканці виселилися до панельних блоків з центральним опалюванням. Дентист мене взяв у авто, увійшов між блоки, клаксоном затрубив три разів, у вікнах показалися розкуйовджені голови, як ляльки з-поза завіси, деякі підходили до авта. Я радніше там би не йшов. Там несло димом, як і в дійсному таборі з халабудами. Дентист, опустивши вікно, згукнув: Мені потрібно трьох гантлаґерів для штукатурування. Перший, який підійшов до авта, погодився, тільки відійшов переодягнутися. Між тим в салон влізли троє молодиків, дентист, не очікуючи першого, спритно відстартував. Я питався: і що з тим першим? Мені сказав: Який дідько печений, такий і варений.

Відпрацювали у нього цілу суботу, і він їм видав листок непрацездатності на цілий тиждень. Дентист з ними ще спекулював з різним будівельним знаряддям, матеріалом. Вони працювали в будівельних підприємствах і «додавали» йому лопати, тачки, кирки. Казали, що вони це не крадуть, тільки пересувають, переносять там, де потрібні. Мене висміювали, лаяли, що не розмовляю циганською, не співаю циганські пісні. Не вірили, що не вмію. Тому мене не брали між себе.

Хоч я не відрізняв людей, чи вони чорні, чи білі, я з кожним прагнув бути за добре. Найбільшим моїм побоюванням було, щоб я, ізосцього, не повернувся до циганських таборів. В дитбудинку було добре, але бракувало милого пестіння, приголублення з боку дорослих. Будучи малими цуценятами, ми нав'язувалися працівникам, або принагідним прихожим у дитбудинок, щоб нам дісталося хоч би крихітки ласкавості, похвали, погладження лиця чи головоньки. Людського тепла здебільшого передавала між собою дітвора. Старші голубили молодших, молодші тулилися до старших в пошуках тепла та захисту. Пізніше, будучи вже підлітком, мене приголубляла допоміжна вихователька, заміжня, переступила, може, тридцяти років, приходила тільки на нічну зміну. Звали ми її тітка В'єра. Вона пильнувала про дітей під час умивання під душем, покладала спати і доглядала нас цілу ніч. Я їй допомагав біля маленьких вихованців, приходив до вихователької, коли мене гнітили кошмари. Вона мене втішала, голубила, заспокоювала мене, тиснувши мою голову до своїх грудей і гладила та цілувала моє лице. Пізніше сама кликала мене щось допомогти перенести, або щось скласти. Спонукувала мене домашніми тістечками, або іншими ласощами. Кошмари привели мене до неї в одну пізню годину. Вона, сидячи на канапі у білому робочому плащі, простерла руки до мене, розтягнула ноги, щоб міг підійти до неї, я поклав свою стурбовану голівку до її грудей, зараз відчував, як всі кошмари зникали з моєї голови у її м'які груди, її руки гладили мене цілого, зразу зайшла з ними під резинку піжамових штанів, і зняла їх, гладила мені зад, взяла в руки прутень, він почав пульсувати в її долоні, вона його прямувала у своє оголене лоно без дамських трусиків, мене пройняв електричний струмінь... мій вистрелений космак присів на її живіт, в той момент рипнули зачинені двері. – Нічого, нічого не сталося, – заспокоювала мене тітка, – тільки не кажи про це нікому. Мені стало дуже соромно. Правду кажучи, я тоді багато чого не бачив, в приміщенні була пітьма, тільки який-сякий промінь з вуличних ліхтарів задерся в середину і бачив обриси білих стегон.

Я нічого нікому не виявив, але старші почали з мене насміхатися, запитувати, як це було. Поплескували мене: – *Малий ростом, але з великим хвостом,* або: **–** *Мала грудка, але самий сир...* Знаю тільки те, що раптовий жах вихователькі огорнув мене, мовби я був, ізосцього, винуватий, що вона так перелякалася. Вона більше на службі не показалася. Мені стало сумно, що отака мила жінка покинула мене. Звинувачував себе, що це трапилося із-за мене. Директор мене запитував, чи я був вночі у кімнаті вихователько. Я йому це підтвердив, але більше нічого не сказав і він так само не питався. Мене хоч вихованці поплескували, який я молодець, але дівчата не виявляли жодного інтересу до мене.

Заради і цього я хотів бути співаком Ґоттом, тому що його любили і обожнювали всі. Мені від такої уяви ставало аж млосно.

Тоді допомагати лікареві-дентисту було добре, мені це подобалося, але воно раптом і закінчилось. Із сараю для будівельних матеріалів та будівельного знаряддя зчезла скрипка дентиста та деякі мідні кабелі. Циганські гантлаґери підстроїли, що цим злодієм був я. Дентист їм і повірив. Ох, як це боліло. Мене поклали у виправний дім. А ромаці на ватрищі весело вигравали на скрипці і пили вино *Очі пучі* за гроші, які дістали за продані кабелі в утильсировині. Але я й так повернувся у Містечко. Ромаці з мене насміхалися: – Нічого б не було, коли б ти не був *диліно*, і не прикидався *ґаджом,* – так тобі і треба...

Не прикидався, я таким був, і прагнув бути нормальною людиною, щоб, ізосцього, мене всі шанували та всі мене любили.

3.

Я вивчився муляром, але мулярчина мені якось винятково не клеїла. Коли мені майстер показав, що зробити, це я пробував справити, але самостійно я не зміг закласти одвірок, вікно, виміряти прямий кут фундаментів, стін. Воно і зумів би, але я побоювався, що, ізосцього, це буде погано. Я не вірив собі. Коли мені показали, звідки доки мурувати, то я це виповнив з міліметровою точністю. Отакий я. Я вмію слухати. Мені тяжко сказати ні.

Через те що мені тяжко сказати, ні, ізосцього, це мені багато разів відомстилося. Не можу сказати: коли я виріс, але ставши вже дорослим, мені почали домовляти, що я повинен стати на свої ноги, що мені слід злетіти на своїх крилах, дехто мені натякнув, же належу до своїх чорних одноплемінників, там на ватрище. Мене там не хотіли, ані я там не хотів. Я не розмовляв їхньою мовою. Від дітей з ватрища в школі несло запахом їдкого диму, який врився в їхню одежу, книги, зошити були ним просяклі, навіть в їхню шкіру проник. Я не розмовляв по-циганськи. Трошки розумів, але не прагнув знати розмовляти. Я хотів бути корисним кому-небудь, не тільки для себе самого.

В Містечку про мене знали, що я завжди готовий допомагати, передусім при будівельних роботах, в огороді, помічником, коли організувалися різні культурні акції. І так після зміни в Окружному будівельному заводі я починав добровільно другу зміну в Міському культурному осередку. Я допомагав цілком безплатно. Але так цілком ні, тому що голова міського національного комітету мені приділив однокімнатну квартиру. Дійсно, тут в центрі, зараз за статуєю героя, Генерала. Я зараз взяв статую, як тоді говорилося, під свій патронат. Голова міста був добрий хлоп'яга. Не одного разу я йому допомагав біля його новобудівлі. Це було пізніше, після цього, як я допомагав дентистові. Тоді здавалось, що всі будують, місто росло прямо на очах. Не одного разу я був біля його нового будинку, під час робочої зміни. Вони з моїм директором заводу були великі друзі, вони собі допомагали, адже були комуністами, а мені було все одно, чи я на зміні, або, ізосцього, біля новобудинку голови міста. Зарплата була нормально за цілий місяць.

4.

Мені часто потрібно доглядати, чи вінки біля пам'ятника не здув, не поперевертав задерливий осінній вітер й листя, певно, надуло. Цих вінків після вшанування урочистості Дуклянської операції багацько, то приходять поклонитися і найвищі державні представники, і такі, що, як рік довгий, не подивляться у бік героя, але у той день вичепуряться, і які гарні та дорогі вінки принесуть, це супер.

Мешкаючи в житловому блоку в однокімнатці, я став міщанином, жодний якийсь там пройдисвіт із дитбудинку. Я весело міг з кожним вітатися, як зі своїм знайомим співмешканцем. І мене всі вітали. Вже не було ніяких спільних душів, туалет, спільної їдальні та спільного клубу, ані не знаю чого ще більше спільного. Вже я не змушений приховувати перед чужими очима, а передусім меншими дітьми, як тому кажуть, свій статевий *верцайг*. Однокімнатка: маленька кімнатка з кухонним кутком, маленька ванна з душем та туалет, малий коридор зі шафою. Все і зі мною самим маленьке, але велика свобода. З кушетки, де і сплю, комфортно можу слідкувати телевізор, слухати музику з радіолу, це супер.

Я горожанин, можу заходити в будь-котру корчму чи ресторан, і не тільки в циганську *Жабу*. Але я не п'ю алкоголь, тому у корчму заходжу дуже зрідка. У *Жабу* не входжу, бо ромаці з мене насміхаються, докоряють мені, що прикидаюся ґаджом. Корчмарський сморід шкодить моїм голосовим зв'язкам. У міському культурному осередку відчуваю себе як риба у воді, як підливана квітка, там є моє королівство. Я там можу себе відчувати в ролі від слуги аж до самісінького короля. За все можу дякувати, що я дістав однокімнатку, і за сусіда, через стіну, Владя з дружиною Камілою і доньками-близнятами Данкою та Янкою.

Я його знаю ще від шкільних років. Він відвідав сусідню, дійсну основну школу. Пам'ятаю, яким він був активним піонером. Під час урочистостей він у піонерській формі декламував палкі вірші. Ох, як і я хотів декламувати, але не зміг вивчити вірша напам'ять. Читати і рівночасно те запам'ятати для мене - це, ізосцього, дуже тяжко. Ліпше мені затямити почуте. Слова пісень Карла Ґотта під музику затямив відразу, а я їх вивчив, слухаючи радіо. *Каву сі осладім, а їнак ніц..*, це для мене було легко запам'ятати. І я тепер можу каву зварити, осолоджувати у своїй квартирі і слідкувати телевізор. Деколи мені кава і згіркне, коли почую з-поза стіни скрипіт Владьової постелі та пристрасне зітхання його чарівної дружини Каміли. Дійсно, вона гарна. Може, Владя покохала через його струнку фігуру моделя. То я в цю мить змушений сам собі зробити добре. Тоді я бачу Камілу на моїй кушетці біля мене цілком оголену, хоч я її таку не бачив, тільки її ноги – трохи і вище – на балконі під час вішання праного лахміття, коли я проходив повз нашого житлового блоку.

Кава мені теж дуже смакувала під час перерви у роботі в культцентрі. Я відчував, що заслужив її. Не допомагав я заради кави, але ця кава мені показувала Владьову вдячність, тому була така смачна. Ще за *соціку* роботи було постійно, скінчило одне святкування, а вже треба підготувати наступне. Починаючи Переможним лютим, Днем народження вождя Леніна, 1 та 9 Травня, Свято пісні та танцю українських трудящих, Словацьке національне повстання, річниця Дуклянської операції, окружні конференції Комуністичної партії, Соціалістичної спілки молоді, Чехословацько-радянського товариства, Спілки борців проти фашизму, Спілки жінок, Спілки добровільних пожежників..., ані всі не вмію полічити. На ці всі акції треба нові гасла, транспаранти, стінгазети, портрети вождів. Я став майстром напинати полотно на рами для транспарантів. Мені робота горіла під руками, я це вмів краще, ніж мурувати. Владьо – завідуючий культцентром, мене хвалив, що моя робота супер, що я *намбер ван*. Коли ми порозвозили і влаштували ці всі гасла, транспаранти по всьому місті і бачив ті червоні полотна зі жовтими буквами і серпами з молотом, я був гордий, що це також і моя робота. Під час тої роботи було й весело, передусім, коли ми, ізосцього, вішали панелі з вождями Леніним, Марксом та Енгельсом і дальшими домашніми, Новотним, Дубчеком, Гусаком, і чорт знає яких дальших. Прохожі потайки дотепно натякали: *Лем їх міцно повісте!.. Леніна зайво вішати, він і так вічно живий*. І я сам жартував, і знав, що тільки так публічно не можу. Ще у школі учителі нам казали, що не слід насміхатися з чільних представників, або говорити політичні жарти, що це є злочин. Я чув багато таких наклепів, жартів про політиків, але ніколи я, ізосцього, це не прозрадив, а маю багато знайомих поліцаїв.

Леопольд ЛАГОЛА

Випадкове знайомство

Орест Пілоти не залишав нічого на несподіваність і випадковість, тому й затримався трохи довше, ніж треба було, біля мосту, який щойно висадив у повітря. Душа підривника змушувала його залишитись наперекір здоровому глузду у радіусі вибуху, де і потрапив під дію вибухової хвилі. Засудили його за диверсійну діяльність, коли військові дії німецької армії вже закінчувалися, і він потрапив у Дахау. Після війни повернувся у місто, в якому нікого не мав і нікого не шукав, відвели для нього кімнату в спорожнілому готелику, якось там влаштувався і одного дня знайшов під щілиною у дверях встромлене запрошення на товариську зустріч колишніх в'язнів німецьких таборів. Правда, більше любив вечори наодинці, але все-таки зайшов на хвилинку в малу «Редуту», де зроду-віку зустрічалися ті, кого одного разу звів випадок. Після Першої світової війни тут зустрічалися члени італійських і сербських легій, і, мабуть, з того часу тут у кутках звисав гнітючий, павутинний сморід.

Цього вечора Орест Пілоти побачив жінку з плоским обличчям, таким, як на картинах у таїтянок. Він зауважив її гострі вилиці, які визначали розміщення очей. Із самого початку йому дуже хотілося доторкнутись до неї, обняти її, настільки його притягувала. Охоче йшла з ним танцювати, сама тулилася до нього і настільки, що міг уявити собі лінії її тіла і робив це залюбки та й з усім почуттям. Випили трішечки пива, потім знову йшли танцювати, ще сміливіше тулились один до одного. Оскільки вона була меншою за нього, він гладив її волосся, коли не заперечувала, губами доторкнувся її шиї. Напевно, це її трохи приголомшило, та дійшов висновку, що вона не проти такого зближення. Снував думки, як знову за тиждень отак зустрінуться, за місяць її запросить до себе, зрештою, вони ж обоє дорослі. Слава Богу, що хтось придумав таку вечірку. Усе одного разу закінчиться, і війна, то пора вже почати із самого початку, товариська вечірка, мертвим навстоячки віддають хвилину мовчання, ніхто не може вимагати, аби їм присвятити увесь вечір. Двадцять місяців був у цій протухлій кімнаті готелю, де проживали самі евакуйовані, і тепер вже досить було терпіти, хай грають щось нормальне, а не постійно ці олов'яні кулі, які свищуть у темноту фронтової ночі, це вже позаду. Вона з цим погодилась, його таїтянка, потім зауважив, що стала лінивішою і приємно відставала ногами, очікуючи, поки до неї упреться своїм мускулястим стегном, – такі були чудові відчуття на цій вечірці. Все-таки людина почуває себе серед своїх. За цифрами на передпліччі знайомились і здавалося, що до місць, де їх мучили, ставилися як до місця прописки. Орест Пілоти не хотів говорити про минуле, та й не згадував про нього, поки таїтянка не побачила чорну рукавичку на його правій руці.

– Обмороження, – засміявся Орест і сховав руку їй під пахву, коли проводив таїтянку додому. У неї була нарядна квартира, ніхто йому не заважав, розстібнув їй блузку, а їй це подобалось. Зненацька доторкнувся шкіряною рукавичкою до її голої шкіри, яка у людини так пристосована, що відражає все, крім людської шкіри, – і таїтянка відскочила протверезена і налякана. Не зводила очей з його рукавички.

– Обмороження, – повторив Орест Пілоти. – Це нічого, лише ушкоджений кровообіг.

Обіцяв їй, що розкаже про це більше, коли після чотирьох років разом їхнє подружнє життя стане нудним або коли постаріють і хвастатимуться тим, що пережили.

Орест Пілоти не залишав нічого на випадковість, та коли його після шостого мосту зловили, розлючені, що у них розривається зв'язок з фронтом на сході, взялися за нього, але нічого з нього не витягнули, тільки те, що його звати Бабак і що у нього не було помічників, оскільки мости викидав один та ще й з радістю, мов справжній фахівець. Бабака запхнули разом з іншими політв'язнями у вагон для перевезення худоби, з якого їх вигнали аж у Дахау. Це був поставний чоловік, як гора, і відрізнявся від інших трьох арештантів, яких у лютому морозі вигнали голими на двір за бараки і недбайливо прив'язали до колів. Його сусід був, здається, француз, того наглядач почав першим обливати водою. Француз клацав зубами, щелепами, потім усім тілом, мов кістяк. Коли не переставав щось проказувати, Орест Пілоти гримнув на нього одним французьким словом, яке знав. Оце гучне «merde» вразило француза настільки сильно, що голос у нього завмер, і не було знати коли й помер.

Наглядач з відром надовго затримався біля француза і тепер економніше розділив собі роботу. Дальших трьох обливав по порядку і регулярно.

– Який ти високий виріс, – захоплювався Орестом, виливши на його голову повне відро. – Будемо тебе поливати, квіточко волохата, щоб ти нам не зів'яв.

Вранці прийшли на них подивитись. Мороз неочікувано послабшав, до того ще й надворі було затишшя, але наглядачі знайшли звабливі людські бурульки, які виростали із землі вгору. Крім француза, який закляк викривлений, замерзлий, інші були випрямлені, з випнутими грудьми. Дзвонили, коли їх відв'язали від кілків, щоб перекотились на бетонне покриття. Наглядач їх настромлював на залізний гак, встромляючи його у замерзлу верству між литками і тягнув по одному, мов якусь рибину.

– Принаймні не зіпсуються, – сказав і, жахнувшись, зупинився перед Орестом Пілотим, який ворушився. – Цей живе, цей білий ведмідь. Бігме, він дихає.

Тут же збіглася ціла зграя наглядачів, порозбивали з нього льодову шкаралупу і наказали рухатися.

– Його звуть Бабак, – визначив наглядач з паперів і повідомив начальству, що такий і такий номер наперекір відповідному та призначеному поливанню, після стількох і стількох годин під голим небом не піддався морозу, хоча ми змушені були волокти його, бо у нього не було сили ходити, залишився живим. Так сталося, що пізніше його переселили у менше приміщення, де його привітав такий собі худенький чоловік, одягнений у мішковину, який йому, напевно, не зважаючи на заборону, прошепотів своє ім'я. Більше з ним не промовив ні словечка.

Привели його до якоїсь медичної комісії і дозволили присісти на стілець зі спинкою. Запропонували склянку молока, яке не було ні отруєне, ні зіпсоване. Уважно за ним слідкували, коли сьорбав м'ясний бульйон, в якому плавали шматки соковитого, смачного і добре пропеченого м'яса. Подали йому склянку червоного вина, яке випив за один ковток. Коли ожив і поринав у дрімоту, поклали його у ліжко з білим простирадлом і подушкою. Коли проснувся, над його ліжком ще стояли троє у білих халатах.

Один із них нахилився над ним і сказав:

– Я доктор Ве, а цей пан – фахівець щодо нервової системи.

Доктор Ве його простукав, поміряв пульс і температуру, потім розчинив у воді якийсь порошок, аж зашуміло.

– Випийте, – сказав доктор. – Вітамін «С».

У кімнаті невеличкого готелю було незатишно, ще й гостро смерділо мишами. До того ж і поцілунки ними тхнули, а з вуст іншого ще більше відштовхували. Незабаром це залишили, хоча Орест роздягнув її очима і рукою лаштувався підготувати її тіло, вона раптом встала і сказала, що ще ні, й хотіла йти. Як людина, яка звикла

справлятися з вибухівкою, був неймовірно терпеливим. Надумував собі, що заради усього, що чогось варте, не розпалюється повільно, але зразу ж вибухає такою силою, що розіб'є небеса.

Доктор Ве дбав, щоб про Ореста добре піклувалися. Довірився йому, що його обрали для наукової роботи, завдяки, зокрема, його тілесній системі та незвичній чуттєвості щодо холоду. Дослідження мали розпочати, як Орест Пілоти досягне рівня стійкості, на якому були їхні льотчики. Третій рік війни приніс багато непередбачливих проблем. Коли англійці здобули виразну перевагу у повітрі, збивали німецькі літаки над Північним і Середземним морями та, зокрема, над Каналом. Замінити втрачені літаки було питанням промислового виробництва, яке можна було посилити у зв'язку з обставинами. «Але такий льотчик, поки народиться, триває цілих дев'ять місяців, – посміхнувся лікар Ве, – не кажучи вже про те, скільки часу треба на навчання, час був товаром, який ніде купити, ні виробити, і так льотчиків витягували з крижаної води, паралізованих глибоким переохолодженням». Вони були більше мертвими, ніж живими, і всі спроби врятувати їх звичайним способом не принесли бажаних результатів. Не лишалось нічого іншого, як шукати нові шляхи, а у доктора Ве була перевага у тому, що їхній шлях не мусив бути конвенційним, оскільки у них була достатня кількість людської сировини. Згідно з тим, як лікар себе вів, то він дійшов висновку, що думка походить саме від нього. Це був той лікар, котрий пояснив йому хід першого обстеження. Охолодять йому тіло на ступінь, на якому знаходять своїх льотчиків, коли їх витягають з хвиль. Потім його повернуть до свідомості за допомогою його власного інстинкту. Це якийсь вид самозахисту тіла, причому лікарі викличуть тільки певні процеси, зусиллям яких має нормалізуватись діяльність внутрішніх органів. У інстинктів така властивість, що вони досить незалежні від свідомості. «Чоловік, – пояснював лікар, – є біля жінки у такому полоні статевого інстинкту, який ним зовсім оволодіває. Отже, нехай запанує і при порятунку життя».

Робота із статевим інстинктом мала бути основною частиною обстеження.

Орест Пілоти нічого не вмів собі чітко уявити, тільки те, що нічого не обійдеться без жінки.

Доктор Ве читав запитання із зошита і після кожної відповіді позначав хрестик, галочку або діагональ згідно з тим, яка була відповідь.

– Чи хвилюють вас жінки? – почав.

– Здається, нема такої огидної потвори, яка б сьогодні на мене не діяла, – соромлячись зізнався Орест Пілоти.

– Коли ви востаннє були біля якоїсь?

– Точно не скажу.

– Але можна сказати, що у вас є бажання, – втрутився невролог. – Ви б капусту сікли, чи як там у вас говорять?

– У нас говорять терти коноплі. Але я розумію, що у вас на думці.

Доктор Ве перегорнув лист у зошиті і продовжував:

– Статеве пристрасне бажання достатнє. Тілесна сила вирівняна, хрестик. Статеве вдоволення нормальне, хрестик. Мимохіть ви часто відвідували жінок і без глибокого чуттєвого зв'язку?

– Вони здебільшого ходили за мною, – промимрив Орест Пілоти, – і я сказав це не для того, щоб похвалитись.

– Це добре, – доктор Ве позначив галочку. – Тож ви спроможні злягатись з будь-якою жінкою.

– Ні.

– Хлоп'яга, мов ялина, – дивувався невролог, – а відповідає негативно.

– Я з тих, – заїкався Орест Пілоти, – хто не скочить на все, що випне зад.

– Ви повинні бачити обличчя? – допомагав йому невролог.

– Не знаю, мабуть, так.

– Певне обличчя.

– Не знаю. Не обов'язково. Можливо, тільки певний вид шкіри. Іноді вона ряба, інколи гладка. Мабуть, не шкіра є вирішальною, але запах, будь-що, що дражнить ніс. Піт, який дражнить, і піт, який відштовхує. У цьому я насправді не розбираюсь.

– З вами приємно працювати, – захоплено мовив доктор Ве і повіз його у закритій машині, де стояло майже двадцять жінок. – Виберіть собі, – закликав його доктор.

Роздягнені жінки з піднятими головами стояли струнко у двох рядах, мов вояки.

Оресту затьмарилось перед очима, але рівномірно пройшов поперед перший ряд і загнув у вуличку, в яку його спрямував доктор Ве. Відчував на собі допитливі погляди супровідників, які, напевно, хотіли з його поведінки прочитати приховану прихильність або щось таке. Орест Пілоти бачив тільки те, що деякі жінки опускали очі, але переважно із зацікавленням його розглядали, а зацікавлення в таборах завжди дорівнювало страху. Після закінчення огляду йому стало погано.

– Так, – доктор Ве знову вів його назад до жінок, – тепер подивіться на них ззаду. Це дуже важливо. Досліджено, що більшість чоловіків підлягає скоріш чарівності задніх форм, ніж найчарівнішому обличчю.

Коли вже нарешті все скінчилось, привезли його зовсім розгубленого знов у невеличке приміщення. Доктор Ве обмінявся поглядом з неврологом і присів на спинку ліжка до Пілоти.

– Що з вами? – запитав заклопотано.

– Що це були за жінки? – здивував їх Пілоти. – Мені від них було погано. Одне людське тіло гарне, а якщо їх багато, то перестають бути людськими.

– Вас ображає нагота? – цікавився доктор Ве і позначив хрестик, коли Пілоти притакнув.

– У мене є прохання, – сказав Орест Пілоти. – Нехай тут не буде жодної з тих, що мене тепер бачили. Я б це не витримав.

– Принижувало вас, що ви їх бачили приниженими, – констатував невролог.

– Мене це просто вбило, – Орест Пілоти розвалився на твердому ліжкові.

– Ви складний мінер, – посміхнувся невролог. – У мене було враження, що ви проста людина, у доброму розумінні слова.

– Можливо, але тільки в голові, – задумався Пілоти. – Від пояса вниз вирішується без мене, чого собі не можу пояснити.

Невролог на радощах майже заверещав, доктор Ве його поплескав по плечах зошитом, повним запитань, хрестиків, ком і крапок, у яких було зафіксовано внутрішнє життя Ореста Пілоти.

– Таїтянка моя, – сказав Орест Пілоти, – я насичувався чеканням, багато разів ми йшли від мого готелика до вашого мешкання, за усіма правилами цієї гри, пора вже, як то кажуть, зробити останній крок.

– Що ж вам у моїй зовнішності подобається? – хотіла знати таїтянка.

«А, до речі, чому саме обличчя, може її обличчя подібне до обличчя моєї матері?»

– Я схожа на вашу матір?

– Вона померла, коли я був у пелюшках, – відповів Орест Пілоти, – але не можна відкинути, що у вас її риси. Чому раптом це б мало бути таким важливим?

– У вас було багато переді мною? – зупинилась перед ним.

– Таїтянка, вас не було.

Завовтузилась, бо ж попалася, та не було куди подітись, і замість того, щоб виструнчитись, що зробить людину більшою, вона зіщулилась і повільно оберталася, ніби сама собі заважала.

– Гаразд, – сказала крізь зуби, – прийду до вас у суботу до присмерків.

Певного ранку був доктор Ве напрочуд балакучий, коли до нього привели Ореста Пілоти на звичайний огляд. Поки креслив на стіні криву між двома пунктами на міліметровому папері, хотів знати, чи з ним усе гаразд, це означає, чи себе почуває як мужчина перед весільною ніччю та в належному настрої і ніби мимохіть додав:

– Я, власне, мав би вам побажати доброї забави, але ж я не такий цинік, як виглядаю. Ця забава є запрограмована, але аж вкінці. Для втіхи відкрию вам, що ми з нашою працею настільки просунулись, що сьогодні уся справа під нашим контролем і наш графік пропрацьовано до найменших подробиць. Несподіванки виключені. Надзвичайно важливим є те, щоб фактор страху та з ним пов'язаний опір під час роботи був такий слабкий, що не зіпсує нам усю справу, як це часто бувало в минулому. Ви ж повинні бути якоюсь мірою на нашому боці, навіть і тоді, коли вам буде здаватися, що ми не на вашому. Користь з цього будете мати у першу чергу ви. У першу чергу, але я би сказав, що і вкінці.

– Робили ви такі дослідження вже й з іншими, – здогадався Орест Пілоти.

– Подібні, – підтвердив доктор Ве.

– У чому це дослідження відрізняється від попередніх?

– У добрій забаві, якої я вам побажав, – серйозно заявив доктор Ве. – З переохолодження ми досі приводили до пам'яті штучно, здебільшого хімікатами. Вас приводитиме до пам'яті любов.

– Де ж інші?

– Справді, де ж вони, – задумався доктор Ве. – Настільки простудились, але у цьому нема нічого дивного при такій роботі з холодом.

– Ви сказали, що вони боялися.

– Деякі вели себе так, ніби ми хотіли їх у ванні втопити, мов беззахисних кошенят.

– У ванні? – дивувався Орест Пілоти і намагався не виявити свою боязнь, яка його зненацька охопила.

– Адже все відбувається у ванні, – ненав'язливо пояснював доктор Ве. – Вважаємо, що людяніше заморозити когось у ванні, ніж викинути бідолашного з літака десь над Північним морем і там чекати, поки замерзне і зомліє, як наші льотчики. Крім того, у ванні ніхто не наражатиметься на акул.

– Чому усі мої попередники боялися? – за всяку ціну хотів знати Пілоти.

– Боятися будете і ви, – сказав доктор Ве по-батьківськи, – і не можна цього уникнути. Різниця у тому, що поки один опановує свій страх, над іншим страх перемагає. Потім наступає небажане – ми змушені прийняти засоби, які і нам не до смаку, та мужчина мертвий скоріше, ніж він по кісточки у воді.

Незабаром до них приєднався невролог, оскільки знайшов у підготовці помилку. Забув собі зазначити, чи Орест Пілоти має нахил до цих огидних справ за денного світла, чи скоріш потемки, що означало б відкласти експеримент до сутінків.

– Я думав, що для мене вже підготована ванна, – сказав Пілоти.

– Звичайно, є, – доктор Ве підійшов на допомогу неврологу, – але ж не думаю, що хочете навіки залишитися у ванні. Не йдеться про те, щоб когось через переохолодження позбутися найкоротшим шляхом, але виключно про те, як його зі стану переохолодження повернути до життя. Коли отямитесь, будете в раю, але на цьому світі, що, власне, і є надзвичайним.

– Тоді добре, – невесело сказав Орест Пілоти. – На тьму або день я не зважав, якщо до цього дійшло. Але ночами я завжди любив спокійно поспати.

Завели його у кімнату, де стояла ванна. На дверях Орест Пілоти ще раз зупинився і тихо сказав:

– Я ніяка не трясогузка, ніякий недороблений. Але, як на сплату в розстрочку, я не дозволю себе кинути на той світ. Я б не погодився, якби ви щось таке розпочали, тоді я візьму із собою одного з вас.

Доктор Ве ввічливо посміхнувся і познайомив його з приміщенням, в якому на високих колодах стояла звичайна ванна для купання, тільки дірява для усяких кабелів та дротів.

– Тепер я вам ще розкажу про весь хід експерименту, – пропонував невролог.

– Мене це не цікавить, – відповів йому Пілоти. – Це ж ваш експеримент, не мій.

Ступив у воду і сказав, що вона теплувата. Зачекали, поки звикне, і напустили холодної, аж досягла його грудей. Потім був змушений перевісити руку через край ванни, щоб на зап'ястя причепити металеві обручі з вимірювальним приладом, який нагадував годинник-браслет.

Це все за допомогою проводу укріпив доктор Ве у якійсь шафі з багатьма стрілками, які нервово заколихались. Малим важелем включив тихий двигун і вода дійсно почала охолоджуватись.

У суботу Орест Пілоти був сам не свій і краще б утік з дому, настільки був втомлений з багатоденної підготовки тіла і збуджування уяви.

– Ну як? – запитала його таїтянка, коли просидів цілу вічність у мовчазному роздвоєнні. Орест Пілоти вів себе так, ніби йому перешкоджали у якійсь важливій праці. Прислухався сам до себе і до цього порожнього гуркотіння, яке у ньому страхітливо блукало, та не знайшов нічого, щоб нагадувало людський голос у цій пустелі, де кожен вигук був змушений завмерти раніше, ніж встиг би зберегтись у відлунні, тільки безупинно скиглило з тої безлюдної широчіні, аж від цього ставало ще жахливіше, тому Орест Пілоти хотів би повернутися у свою кімнату, де нестерпно смерділо мишами.

Таїтянка виглянула через вікно надвір і причинила його, бо з будинку навпроти було видно, що діється у кімнаті Ореста.

– Ззовні сюди дошкуляє сморід, – пояснювала, коли Пілоти хотів їй у цьому перешкодити.

– Цей сморід є у кімнаті, а я через вікно пускаю його надвір, – невесело засміявся Пілоти. Нічого не допомагало, таїтянка затягнула міллю обіжраті занавіски, справлялась з цим акуратно, щоб зникла і остання щілинка. Потім сіла на ліжко і милувалася своєю роботою.

– Ну як? – повторила запитання. Пілоти почав варити каву.

Таїтянка її після того сьорбала ще гарячою, ніби кудись поспішала.

– Тут, мовляв, під час війни мешкали солдати, – сказав Пілоти. – Після них завжди лишається такий липкий поганий запах, ніби щось протухле. Потім в'їсться у стіни, у деревину. Тому й такий неприємний сморід.

– Тепер вже не так, – заперечувала таїтянка і ніздрями втягувала повітря, що їй надавало вигляд жінки, якою опановують пристрасті, оскільки навмисне повторювала те саме, маючи на думці певний намір, щоб побороти прірву до Ореста.

– Тепер запахло кавою, – продовжувала. – Я люблю запах кави. Ще більше люблю, коли її жарять. Чи правда, що запах переносить людину у віддалені світи, куди б інакшим чином ніколи не попала?

– Це правда, – підтвердив Пілоти.

– Де росте кава? – відразу зацікавилась.

– В Європі ніде. Кавове дерево вдома у Південній Америці, принаймні я так гадаю.

– У Бразилії.

– Ви так виглядаєте, ніби вашою домівкою були острови Тихого океану, – сказав Пілоти, аби відтягнути час. – Десь на Таїті. Зрештою, вже деякий час сам для себе називаю вас таїтянкою.

Таїтянка випнула губи і почала собі посвистувати. Зняла черевики і підтягла ноги під себе. Придушуючи докір, сказала:

– Що з нами буде?

– Це ж питання, – безглуздо мовив Пілоти.

– Я ж обіцялась у суботу. Сьогодні субота. Або бажаєте собі краще тьму?

«Вам треба цілковиту тьму, хрестик, злягаєтесь при денному світлі, галочка. Трахнули ви б цю чорноволосу, хрестик. Хід вашого статевого зв'язку, хрестик». Пілоти не чув її слів.

– Ну як? – таїтянка терпеливо проявляла свою нетерплячість.

Потім її голос прозвучав зовсім близько, прямо всередині вуха, десь біля мозку.

– Включіть хоча б оцю маленьку лампочку на нічному столику, – принишкла. – Або, може, не хочете бачити моє лице.

«Хочете бачити її лице, хрестик. Діють на вас зворушливо задні щоки жінки або, може, передні, хрестик».

– Хрестик, хрестик.

– Що ви сказали? – перелякано присіла. – Ви сказали хрестик. Ви два рази сказали хрестик, хрестик.

– Хрестик? – дивувався Пілоти. – Чому я мав би сказати хрестик.

– Хрестик, точно, – стояла на своєму з якоїсь незрозумілої завзятості. – Я ж чітко чула, що ви сказали хрестик і ще раз хрестик.

– Ну, я сказав хрестик. І ще раз хрестик, – насилу глузував із себе Пілоти. – Вже так воно буде, либонь я не сповна розуму.

– Хто таке каже?

– Я, – Пілоти повернув усе на жарт. – Коли хтось скаже два рази без усього хрестик, а хрестика – ніде нема, то може бути лише придуркуватим.

– Саме те, що десь має бути цей хрестик, – приставала таїтянка.

– Тільки де?

– Це вийшло з ваших вуст, це повинно бути у вас і ніде інде, – закінчила обмірковане питання.

Приліг до неї і заговорював цей клятий хрестик навалом слів, руками і ногами. Дозволила роздягнутись і стала поступливою, коли хотів розпалити її гарячими поцілунками, надалі впиралась кожній його спробі зближуватись, у коротких перервах між ніжністю наполягала, щоб справді сказав, про що думав, коли сказав хрестик.

Орест Пілоти сів, спустивши ноги на землю. Усе зіпсувала, вхопив себе за голову, все розбила, зіпсувала отими своїми хрестиками.

– Там, де я був, зі мною щось робили, – сказав. – Під час огляду лікар робив собі на папері різні позначки: хрестики, галочки і діагоналі залежно від того, якою була моя відповідь.

– Це щось таке, чого треба соромитись?

– Це щось таке, за що ще нікому не збудували пам'ятник.

– Чому?

– Не вдалось би досить добре.

– А що там з вами витворяли, і що з рукою, на якій у вас шкіряна рукавичка.

– Поливали нас у полі, як петрушку, – неупереджено розказував Пілоти. – Ми були голі, а була зима. Я був змушений стиснути руку в кулак, назбиралась у ній вода, перш ніж замерзла.

– Потім позначили хрестик, – заохочувала його до розмови.

– Ні, – Пілоти знову ліг на ліжко. – Хрестик робив той лікар, під руки якого я попав пізніше. Власне, їх було двоє. Один хотів знати, що діється у моєму тілі, а другий – що у моєму мозку. У цього першого було ім'я на «ве», тому я його і назвав доктором Ве – це був той, з тими хрестиками. Позитивна відповідь – хрестик, негативна відповідь – галочка, нерішуча відповідь – діагональ.

– Наприклад.

– Наприклад, – грюкнуло у ньому, – наприклад, коли я сказав, що люблю чорнявок, то зробив хрестик.

– Хрестик за чорнявку, за що ще?

Це було її останнє запитання. Воно і так було зайвим. Орест Пілоти раптом переступив якусь межу, якої нещодавно тут і не було, і почав віддалятися семимильними кроками. Межа, здається, виникає тоді, коли її люди переступають. Вона почула його розповідь.

– Та всі оті хрестики, галочки, діагоналі переросли приміщення і почали бути самостійними у просторі, а куди просувалися, там змінювали усе, що їм заступало дорогу, – на хрестики, галочки, діагоналі, залишаючи земну кулю. Але це було пізніше. На кожній галочці я відвиснув, мов шматок м'яса для відлежування, на кожному хрестику я ревів, прибитий гвіздками, а всі діагоналі проколювали мене так, що я проклинав своє тіло, чому воно таке пропускне, мов тіло якогось м'якуна. Але це було пізніше. Насамперед мене схолодили у воді настільки, що термометр у прямій кишці примерз. Такий собі новий член, який до мене приріс, і я подумав, якщо мене мертвого кинуть у яму, люди ж будуть придумувати, що це шматок кишки, яка з мене стирчить, і коли я таке уявляв, мене іноді охоплювала невимовна лють, хоча зовсім немає значення, як виглядатимеш на марах. Вже заздалегідь я соромився, як виглядатиму після смерті. Ви розумієте, що таке точка замерзання? Це цятка, яка розширюється зсередини, аж поки займе усе тіло і проковтне його, як це роблять деякі морські істоти, тварини, наполовину рослини, коли захлопнуть свою їжу. Однак пізніше обгортка ствердіє і намагається стати цяткою, скріплюючи тіло у собі, яке тріскотіло під отим тиском, але не трісне, як би це собі не бажало. Доктор Ве, звичайно, зосередився на вимірювальному апараті, проте невролог постійно сидів коло мене і підтримував зі мною зв'язок за допомогою питань, допоки це було можливе. У нього були розмаїті бажання. Одного разу вимагав, щоб я створював ступені порівняння слова «великий», і ніби здалеку я чув, як пищав мій голос: «Ради Бога, ради Бога». А іншим разом, щоб я створював ступені порівняння слова «теплий», а я напрочуд порівнював слово «скурвений», та він це точно записував, оскільки після війни готувався написати книгу для фахівців. Після хвилини, коли мені вже пара перед вустами почала біліти, він хотів знати, де я знаходжусь, як мене звати, де у мене палець, навіть те, чи мені холодно. Якби я зміг сказати хоч одне слово, то він би не повірив.

Це так, ніби хтось у промислового холодильника запитав, чи йому холодно. Оскільки тоді я вже сам змінився – став холодильником, в якому завмерли думки, на шляху від мозку до губ звільнились із своєї клітки, і я чітко бачив, як вони знімаються – насамперед як незвично великі сніжинки, розколихані у небачені дороги, й зразу ж після того били мене у лоб, мов льодовий град, але зсередини мені здавалося, що хочуть мені його перебити.

Точка замерзання гаряча, мов нутро вулкану. І наперекір тому сльози стали льодом на очній опуклості й виринали переді мною, ніби якісь райдуги у зовсім нових кольорах. Не знаю, як я виглядав у цю хвилину, але всередині у мені наче хотіли розірватися сечовий міхур і спинний мозок. Вода, що замерзла у радіаторі автомашини, розірве весь блок, хоча він із найсильнішого чавуна. Наше нутро з м'яких тонких волокон, як китайський шовк. А у легенях у мене вся вогкість змінюється на

калюки. Людина ж з двох третіх – рідина. Ці дві треті у мене піддавались морозу. Ви ж, напевно, пили лимонад з льодом і знаєте той пекучий біль, коли шматок льоду потрапить у шлунок. Я проковтнув увесь льодовик. А чим був більший, тим більше охолоджував околицю, і чим морознішою була околиця, тим більше зростав. Льодовик росте і стає кристалішим, мов якесь дерево. Це була онанія, яка запліднювалась. Доки я у нутрі замерзав, моє обличчя огорнулось інеєм, мої уяви ставали хурделицею, на вустах була паморозь, хоча вода до них не сягала. «Якщо це смерть, – була моя остання думка, що розтанула від залишку тілесної температури, яка поступово вичерпувалась, – потім для мене не може існувати ніякого воскресіння, оскільки ще й мій дух будуть вважати за щось льодовикове, і він навіки зимуватиме у собі, безповоротно втрачений для всіх видозмін». Я став настільки іншим, що мене просто витягло у світ, який відчужений від життя і у подобі смерті.

Коли я опритомнів, то повертався з біологічної пітьми. Так це сказав доктор Ве. Я розумів краще, ніж він, що це означає. І тоді бувало таке, що мені за страшенних мук струменем била розпечена лава із сім'япроводу. Біля мене лежали два гарячі жіночі тіла, притулялися до мене усім, що могли на своєму тілі вип'ятити й сумлінно знову шукали на моєму, що можна б було вклинити у них. Невролог їх підганяв, щоб бралися за діло і скористалися винятковою нагодою, це завжди було першим, що я сприймав, отямившись з добрячого мороку у болісний світ. Він часто лаявся, обзиваючи їх лінивими суками, хоча їхні тіла охоплювали судороги, але цей невролог, напевно, хотів ще щось надзвичайне зазначити у своїй науковій роботі. Правда, це не було вперше. Під час нових експериментів я прокидався тільки біля одної жінки, доктор Ве не був задоволений результатами. З думкою про двох жінок прийшов невролог. Він стояв на тому, що людина і у своїй підсвідомості, яка б вона глибока і недосліджена не була, є перебірливою. Подібно тому, як і сліпий є перебірливим. І насправді, при наступних експериментах виявилось, що я ніби вперто відвертався від одної і тої самої жінки, хай би лежала на будь-якому боці, а опритомнення мого інстинкту, що болюче оживляв мене зверху вниз у пекельному болі, проходило виключно у контакті з цим теплом, яке пізніше доктор назвав на відміну від другого – симпатичним. Зважаючи на це, лікарі дійшли висновку, що є щось непередбачене у тому, як тіло оволодіває шляхом інстинкту, аби когось реактивувати, а невролог саме розробляв якусь таблицю для загального користування нею під час порятунку збитих льотчиків, які опинились під загрозою критичного переохолодження, коли нас визволяли американські військові частини. Звичайно, у тих сутінках, які панували в приміщенні, зокрема у темряві, де я знаходився один, ніколи не бачив точні риси обличчя своїх рятівниць, але невролог мене запевняв, що моя підсвідомість незабутньо їх збереже. Але одна з них, доторкнувшись, була оксамитовою, не вигадую, насправді такою була, на її обличчі був вираз спокою, майже щастя, ніби я її рятував… Інколи, заплющивши очі, виринає переді мною, а зникає, коли її оновлюю. Якби я її зустрів, безперечно, впізнав би її.

Таїтянка одягнулася і даремно їй Орест Пілоти закидав, що сьогодні субота, що не може лише так відійти, адже все, про що він розповідав, є мертвим минулим. Таїтянка збиралась геть.

Потім упало на неї розсіяне світло і розмазало її риси. Вона була одною з тих двох, він це знав, і не було йому важко вгадати, що вона була тією, від якої кожного разу відвертався.

Заклинав її, щоб залишилася, але вона не хотіла й слухати.

Ще йому сказала, зупинившись, у дверях, що вона була тою другою. Потім пішла собі і ніколи більше не показувалась, ніколи більше її не бачив.

Зі словацької переклав
Іван ЯЦКАНИН

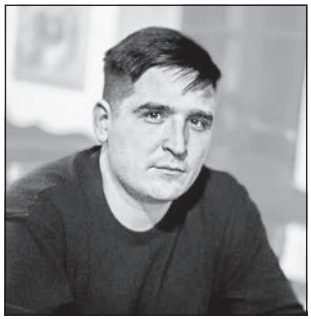

Василь ЛАВЕР

У своїй дебютній збірці «У тіні Ердеґа» (Ужгород: «TIMPANI», 2019. 144 с.) Василь Лавер торкається одвічних питань боротьби Добра і Зла, Правди і Кривди. Протягом сімнадцяти коротких історій читач разом із героями матиме змогу пережити широкий спектр емоцій – від страху і відчаю, до віри та надії. «У тіні Ердеґа» – це спроба автора якнайповніше висвітлити різні аспекти оточуючої дійсності, не оминаючи і такі, що не є комфортними для обговорення.

У ТІНІ ЕРДЕҐА

Незвідане завжди приходить у наше життя раптово. Проживаючи день за днем, з року в рік дотримуючись одного і того ж самого алгоритму – дім, робота, магазин, – ми і не усвідомлюємо тих похмурих і небезпечних сутностей, що чатують на нас десь зовсім поруч. Та коли темрява проривається крізь так старанно зведену нами стіну, всі наші хитромудрі захисні споруди, зліплені із «раціональності» та «здорового глузду», швидко тануть, як зведена дітлахами сніжна фортеця під невблаганними променями весняного сонця.

Я мав нещастя пізнати, що таке справжній Жах.

Коли пишу ці рядки, руки тремтять, слова виходять нерівними і плутаними. Тому, хто це читатиме, буде важко розібрати написане. Хоча кого я обманюю?

Ніхто і ніколи не візьме до рук цей рукопис. Але я мушу викласти все на папері, адже думки вже просто не знаходять собі місця в моїй голові, я мушу хоч з кимось поділитись тим, що зі мною трапилось.

Хай навіть це будуть тільки кілька листів пожовклого паперу.

Перш за все, дозвольте відрекомендуватись. Звуть мене Янош Коложварі, та я звик, що мене називають Іваном. Незважаючи на чисто угорське прізвище і на те, що угорською я володію як рідною, в моїх жилах тече не тільки угорська кров – мама українка, тато наполовину угорець (за дідом), наполовину словак...

Упевнений, в роду були і німці, і росіяни, і чехи...

Я ніколи особливо не переймався своїм генеалогійним деревом. Єдине, що було достеменно відомо з родинної історії – це те, що походить вона із старовинного дворянського роду. Мій далекий пращур, Жолт Коложварі, багато десятків років тому переїхав в тодішній Унґвар із тодішнього Коложвара. На сучасних картах цих міст вже немає, але на карті, яку я останнього разу тримав в руках, на їхньому місці було виведено слова «Ужгород» та «Клуж-Напока».

Обставини переїзду Жолта Коложварі в Ужгород для мене залишались загадкою. Ні батько, ні дід не любили про це говорити. Але по їх обличчях я бачив, що ця історія, хоч і не з приємних, та все ж була їм відомою. Втім, одного разу батько пообіцяв усе розповісти, «коли прийде час». Та час так і не прийшов – тато загинув в автокатастрофі, коли мені було десять років. Невдовзі вічним сном заснув і дідусь. Бабуся пережила його на якийсь рік-півтора, тож мій зв'язок із гілкою Коложварі зів'яв, так і не встигнувши зміцніти. Виховувала мене мама та її батьки. Навіть іноді закрадалася думка, чи не змінити прізвище на мамине? І хоч це було б свого роду зрадою батька, та часом досі шкодую, що так тоді і не наважився. Може б я тоді не отримав того листа і все моє життя склалося б інакше.

* * *

То був звичайний день. Прийшовши з роботи (а працював тоді банківським клерком), я дивився телевізор. Мало грати «Динамо», тож: щоб якось забити час до матчу, перемикав канали. У двері подзвонили. Дивний час для приходу гостей. Я жив сам, хоч і в кількох хвилинах пішки від мами, друзів не мав... Як там кажуть, «дурному добре й одному»? Хоч наче дурним не був, але і в товаристві потреби не відчував.

Відкривши двері, побачив кур'єра – хлопчину непримітної зовнішності. *«Вам лист, ось тут підпишіть, будь ласка»...* Лист?! Хто б це міг написати? З мамою зідзвонюємось, а про існування інших родичів я і не здогадувався. Принаймні до того часу.

Листа було відправлено якимось Н. Іонеску з Клужа-Напоки, Румунія. В конверті був аркуш формату А4. Папір був дуже якісним, мої пальці навряд чи колись торкались подібного. Як випливало із листа, його автор, Нуцу Іонеску, був адвокатом пана Сіларда Коложварі. Лист затремтів у спітнілих долонях. Невже збулась дитяча мрія про спадщину від невідомого, але неодмінно багатого родича? Схоже було, що так.

Пан Нуцу просив мене відкласти справи і приїхати в Клуж, щоб владнати питання зі спадщиною, яку залишив мій родич. Як виявилось, Сілард Коложварі не мав нащадків, але своє майно він хотів заповісти бодай якомусь, але родичу. Спеціалісти, яких він найняв, знайшли таку людину. Нею виявся я, Янош Коложварі. Не знаю, чи були в мене конкуренти, в листі про це згадано не було.

Я швидко загуглив прізвище та ім'я свого несподіваного благодійника і виявив, що така людина дійсно існує (вірніше існувала, Царство йому небесне) і більше того, він був власником чималих статків! І хоча чим конкретно займався пан Сілард, я так і не дізнався, але з того, що мені вдалося знайти, було видно, що грошей у нього кури не клювали. Практично всі знайдені статті були присвячені не самому Сіларду, а очолюваному ним благодійному «Фонду Коложварі», що займався в тому числі і допомогою онкохворим дітям. І хоч про самого очільника фонду відомості були доволі куцими (не було навіть нормального фото цього «видатного мецената»!), але простому клерку такі масштабні проекти явно були б не під силу. Та і яка різниця, як Сілард здобув свої статки? Хоч через наркоторгівлю! Хіба це має значення? Основне ж, як я буду їх примножувати. А з тими сумами, що малювала мені моя уява, просто не існувало таких вершин, які були б мені непідвладні! Зайве казати, футбол того вечора я так і не подивився.

З банку я не звільнявся, та на два тижні оформив відпустку за власний рахунок. Цього часу повинно було б вистачити, щоб розібратись зі справами. А вони не могли чекати. І хоч мама була категорично проти, щоб я їхав *(«Синку, ну куди сам у чужу країну, ти ж навіть мови не знаєш!»),* я спакував речі, добряче напхавши багажник моєї старенької «бехи», і поїхав у Клуж.

Я жодного разу не був у Румунії. Маючи у паспорті шенгенську мультивізу, далі Будапешта чи Кошиць не вибирався. І не комплексував із цього приводу.

Їхати вирішив через Дяково, адже хоч там і дорога не дуже, але не такі великі черги, як на інших КПП, тож провівши на кордоні щось близько години, я в'їхав на територію Румунії. Рівна, гарна дорога, без латок... Хоча, зважаючи на мій хронічний недосип, я б радше волів відчувати тонізуючу дію наших автошляхів. Дивлячись за кожною ямкою, щоб не убити машину, точно не заснеш.

В цілому я не відчув великої різниці. Звичні оку будиночки, які майже не відрізнялися архітектурою від закарпатських, вишикувалися обабіч шляху. Скла-

далося враження, що я їду одним довгим, ба навіть нескінченним селом. Тільки іноді дорога переривалася полями, на яких безтурботні чоловіки невизначеного віку випасали своїх овець. Я їхав, слухаючи румунське радіо, впізнаючи у румунських пейзажах то дорогу на Перечин, то на Сімер, то серпантини над Воловцем. За кілька годин я нарешті в'їхав у Клуж, що оточений пагорбами розлігся у затишній улоговині, яка наче створена була для того, щоб у ній заснували місто.

Навігатор досить швидко привів мене до мети моєї подорожі – п'яца Унірії, площі Об'єднання. Саме тут на мене чекала зустріч із паном Іонеску. Вас може здивувати, як це я так легко погодився виїхати у незнайому країну, з незнайомою людиною... Але п'ятсот доларів, які «капнули» мені на рахунок на наступний ранок після отримання листа, переконали мене у серйозності намірів мого нового друга.

Підійшовши до кінної статуї короля Матяша, я маякнув моєму таємничому партнеру по переписці. Після кількох гудків виклик скинули, і переді мною виріс кремезний чолов'яга у плащі болотного кольору, зростом під два метри. Чорне густе волосся, зачесане як у італійського мафіозі, виблискувало як гарно начищені черевики, видаючи любов мого нового знайомого до різноманітних косметичних засобів.

Ми привіталися.

– Пане Яноше, радий вітати на землі ваших предків, – чоловік говорив непоганою угорською, хоч із відчутним акцентом. *– Мене звати Нуцу Іонеску, я маю честь представляти інтереси пана Сіларда Коложварі. («А згодом представлятимеш мої, якщо добре себе поводитимеш», – подумалось.) Пропоную пересісти на мої «колеса», а вашу машину поки залишити тут. Потім її відженуть до маєтку пана Сіларда.*

Ми попрямували до чорного мерседеса представницького класу. І хоч здавалося, що у мене не така і погана машина, та порівняно із цією вона здавалася якоюсь таратайкою. Просторий салон, шкіряні комфортні сидіння, класична музика, що тихо линула із дорожезної аудіосистеми... Раніше таке доводилося бачити тільки у фільмах. Адвокат повідомив, що ми їдемо у маєток Коложварі. Зізнаюсь, не слідкував за дорогою, оскільки майже відразу заснув. Все ж втома від переїзду давалася взнаки. Незчувся, як Нуцу заглушив мотор і повідомив – приїхали.

Вийшовши із машини, я аж зойкнув. Переді мною постав величезний будинок, обвитий плющем. Усе свідчило про його неймовірну древність. Я не експерт в архітектурі, але фахверки із темного дерева свідчили про значний саксонський вплив на архітекторів палацу. Було тут і ще щось: якась невловима темна аура огортала це місце.

Біля сходів на нас вже чекав чоловік похилого віку, вдягнений у класичний чорний костюм. Біла сорочка була ідеально випрасуваною, на руках старий носив такі ж ідеально білі рукавички. Я ледь не розсміявся, до того цей пан нагадував мені стереотипного дворецького із фільмів. Він був невисокого зросту, трішки згорблений. Здавалося, що життя непомірним тягарем зігнуло його за ці всі роки. Білосніжне волосся росло тільки на скронях і на потилиці, залишаючи чимало місця для великої блискучої лисини. Ніс чоловіка був з горбинкою, нагадуючи мені про зображення древніх римлян. Дійсно, якби його одягти у тогу і сандалії замість костюму, то мій новий знайомий цілком би міг зійти за римського патриція.

– Доброго дня, пане Яноше. Мене звуть Тиберій. Дозвольте ваші валізи.

Старий чемно вклонився, взяв мої речі і пішов у дім. Можливо, не слід було давати старому нести валізи, з огляду на його вік, та я так вжився в роль багатого спадкоємця, що про це і не подумав.

Інтер'єр будинку мене вразив не менше, ніж екстер'єр. Вишуканна стеля, дорогі килими, на стінах картини пензля давно померлих художників - все навколо дихало величчю і старовиною.

– Ви, мабуть, хотіли б відпочити, та спершу я б все ж поговорив з вами про справи, – звернувся до мене Нуцу.

Я не заперечував. Це місце мене інтригувало. Хотілося якомога швидше дізнатись, що ж від мене вимагали для того, щоб стати власником цього маєтку. Ми пройшли в кабінет, який, мабуть, належав колишньому господарю. Уздовж стін стояли шафи з силою-силенною книг, а біля вікна стояв масивний дубовий стіл, вкритий зеленим сукном. На столі, крім приладдя для письма та паперів, стояла ще невелика настільна лампа, на вигляд далеко не наймолодша деталь інтер'єру. Нуцу сів за стіл, я ж умостився в кріслі навпроти.

– Пане Коложварі, мій клієнт заповідав вам...

Я не втримався:

– Мені аж не віриться, що це все правда!

Нуцу якось дивно на мене подивився. Потім його губи торкнула усмішка.

– Яноше, боюсь, ви неправильно все зрозуміли. Справа у тому, що цей будинок, а також практично всі свої статки Сілард Коложварі заповідав своєму фонду. Вам він заповідав дещо інше...

Мене наче щосили вдарили у сонячне сплетіння. Я міг тільки витріщатися на Нуцу, як риба, ковтаючи повітря.

– Ви стаєте власником цього, – Нуцу відсунув папери, підійшов до сейфу неподалік столу, увів код і вийняв із нього якийсь масивний пакунок. Коли Нуцу розгорнув його, я побачив старезний фоліант товщиною сантиметрів десять і сантиметрів п'ятдесят в діагоналі. Шкіряна обкладинка здавалася в рази старішою за все навколо – за мене з Нуцу, навіть за сам будинок. На ній було витиснено якісь незрозумілі написи на невідомій мені мові. Я тільки й спромігся спитати:

– Що це?

Нуцу відкрив шухляду столу і вийняв з неї конверт.

– Тут відповіді на всі ваші запитання. Пан Сілард наказав не відкривати конверта, а передати його вам особисто в руки. Тиберій проведе вас до вашої кімнати. Також, згідно із розпорядженням пана Сіларда, ви можете залишитись у будинку на місяць, щоб краще пізнати історію свого роду, подивитися Клуж. Передача маєтку у фонд Коложварі займе певний час.

– Нуцу, який у цьому зміст? Я краще поїду. Як викликати таксі до центру?

Вираз обличчя адвоката змінився. Враз зникла посмішка, брови зійшлися на переніссі:

– Яноше... Я дуже поважав пана Сіларда і я зроблю все, щоб виконати його останню волю. Ви пробудете тут не менше місяця, а потім їдьте хоч на всі чотири сторони. Про свій банк не хвилюйтесь, я все владнаю. Ваша відпустка триватиме стільки, скільки необхідно.

Он як він заговорив! Виходило, що мені відводилася роль почесного в'язня. Я мовчки взяв лист, загорнув у пакунок книгу і пішов за Тиберієм, який, здавалося, матеріалізувався із повітря. Моя кімната знаходилась на другому поверсі, неподалік від кабінету. Тиберій вже заніс мої речі, нерозпаковані валізи чекали на мене біля ліжка. Крім нього, в кімнаті була платтяна шафа, стіл, кілька стільців, тумба біля ліжка із невеликою лампою на ній. *Я* поклав книгу на стіл. Розпаковувати речі не було сил, тому тільки вийняв піжаму, сходив у душ і вмостився в ліжку.

Я лежав і дивився на лист, написаний Сілардом, не знаючи, чи варто його відкривати. Усі надії на спадок і так не справдилися, тож чи варто було тішити себе

новими ілюзіями? Але білий папір конверту вабив, і я не втримавшись, відкрив його. У ньому був написаний від руки лист такого змісту:

«Яноше!

Знаю, ти розчарований. Але гроші, майно, все це не має значення. Я залишив найголовніше. Знай: ти є нащадком древнього роду. Єдиним нащадком. Ця книга передається з покоління в покоління обраним представникам роду Коложварі. У ній є все. Коли ти опануєш знання, закладені в цій книзі, для тебе не буде нічого неможливого.

Твій далекий предок Жолт Коложварі втік від великої відповідальності оволодіння Знаннями, закладеними у цьому фоліанті. Якби не його молодший брат Ендре, ця книга і все, що в ній, могли би загубитися, або, що ще гірше, потрапити не в ті руки. Яноше, не зганьби наш рід, як це зробив Жолт. Прийми Знання, використай їх і передай їх далі тим, хто достойний цього. Можеш вважати це своєю місією.

Автор цього гримуару Келад був одним із наймогутніших угорських шаманів – талтошів. Це він відкрив легендарному Алмошу шлях до омріяної Батьківщини. Але Алмошу та іншим угорським вождям не подобалися деякі із ритуалів, які проводив Келад із своїми учнями. Тож Алмош заборонив Келаду і його послідовникам іти разом із іншими уграми в Карпатські гори, за якими ховалася омріяна Паннонія.

Але на цьому все не закінчилось. Келад повстав проти волі Алмоша. Він і його люди спланували заколот проти вождя угрів. Та серед них виявився зрадник, котрий виклав усі їхні плани Алмошу. Вождь не міг стерпіти непокори, і Келада разом із усіма причетними стратили.

Втім, Келаду вдалося основне – передати свої знання. Наш спільний предок, що був його учнем, зміг врятуватися від різні, влаштованої Алмошем. Він записав усе, чого навчився від Келада. У цій книзі ти знайдеш відповіді на всі питання, що в тебе можуть виникнути. Сподіваюсь, у тебе вистане духу ці знання прийняти.

Вірю в тебе.
Сілард Коложварі»

Лист залишив більше запитань, ніж відповідей. Що ж у цій книзі таке? І я прийняв рішення, про яке досі шкодую: вирішив таки залишитись на місяць, щоб у всьому розібратись.

* * *

У першу ж ніч у маєтку Коложварі мені приснився сон. Я стояв посеред величезного поля, кінця-краю якому не було видно. Густа зелена трава сягала колін. Вдалині побачив якісь намети. Між ними метушилися люди, де-не-де в небо піднімались цівки диму, чути було іржання коней. Я вирішив підійти ближче, щоб роздивитись. І чим ближче підходив, тим виразніше бачив на фоні неба силует ще одного шатра. Висотою він переважав усі інші намети разом узяті, дещо нагадуючи зображення Пхеньянського готелю Рюгьон. Він був майже прозорим, якимось нереальним. Крізь нього виднілись поодинокі хмаринки, можна було слідкувати за польотом далеких пташок. Та чим більше я вдивлявся у той намет, тим більше огортало почуття тривоги, хотілось про щось попередити людей у таборі. Я біг, але це було марно: мені ні на крок не вдавалось наблизитись до цілі.

Коли прокинувся, простирадла були мокрими від поту. Знадобилося хвилин п'ятнадцять, щоб прийти до себе. Прийнявши душ, спустився вниз у вітальню. Великий стіл вже було накрито. Сніданок, який для мене приготували у маєтку Коложварі, не можна було порівняти із тим, який я щоранку готував для себе. Яєчня з беконом, тости, масло, джем, велика таця з фруктами, графин свіжовичавленого апельсинового соку... Біля цієї всієї краси стояв Тиберій. Побачивши мене, він зробив крок назустріч:

– Доброго ранку, пане Яноше. Чи бажатимете кави, чаю?

Я попросив еспресо з вершками і взявся за їжу. День починався вдало.

Після сніданку я піднявся у свою кімнату, сів за письмовий стіл і поклав перед собою книгу. Я спробував роздивитись напис на обкладинці. Там було написано таке:

Ці символи мені здалися дещо знайомими. Я сперся на спинку стільця і закрив очі. Де ж я міг їх бачити? Відповідь прийшла за кілька секунд. Схожі написи були на Закарпатті при в'їзді до Берегова! Ох і скандал тоді був навколо того напису. Знайшлись люди, котрим не сподобалось, що на в'їзді до міста поставили табличку, написану древнім угорським письмом. Сейкейські руни або, як їх ще називають, ровашіраш. Віднедавна вони стали новим трендом в певних угорських колах, тож дивно було їх зустріти на книзі, котрій кілька сотень років. З іншого боку, а чого я чекав? Угорці ж використовували ці руни для письма у дохристиянські часи.

Погортавши сторінки, я виявив, що вся книга написана цим письмом. Мені потрібні були якісь довідники, якщо я планував це прочитати. Так як мій телефон не зловив вайфаю, я змушений був шукати щось у тих книгах, що були вдома у Сіларда Коложварі. Пошуки не зайняли багато часу. За кілька хвилин я вже відкопав кілька монографій та довідників, присвячених сейкейським рунам.

Перш за все я повинен був розшифрувати напис на палітурці. Читаючи справа наліво, я шукав відповідники до кожного символу у сучасній угорській абетці. Коли зрештою я вивів на папірці «Kelád könyve», себто «Книга Келада», я навіть трохи розчарувався. Міг би і сам здогадатись.

А от з перекладом сторінок, густо списаних рунічним письмом, справа пішла цікавіше. Книга просто поглинула мене. Де-не-де я зустрічав знайомі імена язичницьких духів, в яких колись вірили древні угри, і які знайшли собі місце в сучасній угорській лайці. Та одне ім'я зустрічалося частіше за інших:

Ördög. У сучасній угорській мові слово Ердеґ (звісно, звучить воно трішки інакше, але мені важко письмово відтворити ці умляути) означало одне – чорт. Та це значення набуте: його насадили послідовники християнства, котрі намагалися викорінити язичницькі вірування свого народу. Угорські християни пішли традиційним шляхом: всі язичницькі божества раптово знайшли своє відображення у християнських святих чи демонах.

Але Келад не замислювався над різними трактуваннями імені Ердеґа. Більше того, з прочитаного було ясно, що він йому поклонявся. Це спершу трохи лякало,

але потім я настільки захопився, що вже не звертав на це уваги. Я не сприймав книгу у християнському контексті, а намагався зрозуміти її такою, якою писав її автор.

Із написаного випливало, що Ердеґ правив нижнім світом, облаштувавши собі місце біля самого коріння Дерева Життя. Там його ув'язнив недобрий і заздрісний брат – Іштен, з яким вони колись разом сотворили цей світ. Але Іштен ніколи не міг змиритись із тим, що Ердеґ сильніший і розумніший за нього, і від страху перед братом він підступно заманив його у нижній світ і навіки закрив там, залишаючись правити верхнім і середнім світами.

Слово Іштен було мені знайомим. Колишній бог древніх угорців теж перекочував у християнство, ставши просто Богом, так само залишаючись правителем верхнього світу.

Та Келад не спинявся на простому описі вірувань древніх угрів. Він ішов далі. Він стверджував, що тільки ми, люди, що населяють середній світ, можемо відновити справедливість, випустивши Ердеґа із його ув'язнення, допомігши йому перемогти підступного брата. Від опису ритуалів, котрі мали допомогти йому в цьому, волосся в мене стало дибки.

Тихий голос Тиберія відволік мене від тяжких думок. Я незчувся, як настав вечір. Обід я давно пропустив, хоч Тиберій мене наче і кликав. Але цього разу він виявився більш настирливим. Що ж, я мав надію, що шмат запеченої свинини із смаженою картоплею та келих червоного сухого вина допоможуть мені відновити сили після важкого дня роботи.

* * *

Цієї ночі сон також прийшов легко. Я знову опинився на тому ж самому полі. Знайоме мені величезне шатро здавалося ще більш реальним, хоч воно все ще трохи просвічувало. Люди під шатром займалися своїми справами, не звертаючи на нього жодної уваги. Я біг до них, кричав, зриваючи голосові зв'язки, та мене ніхто не чув. Прокинувся я, як і минулого разу, весь укритий холодним і липким потом.

Я не знав, що на мене так діє: чи то нове місце, чи книга, чи все докупи. Та факт залишався фактом: я давно вже настільки погано не спав.

Коли я спустився до вітальні, сніданок уже було подано. Тиберій чемно привітався і вийшов із кімнати. Я звикав до цього старого. Великий будинок, старий дворецький – я відчував себе Бетменом. Треба було б ще навчити Тиберія називати мене «мастер Брюс», для повної картини.

Після сніданку я знову заглибився у вивчення книги. Купа записів збільшувалася із кожною хвилиною. Озираючись назад, я розумію, що та книга була написана зовсім не аби як. Так, описані в ній ритуали лякали. Але опис того, що отримала б людина, що їх провела, просто вражав. Сілард був правим: його маєток починав цікавити мене дедалі менше. Влада – ось у чому сенс. У разі приходу в наш світ Ердеґ не забув би і про своїх прибічників.

Після обіду, як завжди досить ситного, я все ж вирішив прогулятись, оглянути володіння мого далекого родича. До цього весь свій час я проводив не полишаючи маєтку, зараз же мені просто необхідна була хоч якась фізична активність. За будинком розкинувся досить великий і гарний парк. Простора зелена галявина закінчувалась справжнісіньким лісом. Я тепло вдягнувся і вийшов із дому. Коли я попрямував до лісу, Тиберій окликнув мене.

– *Пане Яноше!*

Я зупинився, питально дивлячись на нього.

– Дозвольте вам порадити цікавий маршрут. Пан Сілард полюбляв його у якості вечірньої прогулянки. Справа у тому, що колись на місті Клужа було римське поселення – Напока (хоч, мабуть, ви це і так знаєте). На території цього парку ви можете знайти руїни старого язичницького храму. Пан Сілард часто ходив дивитись на нього. Так він торкався історії, за його виразом.

Звичайно ж древні античні руїни зацікавили мене, тож я детально розпитав Тиберія про деталі маршруту.

Шлях до святилища зайняв хвилин двадцять (ви тільки уявіть, якою величезною територією володів мій родич). Гарно вимощена доріжка вивела мене на невелику галявину, посеред якої було розкидано білі, поїдені часом кам'яні плити. Вцілілим здавався тільки вівтар. Я уважно оглянув його, як і всі інші видимі мені руїни. Провів на галявині хвилин п'ятнадцять, після чого повернувся до будинку і до пізнього вечора штудіював гримуар.

* * *

Немає сенсу описувати кожен день мого перебування у маєтку Коложварі. Усі вони проходили в одному ритмі: сніданок, робота, обід, прогулянка, робота, робота, робота... Важкі сни все ще мучили мене, але не так сильно, як у перші дні. Крапля за краплею аргументи Келада підточували мою свідомість і те, що здавалося просто неприйнятним, чужим ще кілька днів тому, зараз видавалося мені цілком можливим. Я серйозно задумався над проведенням ритуалу. Усе своє життя я провів десь на закутках суспільства, без шансу вибратись бодай у другий чи третій ешелон, не кажучи вже про еліту. Мені хотілося скористатися своїм шансом, яким би примарним і нереальним він би не видавався на перший погляд. Я мав намір впустити Ердеґа до нашого світу.

Час минув швидко. Місяць моєї ізоляції добігав кінця. Вечеряючи в один з останніх днів у маєтку Коложварі, я відчув на собі пильний погляд Тиберія. Я підвів очі від тарілки і поглянув на старого.

– Щось трапилось?

Тиберій пильно подивився мені в очі і сказав:

– Я бачу, ви готові, пане Яноше.

– До чого готовий?

– Пане Яноше, за три дні добігає кінця місяць, проведений вами тут. Це буде найкращий день для ваших планів. Зорі будуть на нашому боці, таке буває не частіше, ніж раз на півтори тисячі років. З вашого дозволу, я зроблю необхідні приготування. На такій визначній події обов'язково повинна бути присутня і верхівка фонду Коложварі, – Тиберій на мить замовк. – Пан Сілард так довго чекав цього дня. Ми не можемо позбавити його вірних однодумців побачити здійснення найзаповітнішої мрії свого керівника і друга.

З цими словами старий розвернувся і вийшов. Із сусідньої кімнати я почув звуки телефону – він когось обдзвонював. Я відчув полегшення: я буду не один. Тієї ночі я спав, як убитий.

Прокинувся я пізно. Мені потрібні були сили, будильник ставити не хотілося. Прийнявши душ і поснідавши, я ще раз сів за свої записи, щоб чітко спланувати те, що потрібно буде робити увечері. Погода була сонячною, окремі білі хмаринки тільки відтіняли небесну блакить. Здавалося, що сама Природа завмерла в очікуванні приходу свого співтворця.

Ближче до вечора в маєток почали приїздити гості. Поки я сидів у своєму (так,

я вже вважав його своїм) кабінеті, Тиберій організував все для прийому. Чоловіки були вдягнені у строгі чорні костюми, жінки були у розкішних вечірніх платтях. Грала тиха музика, офіціанти розносили келихи із шампанським, мої гості спілкувались, де-не-де чувся веселий жіночий сміх. Коли я увійшов до зали, музика стихла і слово взяв Нуцу Іонеску.

– Друзі! Дозвольте ще раз вітати вас на нашому вечорі. Фонд Коложварі висловлює свою вдячність вам за багаторічну співпрацю. Дозвольте вам представити нового очільника нашого фонду – Коложварі Яноша!

Зала вибухнула аплодисментами. Я здивовано витріщався на лискучі обличчя гостей, вдихаючи аромати їхніх недешевих парфумів. Я і очільник фонду? Цікавий поворот! Аплодисменти стихали і стало чутно дзвін келиха, по якому Нуцу стукав виделкою, бажаючи продовжити свою промову.

– Для продовження нашого вечора я б хотів попросити всіх вийти у двір. Нас чекає захоплююча подія, яку пан Сілард Коложварі так давно готував.

Гості попрямували за своїми пальто. Я ж за цей час не сказав ні слова. Коли всі покинули будинок, до мене підійшов Тиберій.

– Пане Яноше, всі чекають тільки на вас. Я мав сміливість віднести книгу до вівтаря, тож справа тільки за вами.

Мене не потрібно було вмовляти. Одягнувши пальто, я рішуче вийшов на вулицю. Йдучи вже знайомою стежкою, я відчував усі запахи, всі порухи дерев обабіч дороги. Моє серце билось, як навіжене, руки тремтіли, але мозок залишався спокійним. На мені лежала велика відповідальність, я мав усе зробити правильно.

Коли я дійшов до галявини з вівтарем, побачив, що гості вже оточили її. По периметру горіли факели, освітлюючи наше зібрання, а в центрі галявини, неподалік біля вівтаря, було розведено велике багаття. Я увійшов у центр кола. Усі погляди сфокусувалися на мені. Узявши в руки книгу, я почав читати.

Заклинання зривалися з мого язика, минаючи мозок. Древні вібрації пронизували все моє тіло, виходячи в ніч, змінюючи її, формуючи нові світи, нові виміри часу і простору. Люди на галявині повторювали за мною всі нечестиві слова заклять, похитуючись у такт заданого мною ритму. Темп заклинань поступово зростав, я вже не шепотів, а майже кричав. Низькі, гортанні звуки заполонили галявину своїм гріховним гулом. Краєм ока я бачив, як якійсь жінці стало зле, і вона втратила свідомість, інша ж закотила очі і в екстазі розірвала на собі сукню. Її великі груди, опинившись на холодному повітрі, враз вкрились гусячою шкірою, великі темні соски затверділи, не знати чи від холоду, чи від пальців її супутника, котрий відразу кинувся до неї, допомагаючи їй позбутися залишків одягу. Згодом ще одна жінка скинула свою сукню, а потім іще... За мить уся галявина виявилась огорнутою великою змією із оголених людських тіл, що стогнали та вигиналася у найрозпусніших позах.

Раптом до моторошного багатоголосся додалося мекання – якийсь міцний чоловік, у якому я впізнав Нуцу, виніс на галявину зв'язаного козла. Разом з Тиберієм вони розмістили його на вівтарі. Старий вийняв ніж і гаряча кров тварини окропила древнє каміння. Продовжуючи ритуал, я почав помічати, що навколо ставало дедалі світліше. Дерева навколо галявини кудись зникли, з'явився вітер, котрий враз загасив усі наші факели, залишивши тільки вогнище, до якого Нуцу вкинув знекровлене тіло нещасної тварини.

І я побачив те поле, що увесь цей час снилось мені. Величезне шатро на горизонті стало насправді реальним. На вівтар кинули другого козла. Поліг шатра здійнявся і...

Мене досі хапають дрижаки, коли згадую те, що я тоді побачив. Із шатра з'явилась величезна істота з головою козла і величезними, кількаметровими рогами.

Тіло істоти було людським, хоч і вкритим короткою чорною шерстю. З-під копит, величиною у невеликий двоповерховий будинок, вилітала багнюка. Найхоробріші із кочовиків кинулись на Ердеґа, тільки щоб загинути швидкою і страшною смертю. Істота легко підняла чергового сміливця разом із його конем і жбурнула геть, наче іграшку Намети, тварини, люди – все гинуло під копитами жахливого бога. Над полем здійнялася огидна какофонія із пройнятих болем та відчаєм криків людей, іржання худоби, рику невмолимого демона, чужого усьому, чим ми є, усьому, у що будь-хто із нас колись вірив.

Я почув голос Тиберія:

– Нуцу, хутчіше! Потрібна остання жертва! Якщо не пролити крові нащадка хранителів Знання, Ердеґ не зможе увійти у наш світ! Все, що я планував всі ці роки, піде нанівець!

«Я планував»?! Так хто ж ти такий, Тиберію? Не давши Нуцу схопити мене, я розвернувся і щосили дав йому коліном в пах, відправивши його на землю судомно хапати повітря. При цьому я випустив з поля зору Тиберія, і він, скориставшись цим, налетів на мене, штовхнувши мене на вівтар. Його зовнішність була оманливою: старий виявився досить сильним як для свого віку і явно намагався мене вбити. Ніж, котрим він зарізав двох тварин, тепер був призначений для мене. Я вчепився йому в руку, не даючи лезу торкнутися моєї шкіри.

– Ти такий самий тюхтій, як і твій предок Жолт, – прохрипів він. *– Тільки для жертви й годишся! Та я з іншого міста, хлопче! У моїх жилах тече кров самого Ендре Коложварі!*

Тиберій (чи краще сказати Сілард?) ще сильніше придавив мене до холодного каменя. Здавалося, що на галявині було тільки троє: я, Тиберій-Сілард та Ердеґ, який неухильно до нас наближався. І я сам не знаю як, та все ж мобілізував всі свої сили. Раптовим маневром я вислизнув з-під Сілларда. Заламавши йому руку (я навіть почув легкий хруст), я вихопив у нього ніж. Мене охопила шалена лють. Так весь цей місяць цей старий відгодовував мене, плануючи пустити під ніж, як худобу?! Не бути цьому! Я щосили всадив ніж старому у горло. Сілард захрипів, і його кров полилася на вівтар. Раптом небо потемніло, нізвідки виросли височенні дерева. Ми повернулися у наш світ. Мене накрила величезна тінь. Підвівши очі, я побачив над собою Ердеґа. Це було занадто для моєї свідомості і темрява поглинула мене.

* * *

Коли я розплющив очі, то побачив свою ужгородську квартиру. Усе пережите мною здавалося страшним сном. А може, воно ним і було? Я включив телевізор. По всіх каналах передавали термінові новини: якась невідома сила стерла з лиця землі Клуж-Напоку. Це було схоже на якусь незрозумілу, невідому зброю. Все живе просто щезло, рослини висохли, земля почорніла. Всі експедиції, відправлені у зону ураження, зникли безслідно. Найгіршим було те, що «чорна зона», як її назвали журналісти, невмолимо поширювалася, поглинаючи все більші території.

То було тільки початком. Коли я зараз дивлюсь у своє вікно, то бачу смерть і запустіння усюди. Крім моєї ізольованої квартири. Ердеґ зберіг життя тому, хто впустив його у цей світ. Він дав мені владу. Я наймогутніший із людей! І єдиний із живих... Щодня біля дверей квартири з'являється їжа та все необхідне для життя. Але вийти, хоч на мить, не можу. Я навіки ув'язнений у ненависних чотирьох стінах. І коли згадую всі події, що до цього привели, то подумки кричу: «*Іштенем... Боже! Що ж я накоїв?!*»

ПУБЛІЦИСТИКА

Російські імперські міфи про «дарований» Хрущовим півострів і реальність історії

Чий же Крим?

ВСУПЕРЕЧ ІМПЕРСЬКИМ ВИГАДКАМ, МИКИТА ХРУЩОВ НЕ «ДАРУВАВ» КРИМ УКРАЇНІ. ЦЕ РІШЕННЯ БУЛО ЮРИДИЧНО ОФОРМЛЕНО ТАКИМ ЧИНОМ, ЯК ТОДІ ВИМАГАЛА КОНСТИТУЦІЯ СРСР – ОФІЦІЙНИМИ ПОСТАНОВАМИ ВЕРХОВНИХ РАД УРСР ТА РРФСР, А ПОТІМ – ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР

26 квітня 1954 року було остаточно завершено процес передачі Кримської області і Севастополя з Російської Федерації в Українську РСР. Цього дня, 65 років тому, Верховна Рада СРСР ухвалила Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». Він був дуже коротким і свідчив: «Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік ухвалює:

1. Затвердити Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

2. Внести відповідні зміни до статей 22 та 23 Конституції СРСР».

Закон підписали Голова Президії Верховної Ради СРСР Климент Ворошилов і секретар Президії Микола Пегов. Він завершив процес, який було розпочато указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року, де наголошувалася «спільність економіки, територіальна близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР».

Російська Генеральна прокуратура через рік після анексії півострова, 25 червня 2015 року, у відповідь на запит лідера «Справедливой России» Сергія Миронова визнала неконституційною передачу Криму від Росії Україні 1954 року, мотивуючи це тим, що не було дотримано передбаченої Конституцією СРСР процедури передачі Кримської області з однієї союзної республіки до іншої. Цей документ зветься досить оригінально. Він є не постановою, як хтось міг подумати, а «Офіційною відповіддю Генпрокуратури Росії» на запит депутата Державної Думи Сергія Миронова про законність зміни статусу Криму 1954 року». Те, що такі питання можуть вирішувати лише судді Конституційного суду, проте аж ніяк не прокурори, Генпрокуратурі РФ не указ. Але керівники Генеральної прокуратури – не такі вже дурні. Вони чудово розуміли, що з погляду права позиція їхнього відомства з питання приєднання Криму жодної юридичного значення не матиме і закону, ухваленого Верховною Радою СРСР, не скасовує. Тому й назвали відповідний папір всього лише «офіційною відповіддю», яка, вочевидь, має хоч якесь значення лише для самого депутата Держдуми Сергія Миронова. Для решти, зокрема світової спільноти, ця «відповідь» – не більш ніж фільчина грамота.

У ньому стверджується, зокрема, що нібито «ні Конституція РРФСР, ні Конституція СРСР не передбачали повноважень Президій Верховних Рад РРФСР і СРСР з розгляду питань про зміну конституційноправового статусу автономних радянських соціалістичних республік, які входять до складу союзних республік», оскільки «Конституція СРСР (п. «д» ст. 14) питання затвердження змін кордонів між союзними республіка-

ми зараховувала до відання СРСР в особі його найвищих органів державної влади та органів державного управління і не передбачала повноваження Президії Верховної Ради СРСР з питання про зміну територій союзних республік (ст. 49)». Щоправда, не варто перебільшувати кваліфікацію юристів російської Генпрокуратури. У відповіді Миронову вони примудрилися написати, що «Кримська АССР вперше зазначена як автономна радянська соціалістична республіка у складі РРФСР у зв'язку з ухваленням Закону СРСР від 15.01.1938 «Про зміну і доповнення статей 22, 23, 26, 28, 29, 49, 70, 77, 78 і 83 Конституції (Основного Закону) СРСР». Насправді Кримська АССР згадувалася ще у початковій редакції Конституції СРСР 1936 року.

І аргумент прокурорів про те, що «Севастополь був виділений в самостійний адміністративно-господарський центр зі своїм особливим бюджетом і зарахований до категорії міст республіканського підпорядкування (тобто РРФСР на момент ухвалення Указу)», а тому «залишився під юрисдикцією РРФСР, незважаючи на передачу 1954 р. Кримської області до складу Української РСР», спростовується досить елементарно: у Великій радянській енциклопедії чорним по білому написано, що Севастополь має статус міста республіканського підпорядкування Українській РСР. Або візьмімо будь-яку «Політикоадміністративну карту СРСР», хоча б видану Головним управлінням геодезії і картографії МВС СРСР 1959 року, – і побачимо те ж саме. Невже в МВС СРСР не знали, в якій республіці перебуває Севастополь? Не кажучи вже про те, що передача Криму, включно із Севастополем, Україні була беззастережно визнана у низці укладених і таких, що набули чинності, угод, між Росією і Україною, зокрема в Договорі про дружбу, співпрацю і партнерство між Російською Федерацією і Україною 1997 року і в укладеній того ж таки року Угоді про статус та умови перебування Чорноморського флоту Росії на території України. І той факт, наприклад, що з 1 квітня цього року Договір про дружбу 1997 року припинив свою чинність, нічого не скасовує в плані зафіксованого в ньому визнання територіальних реалій.

І, нарешті, остаточній висновок Генпрокуратури Росії, геть зубодробильний з погляду права: «З урахуванням викладеного, ухвалені 1954 р. рішення Президій Верховних Рад РРФСР і СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР, не відповідали Конституції (Основному Закону) РРФСР і Конституції (Основному Закону) СРСР». Юрій Чайка та його підлеглі зробили вигляд, що не знають, що питання про конституційність тих чи тих законів та підзаконних актів у Росії може вирішувати лише Конституційний суд. Хоча в глибині душі вони, можливо, розуміли, що незаконну анексію півострова, залишаючись у правовому полі, обґрунтувати все одно неможливо. І зробили чудове застереження: «Ініціювати розгляд у суді загальної юрисдикції питання про визнання нечинним Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19.02.1954 «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» не є можливим, оскільки вимоги фактично зводяться до заперечення Закону СРСР, перевірка конституційності якого не належить до компетенції судів загальної юрисдикції (визначення Верховного Суду Російської Федерації від 19.02.2015 у справі №АКП115-242)». Тут фактично міститься завуальоване визнання того, що признати закон про передачу Криму Україні несуттєвим може лише Конституційний суд. Але передати рішення цього питання конституційним суддям адміністрація президента Путіна все ж побоюється і досі не вдалася до цього кроку. Чому?

Усі надії Кремля на легітимацію анексії Криму пов'язані з тим, що силоміць чи підкупом вдасться рано чи пізно змусити владу України визнати приєднання Криму до Росії, що відкриє шлях і до міжнародного визнання анексії півострова. Отже, врешті-решт, все залежить від стійкості Української держави та українців

Ні, йдеться, звісно, не про якусь незалежність Конституційного суду РФ чи навіть про легку фронду з його боку. Він цілком слухається волі Кремля. Заковика в іншому.

Негативна відповідь КС, звісно, Кремлю не потрібна, оскільки виб'є з рук Путіна один із важливих, з його погляду, аргумент на користь легітимності приєднання півострова до Росії. Але й позитивне рішення Конституційного суду, яке Путіна, здавалося б, цілком влаштовує, насправді становить для Кремля значно більшу небезпеку, ніж негативне. Таке рішення відкриє справжню скриньку Пандори й одразу зробить нелегітимними багато кордонів не лише між колишніми союзними республіками, а й між низкою районів та областей самої Росії.

Річ у тім, що в СРСР про жодну пряму демократію не було і натяку, з жодних питань ні всенародні, ні місцеві референдуми не проводилися. І питання про передачу територій з однієї союзної республіки (чи області) до іншої формально вирішували парламенти союзних республік і всесоюзні парламенти. Але оскільки ці парламенти (ЦВК, а потім Верховні Ради) були фікціями, покликаними лише показати народові й міжнародній громадськості, що в СРСР здійснюється справжнє народовладдя, то в повному складі вони працювали лише кілька днів на рік. Останнім часом усі укази від імені ЦВК і Верховних Рад ухвалювали їхні президії, і укази про зміну кордонів між союзними республіками та областями усередині республік не були винятком. Звісно, всі постанови Президії ЦВК та укази Президії Верховної Ради обов'язково затверджували чергові сесії відповідно ЦВК і Верховної Ради, і видавалися відповідні закони, що у випадку з передачею Криму і сталося 26 квітня 1954 року.

Така зміна кордонів за радянських часів була досить буденною справою. Торкалася вона, зокрема, й кордонів між Росією та Україною. Так, постановою Президії ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 року від України Росії передали кілька районів Таганрозького і Шахтинського округів з містами Таганрог і Шахти. Натомість Україна отримала низку територій Почепського і Севського повітів Брянської губернії, Путивльський повіт (із Путивлем) і частини Грайворонського, Білгородського і Суджанського повітів Курської губернії, а також частину Валуйського повіту Воронезької губернії. Зазначу, що цей обмін був явно не рівноцінним, оскільки Україна передавала Росії добре розвинені у промисловому плані і густонаселені території, а натомість отримувала переважно аграрні й малонаселені райони. Зокрема, російськими ставали міста Шахти, де тоді мешкало близько 49 000 осіб, і Таганрог із населенням близько 86 000 осіб. Україна ж мала наприкінці 1925 року вдовольнитися Путивлем, де тоді було лише 8000 жителів. І якщо зараз російський Конституційний суд раптом визнає закони, згідно з яким Крим і Севастополь були передані від Росії Україні неконституційно, то тоді Москві логічно було б скасувати і решту територіальних змін, що відбулися всередині СРСР, і, зокрема, повернути Україні Шахти і Таганрог з відповідними територіями, а натомість повернути собі Путивль і низку територій, прикордонних із Брянською, Курською, Білгородською та Воронезькою областями. Цей обмін буде ще збитковішим для Росії, ніж був для України 1925 року. Довелося б повернути Шахти вже з 235,5 тис. мешканців і Таганрог із більш ніж 250 тис., отримавши натомість лише Путивль із 16 тис. жителів. Та й у самій Росії запанував би неабиякий хаос, коли довелося б терміново змінювати кордони між областями й автономіями, які за радянських часів змінювалися неодноразово. Тут самого лише Північного Кавказу мало не здалося б.

Тому Москва вважає за краще не поглиблювати юридичні обгрунтування анексії Криму, знаючи, що таких просто немає і ніколи не було. Усі надії Кремля на легітимацію анексії Криму пов'язані з тим, що силоміць чи підкупом вдасться рано чи пізно змусити владу України визнати приєднання Криму до Росії, що відкриє шлях і до міжнародного визнання анексії півострова. Отже, врешті-решт, все залежить від стійкості Української держави та українців.

Борис Соколов

(г. «День», № 77-78, 2019 р.)

ВІДПОВІДЬ ВІД ОУН: ХТО І КОЛИ НАСПРАВДІ ВИГАДАВ ГАСЛО «СЛАВА УКРАЇНІ!»

В одній із словацьких газет було спаплюжено гасло «Слава Україні!» і введено читача в обман. Саме тому і друкуємо цю статтю, щоб вивести читача на правильний шлях.

(р)

Гасло народилося у Харкові. Загриміло на всю Україну з Києва. Збереглося завдяки зусиллям галичан і волинян у Львові та Рівному.

Але в збірнику праць Степана Бандери немає отої популярно вживаної в інтернеті цитати, яка йому приписується: «І прийде час, коли один скаже: «Слава Україні!», а мільйони відповідатимуть «Героям слава!»

Гасло «Слава Україні!» і відповідь «По всій землі слава!» використовувалося ще в середовищі харківської української студентської громади наприкінці XIX століття.

Того самого, на базі якого в 1900 році виникла Революційна українська партія (РУП) – перша модерна українська політична партія під російською займанщиною.

Перше відоме згадування гасла пов'язане саме з цим середовищем.

Їхав якось «артільний батько» Микола Левитський у гості до родини Олександра Коваленка – співзасновника РУП, який у 1905 році став одним із лідерів повстання на броненосці «Потьомкін». Їхав, їхав, розглядався навкруги, але забув назву потрібного перевулку. Спитатись би когось, але можуть засміяти – Харків, то ж не Кобеляки, де всі всіх знають.

«Коли дивлюсь, – іде студент-технольоґ, чорнявий, смуглявий, ну – наш парубок із села, та й годі. Спитатися б його, та якось ніяково. Коли чую – він насвистує «Ще не вмерла Україна». – Почекайте! – я до візника. – «Слава Україні!» – гукаю до студента. – «По всій землі слава!» – відповідає, підбігаючи до мене з хідника».

Далі у своєму спогаді О. Коваленко згадує, що ось так пізнавались між собою ті, що працювали тоді для української справи. Їх було мало, але вони єднались під кличем: «Не дамо вмерти Україні, не зникне її слава!..».

Цей спогад та попередня цитата цікаві ще тим, що пов'язують походження гасла «Слава Україні!» з українським національним гімном (адже клич сформульовано на основі першого рядка славня «Ще не вмерла Україна»).

У робітничій діаспорі так званої першої хвилі теж добре знали, коли вигукувати «Слава Україні!». Коли у вересні 1916 року в Детройті (США) під час великого українського віча за участі 1200 осіб було розгорнуто національний прапор, то залом покотилась невтихаюча буря оплесків. Присутні встали з місць, щоб віддати честь прапору. А з їхніх грудей вирвались могутні оклики: «Слава Україні! Хай живе Україна!».

Початок революції 1917 року

У березні 1917 року в Києві лише розпочиналася революція. А на мітингах у регіонах відповіддю на гасло «Хай живе автономія України!» вже тоді можна було почути одностайне: «Слава! Слава Україні!». Це був звичайний набір гасел, як-от: «Хай живе демократична республіка! Слава Україні!».

У місті Іркутськ (азійська частина Росії) тамтешні українці з місцевими робітниками організували першотравневе свято праці.

Солдати та офіцери 12-го полку виготовили і показово пронесли через місто два, очевидно величезні, блакитно-жовті прапори... Підходило багато людей, щоб побачити написи. А там на одному було написано «Хай живе вільна Україна!» та популярні тоді революційні гасла.

А на другому: «Хай живе автономія України! Слава Україні! Слава всім націям!». Опівдні того ж дня в Іркутську сформувалася колона приблизно у 1000 демонстрантів (підтягнулися й солдати 10-го полку зі своїм українським прапором). Настрій був піднесений, співали «Ще не вмерла...» і «Ми гайдамаки». А далі: «...маніфестація рушила. «Слава Україні!» неслося з гурту, з покрівель, і з вікон будинків».

Перший військовий з'їзд, який проходив 18-21 травня 1917 р. у Києві, вищезгадуваного легендарного кооперативного діяча Миколу Левитського вітав стоячи, оплесками та вигуками «Слава!». Старий аж заплакав від радості, але відповів: «Дякую... дітки! Дякую!... Слава Творцеві, таки дожив!... Слава Україні!...».

І це «Слава Україні!» підхопив увесь зал. Херсонець В. Кедровський свідчить: «Довго лунає в залі «Слава Україні!», а потім переходить якось цілком природно у спів: «Ще не вмерла Україна!».

На тому з'їзді самостійники Міхновського програли боротьбу за військові маси автономістам Винниченка. Розбіжність у поглядах між тодішніми цими двома таборами маркувались і відповідними гаслами. Напередодні з'їзду юрба українців під будинком М. Грушевського кричала: «Слава Україні!».

А на це їм М. Грушевський із ґанку відповідав: «Хай живе демократична Росія». Правда, в заявленому П. Штепою посиланні на цю історію в числі «Нової ради» від 7 травня 1917 року такий епізод відсутній.

В. Кедровський згадує, що як повернувся з військового з'їзду в свою Кавказьку кінну дивізію (прозвану «Дикою»), то зібрав українських вояків – у тому числі й кубанців – загалом близько 800 осіб. Останні слова з його звіту-розповіді були заглушені «гучними оплесками та дружними вигуками «Слава Україні»!».

Далі у своїх спогадах описує, як проходила українізація війська в його рідному Херсоні: «...утворити цілий український полк, або й два. Слава Україні!» – закінчив свою промову Лиханський.

Це «слава Україні» гучно підхопили тисячі грудей і довго, могутньо лунало воно в повітрі. Тих, хто вважає себе свідомим українцем і хоче стати під свій рідний жовто-блакитний прапор, прошу піднести руку... Майже всі присутні піднесли руки догори. Почулися спочатку окремі вигуки, які зараз-же перейшли в один загальний гук: – Слава Україні! Сла-а-а-а-ва Україні!».

Церковні діячі та віряни не відставали від військових. На початку травня у Кам'янці-Подільському відбувся єпархіальний український з'їзд Подільської губернії за участі духовенства і парафіян, який обговорював питання українізації церкви та автокефалії.

За підсумками нарад з'їзд надіслав телеграму Центральній Раді, яка завершувалася словами «Слава Україні та її Церкві». Проголошення 23 червня 1917

року Першого універсалу Центральної Ради українці вітали кличами «Хай живе вільна Україна» та «Слава Україні».

Цього проголошення – навіть повної самостійності – активно вимагали ще делегати першого військового з'їзду, але універсал з'явився лише за підсумками другого військового з'їзду.

Майбутній голова Ради Міністрів УНР Борис Мартос залишив спогад, як у Полтаві місцева громада відзначала цей універсал: «Кількатисячна процесія з духовенством на чолі, з українськими прапорами попрямувала до архієрейського дому, де у дворі стояла дерев'яна, перевезена з Запоріжжя, церква...

У церкві відправлено молебень... Вийшов старенький, може, семидесятилітній диякон в облаченії й урочисто, схвильованим голосом відчитав Універсал. Я стояв близько і бачив, як по його щоках бігли сльози. Коли він закінчив, то пролунало тисячоголосне: «Слава! Слава Україні!».

Українці Петрограда теж організували величаву маніфестацію в столиці імперії на честь проголошення повної автономії України. Попереду походу несли національні прапори з написами: «Нехай живе вільна Україна», «Слава Українській Центральній Раді» і т. п. Хроніки не фіксують використання на цьому заході гасла «Слава Україні!», однак воно, скоріш за все, там було, бо місцеві українці його добре знали.

Заступник голови Українського генерального військового комітету (УГВК) згадує свою зустріч з українцями, які охороняли Зимовий палац: «Ми привіталися з ним (вартовим. – Ю. Ю.) і почули відповідь на всі груди «по-ґвардєйському»: «Слава Україні!».

Далі, коли вишикувалась охоронна сотня, на вітання Олександра Пилькевича із гвардійських грудей на весь колишній царський палац залунало могутнє: «Слава Україні! Слава Центральній Раді! Слава Генеральному Комітетові! Слава!».

Від Другого до Третього універсалу

Реагуючи на Перший універсал до Києва приїхала делегація міністрів тимчасового уряду з Петрограда, яка включала військового міністра Олександра Керенського та міністра закордонних справ Михайла Терещенка.

Коли міністри були в Центральній Раді, 12 липня під вікнами будинку пройшов парад українських військових частин. В. Кедровський згадує його так: «Упродовж півтори-двох годин міцними стрункими лавами, під національними прапорами проходили церемоніальним маршем перед Центр. Радою українці-вояки всіх частин київської залоги, а на привіт голови Ради відповідали гучними: «Слава Україні!...».

Слід відзначити, що того ж таки дня – 12 липня 1917 року – українське національне гасло залунало і в Севастополі. Коли до міста прибув новозбудований у Миколаєві корабель «Воля», то на одній із його башт майорів великий синьо-жовтий прапор (це був перший український прапор на кораблях Чорноморського флоту).

У відповідь на привітання голови севастопольської Української головної ради зукраїнізована частина екіпажу відповіла гучним: «Слава», «Слава Україні», «Слава Українській Чорноморській Фльоті».

У результаті переговорів у Києві між міністрами із Пітера та Центральною Радою вийшов спільний Другий універсал, який багато сучасників вважали ганебним і кроком назад (питання про форму автономії України відкладалось).

Але революція тривала, тривала й українізація військ під гаслом «Слава Україні!».

Так, у вересні 1917 року в Бердичеві відбувся перший український з'їзд Південно-Західного фронту за участі понад тисячі делегатів. Серед виступаючих делегатів було багато самостійників, зокрема й Валентин Отамановський. Йшлося про незалежну Україну, її кордони, національний прапор і герб, про українську історію, гетьманщину тощо.

«Ті промови викликали серед учасників з'їзду великий патос і ентузіязм – усі делегати й гості стали на коліна, серед них військовики, з незагоєними ще цілком рубцями на головах і обличчях, й зі сльозами на очах проспівали український національний гимн. А вставши, почали носити на руках [присутніх у президії почесних гостей] Петлюру, Грушевського й Скоропадського з окликами – Слава Україні! Нехай живе вільна Україна!».

На цьому Південно-Західному фронті воював і легендарний Богданівський полк, створений у Києві ще в перші дні революції і зі своїми самостійницькими ідеями був відправлений подалі із столиці... на фронт. Тут він навіть в атаки на німців ходив із «насадженими багнетами і з могутнім окликом – «Слава Україні!».

Сотник 7-ї сотні 2-го куреня Богданівського полку Іван Островершенко згадував згодом, як у полк якось приїхав генерал і радів із взірцевої дисципліни, але болісно реагував на мову в полку: «Ах, чорт вазьмі, я нє панімаю етаво хахлацкого язика! А всьо-такі ви маладци, спасібо вам, ґаспада офіцери!».

А потім голосно звернувся до козаків: – «Спасібо вам, братци казакі!» Козацтво відповіло: «Слава Україні, пане генерале!». «Что, что такоє ані сказалі?» – перепитував старшин генерал. «Слава Україні, пане генерале!» – відповіли старшини. «Ах, вот как, всьо-такі у вас на уме Україна, ето что значіт? Малоросія, что лі? Ну, харашо. Всьо-такі ви маладци, спасібо вам єщо раз!».

Третій військовий з'їзд, що проходив у Києві 2-12 листопада 1917 року і зібрав близько 2 тисяч делегатів від 2 мільйонів українських вояків, майже одностайно вимагав негайного проголошення самостійності України.

Тимчасовий уряд уже збирався розганяти Центральну Раду, але переворот більшовиків змінив порядок денний, і Третім універсалом таки було проголошено незалежність. «У залі загриміло «Слава Україні» й охоплені ентузіязмом делегати, ставши на коліна, співали національний гімн».

Наприкінці дня делегати з'їзду рушили до будинку Центральної Ради. «Злітали вгору капелюхи та гриміло гучне: «Нехай живе Самостійна Україна! Нехай живе Українська Національна Гвардія!» У відповідь на це вояки ще чіткіше вибивали кроки, відповідаючи окликами «Слава Україні!».

Перша російсько-українська війна

Олександр Шульгін згадував, що з проголошенням УНР не було ні фінансів, ані організованої армії: «А тільки мільйон втомлених війною вояків, які вправді кричали «Слава» Україні і її Центральній Раді, але одночасно уважно прислухувалися до гасел та обіцянок большевиків».

Коли в січні 1918 року заступник голови Центральної Ради Микола Шраг розповів проф. М. Грушевському, що партія українських есерів (соціал-революціонерів) сягнула чисельності одного мільйона членів, які заплатили членські внески, то отримав таку відповідь: «Ось іду промовляти. Тисячна юрба шалітиме з радости, вигукуючи «Слава Україні».

У тій юрбі чи не більшість військових, а тут на цілий Київ не можна знайти бодай одного гарматника до гармати на двірці, куди пробує наближатися ворожий панцирник!».

Один з учасників бою під Крутами писав згодом, що юнаки зі студентського куреня наказ про відхід на фронт зустріли грімким «Слава!». «Шапки полетіли вгору, дружні стиски рук, радісні оклики – «Слава Україні!». Коли в полі почули: «Реб'ята», бросьтє вінтовкі, а то всіх вас переріжемо!», то після короткої паузи, мов по команді, «з грудей юнаків залунало: «Ніколи! Слава Україні!». І в передсмертних судомах кричали: «Хай живе Україна!».

У січні 1918 року «Слава Україні!» зазвучало і на Кавказі – в місті Трапезунд (тепер містечко Трабзон у східній Туреччині). Зокрема, з уст поляків, грузинів і вірмен. Коли до міста приїхав Микола Свідерський – представник української влади з Києва – з метою українізувати місцеву залогу колишньої царської армії, то першим ділом організував демонстарційний парад-маніфестацію, яку суворо заборонила російською корпусна команда.

«Мені довелося стояти в товаристві почоту М. Свідерського, коли він під звуки військової оркестри, яка ввесь час грала українські марші, вітав відділи української піхоти Карського полку, потім гармашів із Платани, кубанських пластунів та інших, ще неоформлених українських вояків, що всі переходили перед ним і вітали його окликом «Слава Україні!»... Українські вояки йшли та йшли... За нашим підрахунком, їх мало бути приблизно півтори тисячі».

А далі ці спогади Лева Биковського ще цікавіші: «Скінчилися лави з українськими прапорами, а військо все йшло й ішло. Це йшли такі самі сірі лави, бо всі були в російських уніформах і нічим між собою не різнилися, але – під польськими прапорами! Вони так само вітали Свідерського окликом «Слава Україні!».

Далі йшли шереги під грузинськими прапорами, а там – під вірменськими... Уся ця кількатисячна маса в стрункиx шерегах дефілювала перед комісаром України, музика безупинно грала, всі кричали «Слава Україні». М. О. Свідерському рука заніміла від безупинного салютування».

За результатами Берестейського миру німці перекинули в Україну не лише свої війська, а й синьожупанну дивізію, сформовану з полонених у Першій світовій війні українців.

Коли 3 березня 1918 року 1200 синьожупанників вирушали потягом зі станції в базовому таборі містечка Вецляр до рідних країв, то на платформі і з вагонів гучно залунало «Слава Україні!».

У Києві на Софійській площі синьожупанники пройшли парадним маршем. «На майдані непроглядні товпи народу, всі прийшли вітати нас. Понеслося з наших могутніх грудей «Слава Україні!», і музика заграла «Ще не вмерла Україна»... Наш полк виступив наперед, а за ним ціла дивізія, під звуки оркестри, вирушила на вулиці міста... Всюди бачили ми приязно усміхнені лиця і чули грімкі оклики «Слава! Слава!».

Коли 3 квітня 1918 року українсько-німецькі війська дійшли до Глухова і коли частина більшовиків утекла в напрямку Хутора Михайлівського, а частина загинула від козацьких і німецьких куль, то: «Всюда було чути: «Слава Україні».

І далі цей спогад гарно ілюструє, які гасла вимовляли усно, а які писали на прапорах (очевидно, саме з цієї причини не збереглося жодної світлини з прапором із написом «Слава Україні!»): «Українські козаки поскидали червоні большевицькі прапори, а вивісили українські жовто-блакитні з написами: «Хай живе вільна Україна».

Наприкінці над'їхав ударний гайдамацький курінь смерті з українським прапором, на котрім пишався золототканими буквами напис: «Умрем за Україну».

Над'їхало друге розвідне авто з написом: «Смерть ворогам України».

Гетьманат, друга російсько-українська війна

Після перевороту П. Скоропадського традиція вітання збереглась і в гетьманських військах. Згідно зі спогадами Всеволода Петріва, сердюки гетьмана бойового вишколу не мали, а лише «добре марширували, голосно вигукували «Слава Україні, Гетьманові Слава». Ця відповідь «Гетьманові слава!» цікава тим, що вперше використовувалась як чітка і коротка відповідь на вітання «Слава Україні!».

Згадує про таке вітання і Святослав Шрамченко описуючи, як 9 вересня 1918 року П. Скоропадський їхав до Берліна з головного двірця в Києві: «Почесна сотня дуже вправно зпрезентувала зброю. Гетьман з оточенням пройшов перед її фронтом, привітався з нею «Слава Україні!» і одержав голосну відповідь «Гетьману слава!». Оркестра після зустрічного маршу заграла Гимн «Ще не вмерла Україна».

Паралельно з сердюцьким вітанням у військах діяла і стара формула вітання. Так, 27 травня 1918 року, коли отаман першої стрілецько-козацької дивізії («Сірої») Віктор Сокира-Яхонтів прибув зі своїм штабом до Володимира Волинського і привітав козаків дивізії, то у відповідь залунало: «Слава Україні!».

На відміну від синьожупанної дивізії, яку роззброєно напередодні гетьманського перевороту, «сірі» – колишні полонені українці в Австро-Угорщині – організовано воювали за Україну до листопада 1920 року.

Друга російсько-українська війна у ХХ столітті розпочалася задовго до листопадового повстання 1918 року проти режиму П. Скоропадського. Російські офіцери, прозвані «добровольцями» (згодом більшість із них стала «білогвардійцями»), проникали в гетьманське військо і заводили там свої порядки.

Однією з перших жертв тієї війни впав прапорщик Воропай. Хронологічно він став першим, хто, вмираючи від рук окупантів вигукнув, «Слава Україні!».

Його побратим В. Кедровський згадував про цього чесного українського патріота: «...під час першої навали большевиків на Україну він належав зі мною до гуртка дванадцяти душ, що вели боротьбу з большевиками в повітах: Уманському, Звенигородському та Балтському. Палкий фанатик-патріот, загинув він геройською смертю в 1918 році на Полтавщині, замордований «добровольцями». Пробитий гетьмансько-московськими багнетами, він виголошував лише одне: «Слава Україні!».

Узимку 1918-1919 року, коли Україну накривала хвиля «отаманщини» і друга збройна агресія більшовицького кремлівського уряду, польська держава (яка в той час уже вела війну із ЗУНР за Галичину) заявила свої права на Холмщину і Волинь. Це викликало надзвичайно сильне обурення навіть за океаном. У США 29 грудня 1918 року холмські православні українці провели віче, на якому основними кличами стали: «Слава Україні!» та «Проч з ляхами з нашої Холмшини, з нашого Підляшшя!».

Коли ж 22 січня 1919 року полковник Гнат Порохівський викинув «польські банди і недобитки гетьманських добровольців» із Володмира-Волинського, то отримав вітальну телеграму від отамана Володимира Оскілка, яка завершувалась словами: «Слава Україні! Слава славному козацькому війську!». Так починалася трагічна збройна польсько-українська війна за Волинь.

Паралельно з боями на Волині у Києві того ж таки дня – 22 січня 1919 року – проголошено Акт соборності українських земель. Першими на Софійську площу прибули залізничники з великим національним стягом, на якому були виписані слова: «Слава українським героям!» (прототип майбутнього «Героям слава!»).

Збереглось кілька варіантів спогадів Льонгина Цгельського про те, як проголошувався Акт соборності. У тому, що писався по свіжих слідах, є такий опис:

«Сонце світило з гори на бані Софії... відбивалось тисячами іскор від шоломів та багнетів... полки, українські полки, плили поперед найвищу владу об'єднаної України... звони всіх церков гуділи без упину, від Дніпра гриміли раз по раз сальви кріпосних пушок; а народ в одушевленню кричав «Слава Україні! Слава козацтву! Слава Галичанам! Слава Директорії! Слава! Слава!...».

Учасник дійства, тодішній священнослужитель Київського собору св. Софії о. Павло-Григорій Корсуновський, згадував: «Коли Акт злуки був довершений, то з грудей 250-тисячної товпи вирвалося могутнє «Слава Україні!».

А коли через два дні в залі купецького зібрання (тепер Національна філармонія) відбувся святковий концерт для вояцтва з нагоди соборності (виступав національний хор під керівництвом М. Леонтовича та капела бандуристів Ємця), то: «Проголошення «слава» Україні, славному отаманові Петлюрі, всім проводирям і непереможному війську викликало ентузіазм».

На початку 1919 року гасло «Слава Україні!» стало настільки популярним, що на протиросійському фронті в складі Сарненської групи військ (дислокація: Дубровиця–Лунинець) один із двох бронепотягів Армії УНР так і був названий: «Слава Україні».

А в березні 1919 року у Львові, перед розстрілом поляками на Цитаделі, кричали «Слава Україні!» вже навіть не вояки української армії, а звичайні сільські юнаки із передмістя.

Коли об'єднані українські армії (Армія УНР і УГА), після довгих боїв із більшовикам і поляками, ввійшли в Київ 31 серпня 1919 року, то святочно одягнені кияни вийшли на вулиці і закидували їх квітами; «...а кличам «Слава Україні», «Слава галичанам» чи «Слава Січовим стрільцям» не було кінця».

Окрім квітів і цих вітань, на будинках майоріли синьо-жовті прапори. Осип Станімір згадує, що коли його курінь УГА дійшов до міської ради (думи), то... «весь простір перед Думою, всі вулиці довкола й розлогий Хрещатик заповнені різнобарвною масою народу... Мене знесли з коня і майже на руках понесли до Думи, де саме зібралася на нараду Городська Управа. Я видав куреневі відповідні прикази щодо обсади, наказав гостре поготівля та вивісив з балкону будинку великий курінний синьо-жовтий прапор... Трикратне, грімке: «Слава Україні!» було немов живою печаттю на документі опанування нами Києва».

Гасло «Слава Україні!» глибоко закоренилось в Армії УНР – і під час муштри (вишколу), і під час відчайдушних атак.

Володимир Сосюра, який у липні 1919 року став курсантом Житомирської юнацької школи, у своєму романі «Третя рота» писав: «Наша сотня неправильно відповідала «Слава Україні» (не під ногу), і [граф Сергій] Зубок-Мокієвський гнав нас бігом аж на гору».

Командарм УНР Михайло Омелянович-Павленко зазначав, що в першому зимовому поході 28 грудня 1919 року поблизу містечка Жашків на Київщині «особиста відвага полковника [Петра] Дяченка, що, з криком «Слава Україні», кинувся у ворожий вогонь, остільки підбадьорила козаків, що ворог не встиг оглянутись, а вже наша кіннота рубала центр його розташування».

І далі: «Цей відважний наскок так дезорганізував ворога й таку навів паніку, що він не міг відбиватись, кидав зброю, з гістеричним криком здавався, бігав по вулицях, піднявши руки догори».

Зрештою, вітання «Слава Україні!» офіційно було введено в військах Армії УНР. Сталося це в кінцевій фазі легендарного першого Зимового походу, а саме 19 квітня 1920 року.

Того дня М. Омелянович-Павленко видав наказ по військах армії УНР число 18 «По муштровій частині». Наказ починався тим, що в першому параграфі зазначалося вітання «Слава Україні», далі йшлось про успішне взяття м. Вознесенськ (тепер Миколаївська обл.), а останньою точкою наказу зазначалося: «Всім частям армії на похвалу, а то подяку за службу Україні відповідати: «Слава Україні» (за законом, у сучасних Збройних силах України в таких випадках має слідувати відповідь: «Служу українському народу»).

Повстанський і націоналістичний рух

Традиція вітання «Слава Україні!» продовжувала жити й після того, як Армія УНР опинилася в таборах інтернованих у Польщі. Юрій Горліс-Горський у своїх спогадах, опублікованих у 1933 році (згодом стали першою частиною роману «Холодний Яр»), зазначає, що повстанці на вітання «Слава Україні!» відповідали: «Україні слава!».

Однак Яків Водяний, який у 1921-1922 роках теж був у Холодному Яру, у своїй п'єсі, надрукованій у 1928 році, наводить інший варіант вітання холоднояpців: «Слава Україні! Навіки слава!».

А Юрко Степовий (Федір Пестушко) у своїй повісті «В херсонських степах» пише, що його брат – холодноярський отаман Кость Блакитний – вітався «Слава Україні!», а у відповідь йому відповідали: «Слава!».

Отаман Ілько Струк теж використовував вітання «Слава Україні!». З нагоди радянських виборів (28 квітня 1921 року обиралися сільські й волосні ради) його повстанці розклеювали відозву, що українці є «народ національний, який уміє постояти за себе». Пропонувалося голосувати за революціонерів самостійників і республіканців. А закінчувалася відозва, фрагменти якої передрукував із критикою київський «Більшовик», такими словами: «Слава Вкраїні – Петлюрі слава!». Ці ж самі гасла використовувались Струком та його хлопцями і під час усної агітації.

В інтернеті є багато згадок про те, що «Героям слава!» запропонував ще у 1925 році використовувати Юрій Артюшенко в межах Легії українських націоналістів (ЛУН), яка згодом стала співзасновницею ОУН.

Однак це твердження потребує джерельного підтвердження. Адже багато разів цитована в інтернеті теза починається словами «схоже на те» і лиш після них йде фраза «що саме Юрій Артюшенко запропонував використати вітання чорношличників: «Слава Україні!» – «Козакам слава!». Пропозицію товариство прийняло, але з уточненням – відповідати треба було: «Героям слава!».

У спогадах самого Ю. Артюшенка і в публікаціях про нього, які друкувались у 1962 і 1966, немає взагалі згадки про його яке-небудь відношення до гасла ЛУН.

А у його спогадах за 1957, 1972 та 1985 років йдеться не про вітання ЛУН, а про націоналістичний привіт «Слава Україні!» та відповідь «Слава Україні, Слава!», які постійно вживав кінний полк «Чорних запорожців» у часи збройної боротьби. Усе ж рік творення ЛУН став визначальним для нового вітання Збройних сил України. У наказі №4 від 10 липня 1925 року Українське національне

козаче товариство (УНАКОТО), яке продовжувало традиції «Вільного козацтва», визначило форму вітання для членів своєї організації: «Слава Україні – Слава Козацтву».

Цікаво, що УНАКОТО очолював Іван Полтавець-Остряниця – один із наближених до гетьмана П. Скоропадського у 1918 році. Тож не виключено, що гасло «Слава Україні! Гетьману слава!» теж було його творінням.

Не пізніше як у 1929 році в середовищі Української військової Організації (УВО) виникло ще одне вітання-формула: «Слава Україні! Слава Вождеві», яке згодом прижилось в ОУН і було ухвалено як офіційне на римському Великому конгресі ОУН.

Зародилося це гасло серед прихильників УВО в США, під час візиту Євгена Коновальця до Нью-Йорка.

«Порадившись між собою, рішились ми привітати в себе Вождя згідно з ідеологією УВО – по «військовому», тобто в часі, коли Полковник увійде до залі, всі присутні на команду «Позір!» мають стати на «струнко» лицем до Полковника та в один голос привітати його націоналістичним привітом «Слава вождеві!» ... коли при вході до залі привітано його грімким «Слава вождеві!» ...Полковник відповів «Слава Україні!».

Із середини 1920-х років гасло «Слава Україні» почала використовувати українська пластова молодь у Галичині і Волині (вихованих переважно ветеранами визвольних змагань).

Пластуни вживали його влітку 1927 року поруч зі своїм вітанням «СКОБ!» під час пластової зустрічі в Олександрії поблизу Рівного (у результаті цієї зустрічі поляки того ж року заборонили Пласт на Волині).

У підпільному Пласті кінця 1930-х років замість «СКОБ!» використовувалося вітання: «Слава Україні – Слава, Слава, Слава!». Тобто теж саме, яке згадував Ю. Артюшенко у споминах про «Чорних запорожців» та ЛУН.

Цю відповідь-вигук «Слава! Слава! Слава!» й дотепер використовують у Пласті й використовували також на військовому параді 24 серпня 2018 року.

Саме з середовища пластунів, які масово влилися в ОУН після зборони поляками Пласту, гасло «Слава Україні!» повернулося в маси і знову стало популярним серед українців.

Під час Варшавського і Львівського процесів над Степаном Бандерою та його побратимами й посестрами ще з Пласту «Слава Україні!» періодично звучало в залі (за що були окремі покарання від польського суду).

Через передруки судових хронік у періодиці вітання розійшлось світом і стало повсюдно вживаним. Ним почали підписувати оголошення і листи, навіть, релігійні громади в США.

До речі, в збірнику праць Степана Бандери немає отої популярно вживаної в інтернеті цитати, яка йому приписується: «І скаже один...».

Але Бандера точно мав знати, що коли угорські війська топили в крові «Карпатську Січ», то січовики перед смертю часто вигукували «Слава Україні!» (у результаті ще в 1939 році нацисти заборонили використовувати це гасло в українських радіопередачах із Відня). Тому Другий великий збір ОУН у 1941 році не просто зафіксував своєю постановою вже давно сформовану традицію, а й додав до вітання обов'язкову відповідь: «Героям слава!».

Юрій ЮЗИЧ
(«Українська правда»)

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Шевченкові молитви*

Лексеми *молитва, молити, молитись, молитися, молиться, помолитись, помолиться, помолитися* та словосполучення *розмова з Богом,* що має таке саме синонімічне значення, належать до найбільш уживаних лексичних одиниць у мові Шевченка. Вони є складовою частиною поетичних образів у цілому ряді його віршів та поем. За словником його мови, який видала Академія наук УРСР 1965 року, образ *молитва* в його поезії зустрічається 15 разів, *молити* у значені просити, благати 18 разів, *молитися, молитись молиться* 154 разів, а *помолитись, помолиться, помолитися* 76 разів. Високу частоту вживання має в його поезіях і синонімічне словосполучення *розмова з Богом* або *розмовляти з Богом*.

То серце поволі з богом розмовля
То серце щебече господнюю славу

пише Шевченко у поезії *Перебендя*. Цей образ наявний і в інших його поетичних творах.

Тема молитви не була суто Шевченковою темою. Вона була поширеною у літературі багатьох європейських народів епохи романтизму. Її розроблювали у своїх поетичних творах різні поети і говорили про її роль у житті людини, про її вплив на людську душу та інші людські і суспільні явища, які розкривали в образах молитви.

У Шевченкових поезіях молитва виступає як одвіку існуючий і нічим незамінимий акт спілкування людини з Богом, як акт відвертої душевної розмови з ним. У цій розмові людина благає Бога про що-небудь, випрошує щось у нього, дякує йому за його дари та багату ласку в складній життєвій ситуації і з приводу своїх кроків радиться з ним. Це спілкування з Богом, ця щиросердечна розмова з ним відбувається впродовж усього життя за всяких умов і при всяких обставинах щоденного побуту. У молитві людина звертається до найвищої світової істоти, виявляє їй свої жалі і болі, кривди і образи, бажання і сподівання, очікування і надії, які народилися і жевріють у її душі. У молитві людина прославляє найвищого, уповає на нього, надіється на нього, виражає йому свою віру в нього і просить його, як єдину силу, здатну надати допомогу у зневірі, безнадії, що постали у неї через життєві негаразди, кривди, образи і нестатки.

Шевченкових постатей до молитви заохочують і закликають не високі церковні сановники, не ті представники церкви, які сидять на найвищих щаблях її структури, а звичайні прості люди та рядові представники сільського духовенства, які проводять свої будні разом із народом, живуть у його гущі і щодня бачать його радощі і болі.

А коли почуєш, що на чужім полі
Поляг головою – нишком помолись

---

* Зразки наводяться за виданням: Тарас Шевченко. Кобзар. Вступна стаття академіка АН УРСР Максима Рильського. Державне видавництво художньої літератури. Київ,1956.

Одна серце на всім світі
Хоч ти помолися

просить Ярема свою кохану у *Гайдамаках*.

Моліться, братія, моліться!

закликає до молитви благочинний у тій самій поемі *Гайдамаки*.

Шевченкові постаті, відтворені його майстерною рукою, моляться в добрих і злих ситуаціях, моляться при сприятливих і небезпечних для життя обставинах і нагодах. Вони моляться так, як молилися їх предки і як вони навчили і заповіли і їм молитись. Шевченкові постаті звертаються до Бога через різні вроджені та в житті набуті тілесні недуги, хвороби, які зійшли на них, через нещастя, які спіткали їх та лиха, які впали на їх голову і які тягарем налягають на них у їх повному гіркоти житті. ... Моляться його гайдамаки, пригадуючи пісню про Гандзю, що була

Каліка небога,
Божилася,
Молилася
Що боліли ноги.

Моляться й Шевченкові козаки. У його *Гайдамаках* у розділі *Свято в Чигирині* читаємо:

Молились
Молились щиро козаки
Як діти щиро

У вірші *Гамалія* моляться і благають бога козаки в украй загрозливій для них ситуації у турецькій неволі

Тільки в Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть
По своєму бога в кайданах благають«

Шевченкові постаті з середовища простих людей із молитвами і безнастанним звертанням до Бога ходять на прощі у широковідомі монастирі по всій Україні. При цьому ті з них, які зазнали невдач і лиха в особистому житті, піддають себе роздумам, і сумнівам чи достатньо молились для того, щоб була вислухана їх молитва та чи достатньо молилися їх матері, що привели їх на світ.

Чи мати богу не молилась
як понесла мене?

карається його постать у вірші *Хіба самому написать*

Моляться у поезіях Шевченка високі і визначальні історичні постаті його народу, під проводом яких створювалася історія України та моляться в нього і представники світового релігійного та соціального руху

...
Ото церков Богданова,
Там то він молився

пише Шевченко про гетьмана Богдана Хмельницького у вірші *Стоїть у селі Суботові...*

Про представника світового релігійного руху чеха Яна Гуса Шевченко пише у поемі *Єретик*

І в Віфлеємську каплицю
Пішов молиться добрий Гус

Шевченко у своїх молитвах невіддільний від батьківщини, він немислимий без неї. Він молиться разом із своєю батьківщиною і розмовляє з Богом спільно із своїм народом. Його молитви мають особливий характер і особливі виміри. Своїм поглядом він оглянув усю Україну, всі її куточки, зайшов у всі її суспільні верстви і відносини серед них та між ними. Найчастіше у полі його зору знаходилося життя знедолених і покривджених його братів і сестер. Він вступав у молитву за них і про все бачене, все пережите і перенесене ними впродовж життя розповідав богу... У цих розповідях він повідомляв найвищого про все, що наболіло у нього на серці, про все нелюдське, що бачив навколо себе в Україні і про все, що не відповідало справедливій християнській світобудові.

Шевченко малює картини життя його украй знедоленої України, відтворює образи терплячих і страждаючих у нещасті дівчат, вдів і сиріт і представляє їх долю перед Богом... Він нічого не приховує і вільно як говорила йому свідомість малює становище сучасної його України. Він проймається долею малих дітей, пригортає їх і, співчуваючи їм, розповідає Богу про їх долю у наймах на прислуговуванні у багатих у вірші *Дівча любе чорнобриве*

Дівча любе, чорнобриве
Несло з льоху пиво...
Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?
Боже сильний! Твоя сила
Та тобі ж і шкодить.

У своїх молитовних розмовах із Богом Шевченко заступається за окремих згорьованих людей і просить для них кращої долі.

О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі? Прости сироту!

звертається Шевченко до Бога у баладі *Причинна*.

Соціальний стан життя простого народу на Україні глибоко вражав і хвилював Шевченка. Цей стан глибоко розворушував душу поета, і він на відміну від тих, які уявляли собі Україну раєм, представляв Україну у вірші *Якби ви знали, паничі,* як пекло:

... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

Пройшовши своїм зором хрест-навхрест усю Україну, і вказавши Богу на лиха, у яких живе його батьківщина, Шевченко переходить до осмислення ширшого кола суспільних і суспільно-політичних питань. Він був сучасником і в багатьох відношеннях свідком польських визвольних змагань 1830 року та взагалі російсько-польських відносин. До нього доходили й інформації про проблеми й відносин між іншими слов'янськими народами. У нього була ґрунтовна обізнаність із слов'янофільським рухом серед слов'ян, який спирався на Росію. Він осмислював національно-визвольні рухи серед слов'ян, роздумував про них і в своїх візіях шукав шляхів і способів, які привели б до їх якісної зміни у відносинах слов'янських народів. Шукаючи таких шляхів, він переходив до молитви за слов'ян і за братання між ними. Висловлюючи подяку Шафарикові за праці про слов'янські старожитності, історію слов'янських мов і літератур у всіх наріччях та за слов'янський народопис, він у славнозвісному вірші *Єретик* писав:

А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
Отакими, як Константський
Єретик великий!

Наведені перші чотири рядки не раз були предметом ідеологічних інтерпретацій та суспільно-культурних викладів вірша. Ними починався і завершувався всякий аналіз вірша, який зводився до підтасовки Шевченкових думок під дух пропагованої суспільної ідеології братства та інтернаціоналізму

Наступні рядки Шевченкового *Єретика і синами сонця правди і єретиками* не роглядались. Вони залишались поза увагою дослідників, про них не писали або писали мало усупереч тому, що думки, які приховані у них, були важливими для поета, що вони містили далекоглядні візії поета про впорядковане життя слов'янських народів... Ці рядки розкривають і представляють Шевченкові уяви про співжиття і співіснування слов'ян.

Шевченко за свого життя був свідком напружених відносин між росіянами і поляками. Він і сам багато знав про польське заворушення 1830-1831 років, придушене російськими військами та й сам особисто дружив із покараними і переслідуваними представниками польського революційного руху. Він бачив наростання процесів самобутності і поривів до самостійності й у інших народів і виступив із своєю програмою про братерське життя і співробітництво слов'янських народів. Шевченко у вірші *Єретик* повідомляє, що помолиться Богу, щоб слов'яни стали *і синами сонця правди.*

Хто це *сини сонця правди*, хто вони? Чим вони визначаються, що вони сповідують і що характерне для них. Поетів образ *сонце правди* перейнятий із церковнослов'янської різдвяної містерії. Він запозичений із тропаря *Рождество твоє, Христе Боже наш*.., що співається під час богослужіння в перший день Різдва. *Сонцем правди* у східній візантійській гімнології називають Ісуса Христа. Бути *синами сонця правди* означає бути синами Христа, наслідувати

його, жити і поводити себе в людських вужчих і ширших взаєминах за правилами християнського вчення, якому не відповідають сучасні відносини між народами. Для Шевченка, як і для всіх попередніх реформаторів, були важливі закони і принципи первісного християнства, за якими жили і розвивались перші християнські громади. *Сини сонця правди* – це ті, які живуть за нормами того християнства, яке ще не знало гонитви за наживою, туги за багатством, яке не знало сребролюбія і презирливого ставлення до меншого брата, тобто не мало тих рис, які Шевченко бачив у сучасній йому церкві. Первісне християнство привабливе для Шевченка й у інших його поезіях, наприклад, у поезії *Неофіти* та кількох інших віршах. У словах Шевченка і *синами сонця правди* у контексті вірша міститься завуальоване незадоволення російською православною церквою. Її представники у нього викликають скоріше антипатію, ніж симпатію. Його ставлення до російської православної церкви фрондистське. Вистачить для цього згадати його вірш *Умре муж велій в власяніце*. На другому боці, Шевченко не скриває своїх симпатій до рядового українського духовенства. У вірші *На великдень, на соломі*, коли діти гралися крашанками і хвалитися обновами, які дістали з нагоди свята, він малює їх барвисту великодню картину:

– А я в попа обідала, –
Сирітка сказала.

Шевченко побачив у російській православній церкві та церквах інших слов'ян відкриту і неприховану діяльність, яка не може привести слов'янські народи до дружнього співжиття і сприяти духові їх взаємопізнання і взаємного порозуміння. Ця діяльність у середовищі народів викликає опозиційні протести, спротив і велике незадоволення. У цій ситуації порушування християнських норм і законів, згідно із Шевченком, необхідно, щоб слов'яни стали *єретиками такими як констанцький єретик великий* (Гус), щоб вони нарощували свої виступи проти церковної верхівки і вказували на її роботу, яка не відповідає основам, закладеним у період первісного християнства. Шевченко іде молитись і випрошувати у Бога, щоб слов'яни стали добрими братами, Христовими синами, єретиками, реформаторами, зразком і прикладом яких був Ян Гус, якого він звеличує і прославляє за його протестну і реформаторську діяльність. Набувши таких рис діяльності, слов'яни зроблять великий крок у світовому історичному поступі.

Мир мирові подарують
І славу вовіки

Вони житимуть у мирі і злагоді і будуть прикладом для світу.

Шевченко у своїх молитвах, у своїх розмовах із Богом випрошує для України загальнолюдські норми і закони, які єдині спроможні принести мир і спокій народові і сусіднім народам. Він розмовляє з Богом як народний обранець, як його проводир, розмовляє із ним так, як розмовляв на горі із Богом у своїх молитвах біблійний Мойсей. Це робить його ім'я невмирущим у серцях його народу, який досі сприймає його як свого проводиря.

Наталія РЕБРИК

о. СТЕПАН-СЕВАСТІЯН САБОЛ-ЗОРЕСЛАВ:

(ДО 110-ОЇ РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

О, Господи, зроби з мене знаряддя миру.
Там, де ненависть, нехай я несу Любов.
Там, де кривда, нехай я несу Прощення.
Там, де незгода, нехай я несу Єднання.
Там, де сумнів, нехай я несу Віру.
Там, де неправда, нехай я несу Істину.
Там, де зневіра, нехай я несу Надію.
Там, де печаль, нехай я несу Радість.
Там, де темрява, нехай я несу Світло.

Франциск Ассизький

Любов, Прощення, Єднання, Віру, Істину, Надію, Радість, Світло ніс у це життя протягом всього свого Степан Сабол; втішав, вислуховував, любив, віддавав, прощав о. Севастіян, ЧСВВ, Зореслав – священик і поет – Великий Українець, що служив Господу і Україні, служив як їхній слуга і син від першого й до останнього свого подиху, ставши духовником і сповідником, провідником і оборонцем занедбаного, розтерзаного, розпорошеного по світах, застрашеного й жертовного, зниділого й самовідданого українства.

Йому, як і Павлові Тичині з Чернігівщини, Євгену Маланюку з Херсонщини, Миколі Хвильовому з Харківщини чи Василеві Ґренджі-Донському з Закарпаття, рідна й близька Україна: чи не тому, що всі вони – великі патріоти – слідували вперто й незворушно Шевченковому: «Свою Україну любіть...»

Степан Сабол народився 7 грудня 1909 р. в сім'ї українця і словачки на історичному Закарпатті – у Пряшеві. Початкову освіту (1915-1919) – «чотирирічну вселюдну школу», де навчання велося угорською мовою, та чотири класи міщанської школи (1919-1923), яку закінчив уже в Чехословацькій Республіці, здобув у рідному місті в часі Першої світової війни.

Вихований побожними батьками в глибоко релігійному дусі, уже змалку відчував духовне покликання. 1924 року, маючи неповних 15 літ, вступив до новіціату оо. Василіян у монастирі славної Чернечої гори біля Мукачева.

Перші літературні спроби Степана Сабола-Зореслава – тоді студента горожанської школи – припадають на 20-і роки XX ст. Сам поет в інтерв'ю Івану Ребрику зізнається: «До писання мав я нахил з дитинства… Спочатку писав язичієм, оскільки виховувався у москвофільській атмосфері тогочасного Пряшева. Друкувався в «Русскім слові», а 1922 року успішно дебютував в Гомстеді в американському виданні «Світ дітей».

Після вступних років чернечого життя його як здібного монаха відправляють на гуманістичні й філософічні студії до Галичини для здобуття глибоких знань і виховання в дусі східного чернецтва у василіанських монастирях Крехова, Лаврова та Добромиля (1924-1931).

Саме тут о. Севастіян близько знайомиться зі світовою та українською науковою і художньою класикою, працями Миколи Костомарова, Івана Огієнка, Олексія Пипіна, твор-

чістю Тараса Шевченка, Івана Франка, Юрія Федьковича, Богдана Лепкого, Павла Тичини, Євгена Плужника, Дмитра Загула, Максима Рильського тощо. Під їх впливом з 1928 р. повністю пориває з москвофільством. Співпрацює в журналах «Перші промені», «Пробійні струї».

Йшов 1931 рік. Зореславу – 22. Він – в Італії. Вивчає теологічні науки в Григоріанському університеті Рима. Після третього року богослов'я Преосв. Владика, Кир Павло Ґойдич висвятив його на священика 26 серпня 1934 р. в його рідному Пряшеві.

Висвятившись, о. Зореслав повернувся до Рима, де продовжував студії до осягнення ступеня ліценціату в богослов'ї. Згодом призначили його професором богослов'я для василіанських студентів, а також професором класичної гімназії в Ужгороді. Саме в Ужгороді вийшли його поетичні книги «Зі серцем у руках» в 1933 році та «Сонце і блакить» в 1936. Тут редагував він два релігійні місячники: «Благовісник Пресвятого Серця Христового» і «Місіонер», а також віддався місійній праці. А з виходом у 1935 році у світ книжки «Укрита Фіялка» про життя сестри Василії Глібовецької його ім'я як місіонера, священика й письменника стало популярним на Закарпатті і в Чехословаччині.

У період утвердження державності Карпатської України отець Севастіян Сабол стає капеланом Карпатської Січі. У 1939 році Зореслава ув'язнено, але внаслідок неможливості фізичної розправи над греко-католицьким священиком, ім'я якого було досить відоме, – його видворено на довічно поза межі Карпатської України. Під оголеними баґнетами відправили о. Севастіяна на кордон Словацької держави і перекинули на Пряшівщину.

У Східній Словаччині опинилися згодом також інші монахи-василіяни, що походили з Пряшівщини, і тоді настоятелі Чину доручили о. Саболу організувати монаше життя на новому терені та в нових умовах. До тієї праці взявся він з питомою йому енергією й посвятою. Упродовж п'яти років несприятливих і неспокійних обставин удалося йому відкрити чотири нові монастирі й новіціят для виховання монахів-василіян. Таким чином, створив він нову Василіянську Провінцію і став першим її протоігуменом.

Прихід радянської влади на землі Чехословаччини (осінь 1944 р.) застав о. Сабола у розпалі церковно-місійної праці. Навесні 1948 р. стало відомо, що совєтська амбасада в Празі домагалася ув'язнити кира Павла Ґойдича та о. Степана-Севастіяна Сабола, але автономна влада Словаччини відмовилася це зробити, бо не мала ніяких політичних закидів проти них, а головне побоювалася заворушень між народами: адже Словаччина була католицька на більш ніж 80 відсотків. У червні 1948 р. прибули з Ужгорода представники НКВД, щоб при допомозі своєї чеської філії арештувати о. Сабола та відправити його до СССР. На щастя, не застали його вдома. Саме тоді був він на важливих нарадах Католицької акції як голова тієї організації від Пряшівської єпархії. Довідавшись про небезпеку, святий отець два місяці переховувався між людьми, по горах і лісах, доки не вдалося йому дістатися кордону Австрії, який він перейшов потайки вночі, 26 серпня 1948 р., отже, в 14-і роковини свого висвячення. У часі його перебування в Австрії комуністичний суд у Празі засудив його на досмертну тюрму як «американського шпіона, головного провідника УПА та ворога народу».

Бог і Україна... У всі віки були, є і будуть для кожного порядного українця ці два поняття нерозривними й святими. Невипадкові й особливі вони і для Зореслава. Дві великі ідеї – Бог і Україна – стали смислом його життя: духовного, творчого, мирського... Адже саме «Бог і Україна!» – було написано на кожному з семи зшитків щоденникових записів вражень, переживань, спостережень з Рима, Венеції, Неаполя, Флоренції,.. Ужгорода, Хуста, на сімох зошитах, що згоріли у вирі великого лихоліття. Бог і Україна плекали його сили, коли лише виходив на життєві крутозлами, і надихали до останнього подиху, коли стільки пережито й здобуто:

В великий день Завіту з серцем у руках
Тебе шукав я, Ягве, на верхах Синаю,
Твоє обличчя бачив в ярих блискавках,
І голос дужий Твій, мов з криці ллятий, чув я:
– ЗДІЙМИ СВОЄ ОБУВ'Я!..
І я здійняв...

Справді, о. Севастіян зумів на олтар національного й духовного відродження та державницького поступу України покласти своє життя. «З гарячим серцем у долоні до тебе йду, народе мій...» – писав він юнаком, і цій щирій синівській відданості лишався вірним до останку.

Характеристичною рисою для його постаті є вимогливість. Вона дуже виразно проглядається у всьому, до чого він причетний. Очевидно, вимогливість як принцип найперше кидається нам у вічі з тої простої причини, що ми в собі до неї не надто звикли. Для о. Зореслава – це річ елементарна, сама собою зрозуміла, зумовлена, мабуть, передовсім його з юних літ перебуванням у монастирі, його монашим та священицьким покликанням і життям.

Він тверезо дивився на світ, сприймав реалії такими, якими вони були, не ідеалізував їх, але й не драматизував. Він – оптиміст, але оптиміст і діяльний, і творчий. Людська душа відкрита перед ним. Його ж душа є медіум – посередник між людиною і Богом. Гріховність людська – ця непорушна тайна сповіді, полишила в його серці не одну краплю печалі. Може, тому часом відчувається у його пристрасному слові прихований докір. Власне, це не є докором як таким. Докоряють слабі. Це та ж вимогливість, яка є ознакою цивілізованості і без якої всяка віра веде в нікуди. Вимогливість як принцип. Найперше до себе, до свого слова, до свого діла. Як мало хто в середовищі громадсько-політичних, церковних, культурно-просвітницьких та інших діячів нашою краю міжвоєнного періоду вболівав отець Степан Сабол за долю свого народу. Небагато знайдеться тих, що в ті часи так гостро відчував наближення трагічних подій, хто б так виразно усвідомлював небезпеку для українського народу як зі Сходу, так і з Заходу.

Особливо турбувало посилення в краї проросійських, прокомуністичних настроїв. Редагований Зореславом «Благовісник» систематично подавав матеріали про життя в безбожному «Червоному раї». Зустрічаємо тут, зокрема, й інформацію про долю церковних достойників в Радянській Україні: Київський митрополит був нелюдським способом замордований, митрополита Венямина прив'язали на вітряк і так його замучили, зажива закопали архієпископа Андроника, єпископа Платона при найбільшім морозі обливали водою, доки з нього не зробили льодяний стовп, а коли замерз, то вояки пробивали його баґнетами, єпископа Амвонія прив'язали коневі до хвоста і доти його волокли, доки не випустив духа. Отець Степан Сабол з цього приводу пише: «...Ми лише хотіли б запитати кожного нашого підкарпатського комуніста: брате, чи знаєш ти це все, і чи це розумне – так нищити, палити, убивати, чи це розумне, коли чоловік стає кровожадною звірюкою і втіленим дияволом?

Роздумай це, русине, своїм простим, але здоровим розумом, і відповіш собі на ті питання!».

Тим мостиком, що з'єднує глибоко індивідуальний, самобутній світ людини з універсальним світом Всесвіту, з Космосом, є, звичайно, віра в Бога. Кожний приходить до Бога своєю дорогою. Отець Зореслав у цій вірі впевнений:

У люте врем'я, в бурі люті
Пророків, Боже, зволь нам дати,
Пророків, що на праві путі

Зірвали би мільйони скуті
Від гір Кавказьких по Карпати.
В них запали вогні вулканів,
Вогні живі і животворні,
Їм силу дай борців-титанів.
Щоб серед бур і гураганів
Стояли мужні, непоборні.

Нове покоління, що поставало в ореолі споконвічних стремлінь, свідоме високого покликання служити Україні, яка «конала в муці під рукою ката», мало свого трибуна, невичерпну енергію мистецтва якого, силу його поетичного слова було взято на прапор цілою плеядою наступних поколінь. Творчість Зореслава має ті вершинні регістри звучання, які дають підставу говорити про неї як про явище цілісне й унікальне в національній культурі, а витоки його (цього явища) слід шукати у багатовіковій історії, у неперервності традицій, у стремлінні до духовного поступу. Степан-Севастіян Сабол-Зореслав – це епоха в закарпатській культурі. Його надривне: «Вставай, Європо, йде Червоний Смок!..», «На всі краї зрадливо налягли керваві тіні Кремлю...» ще в 30-і роки звучало як пересторога, як дзвін на сполох, як відчайдушна спроба порятувати людство.

У цьому контексті доречно навести слова д-ра М. Тершаковця: «О. д-р С. Сабол є уродженцем Карпатської України, тієї одробини великої України, яка перед самою Другою світовою війною створила Українську самостійну державну одиницю, хоч мала проти себе куди сильніших ворогів-сусідів і ще небезпечніших ворогів – своїх власних блудних синів мадярської і московської орієнтації, що не хотіли служити своєму народові «для панства» великого, для лакімства нещасного... Неначе виконуючи заклик найбільшої української поетеси «Контра спем сперо», закарпатські патріоти проголосили державну самостійність рідної землі та боронили її, не щадячи ні матеріальних сил, ні найбільшого земного скарбу – життя. Такий щирий і зразковий героїзм був можливий тільки тому, що наші закарпатські брати якнайтісніше поєднували любов до народу з любов'ю до Бога й Церкви. Доказом цього є той незвичайно промовистий факт, що нову державу, створену серед найбільш несприятливих обставин, очолив зразковий священик, беззастережний патріот о. Августин Волошин (сповідником якого був о. Севастіян), що віддав своє життя на службу тим двом високим ідеалам так, як і його громадяни, що обороняли рідний край на фронті бойовім і поза фронтом.

Справи не змінює те, що наші закарпатські брати не оборонили державної самостійности. Не оборонили, бо не могли оборонити проти сильніших своїх ворогів, між якими були дві великі потуги, яких досі не зміг звоювати ввесь світ. Одначе наші закарпатські брати йшли одиноко правильною дорогою».

У 1948 році о. Сабол покидає рідні околиці й нелегально перебирається до Австрії, далі емігрує до Рима, де доповнює свої фахові студії, перервані ще 1935 р., і там здобуває ступінь доктора богословія, написавши дисертацію про одного з найвизначніших українських полемістів кінця XVI і початку XVII сторіччя Мелетія Смотрицького: «Мелетій Смотрицький – полемічний антикатолик».

Передбачуваний Зореславом прихід «східнодиких орд», «Червоний Смок», що пронісся над Європою, змусили його до дальшої еміграції й продовження своєї священичої, наукової й літературної місії проповідуванням Слова Божого, прославленням Творця Вселенної та утвердженням Великої України уже за кордоном, продовження з любов'ю в серці до рідного Закарпаття, до тої сонцем і блакиттю осяяної землі, де починався його шлях. Землею, що прихистила його аж до відходу у вічність стала далека Америка. У 1963 році вийшла в світ збірка вибраних поезій «З ранніх весен» з передмовою Богдана Кравціва. Крім неї, о. Степан-Севастіян Сабол-Зореслав видав у Римі на-

укове дослідження про Мелетія Смотрицького (Рим, 1949), історично-богословську працю «Католицтво і православ'я» (Нью-Йорк, 1955), популярну історичну розвідку «Від Угорської Руси до Карпатської України» (Філадельфія, 1956) під псевдонімом Юрій Боржава, історичне дослідження «Походження словацьких греко-католиків» (читано в Нью-Йорку та Клівленді, кінець 1950-их рр.), історико-теологічну розвідку про Мелетія Смотрицького з нагоди 100-річчя канонізації св. Йосафата (Рим, 1960), спогади «Голгота Греко-католицької церкви в Чехословаччині» (Торонто-Рим, 1978), історичну статтю «Причинки до історії Провінції св. Кирила і Мефодія в Чехословаччині» (Рим, 1982), 14 брошур на історико-релігійні та соціальні теми в серії «Слово доброго пастиря» під псевдонімами Станканинець, Маґур, Ягодовський (Нью-Йорк, 1950-1960), біля 250 статей у часописах та журналах «Українське слово» (Ужгород-Париж), «Свобода» (Ужгород), «Благовісник» (Ужгород-Хуст), «Кирило й Мефодій» (Михалівці), «Свобода» (Джерсі Сіті), «Америка» (Філадельфія), «Світло» (Торонто), виголосив біля 20 доповідей на історично-церковні та богословські теми в різні роки та в різних католицьких товариствах тощо.

Треба відзначити, що праці о. С. Сабола глибоко обдумані, логічно побудовані, зв'язані якнайтісніше з життям, ґрунтуються на всесторонньому знанні, а проповіді висловлені з глибокого переконання, при тім зразковою мовою, йдуть і до розуму, і до сердець слухачів.

У 1955 році у видавництві «Слово доброго пастиря» у Нью-Йорку видає наукову працю «Католицтво і православ'я». Книжка, написана у зв'язку з 900-ми роковинами поділу Христової Церкви (1054–1954), стала надзвичайно актуальною з погляду проголошення Вселенського Собору Папою Іваном XXIII. Автор, як того вимагала ситуація (а ситуація була такою, що різні науковці в залежності від віри, виховання, впливів по-різному трактували цю історичну подію), у підготовці до видання пройшов серйозну цензуру і отримав всі необхідні дозволи для друку. У такому дискурсі наукове дослідження о. С. Сабола стало необхідним посібником для всіх українців, яким не байдужий поділ Христової Церкви і трагічне розз'єднання українського народу в церковній сфері. Дослідник, добре розуміючи розкол Церкви як ганьбу і найбільшу трагедію християнського світу і усвідомлюючи, що трактування історичних фактів може бути суб'єктивним, бере до уваги найбільш можливу кількість автентичних документів, які «говорять одною тільки мовою, мовою правди, чи вона приємна чи неприємна». Д-р М. Тершаковець вважає, що книжка о. С Сабола є надзвичайно необхідним цінним посібником для кожного українця, тому що написана об'єктивно, спокійно, переконливо, «бо автор навіть не пробує сховати кінці у воду, не вибілює одних, не очорнює інших, дає кожному своє. Книжку повинен прочитати і православний, і католик, і то з великою увагою, а може, і не один раз, щоб могти ствердити вповні об'єктивний підхід автора, залізну логіку фактів, ним наведених, а потому зробити висновок, чесно й логічно все продумавши.

Як у 1943 році згоріла третя поетична збірка поета «Блакитні ескадри», так пропала у вирі війни і поема на біблійну тему «Рут». Залишився тільки невеликий уривок із неї, що ввійшов до четвертої поетичної збірки Зореслава «З ранніх весен». Увага Зореслава до Книги Рут є закономірною і зрозумілою: у ній він черпав духовні сили для життя на чужині, вчився бути терпимим, милосердним, відданим.

28 грудня 1948 року, прощаючись з рідною землею, о. Зореслав написав поетичну стримано-розпачливу спомин-візію «І білі сни мої…». Тривожне почуття вимушеної розлуки розпинає на хрестах мрії-прагнення ліричного героя, завіює снігами його надії на скоре повернення, підіймає у душі пекучі спогади про дитинство, «море квітів» і «вільну волю», прирікаючи на тернистий шлях у світ «без скарги на устах»:

І білі сни мої завіяні снігами,
І мрії-прагнення розп'яті на хрестах.
Проходжуюся сам безлюдними шляхами
По вимерлих містах…
Від мовчазливих зір пречистою росою
Спливають янголами спомини ясні,
А по шляхах цвітуть пекучою сльозою
Сьогоднішні дні.

Давно, давно колись дитячими руками,
Немов квітки, зривав я зорі і блакить,
І щастя у серця нестримними річками
Я прагнув перелить…
Давно, давно колись!.. А нині йду шляхами
Тернистими у світ без скарги на устах...
І білі сни мої завіяні снігами,
І мрії – на хрестах.

У 1978 році побачило світ дослідження-спомин о. Степана-Севастіяна Сабола «Голгота Греко-католицької церкви у Чехословаччині» – науковий розгляд подій і їх аналіз в історичній перспективі, спогади живого свідка приготувань до ліквідації Греко-католицької церкви в Чехословаччині і – зрозуміло в Закарпатті.

Зразковим душпастирем був о. С Сабол не тільки словами в місійних і реколекційних науках, але також ділами: він завжди допомагав своїм ближнім, своїм духовним дітям, всім, прибитим журбою і горем, що шукали у нього поради, розради й молитовної помочі.

Степан Сабол як громадянин, Зореслав як поет, о. Севастіян як священик у житті наслідував заповіді Христові, а, як твердить В. І. Жулай у статті «Феномен теургійної творчості»: «Людина, яка наслідує заповіді Христові, вступає у співтворчість з самим Богом, стає знаряддям і носієм теургійної дії і тим самим вносить свій вклад в справу преображення світу».

На нашу думку, три головні заповіді християнства є основними актами теургійної творчості Зореслава, такої творчості, в якій митець перероджується на провідника невичерпної креаційної енергії Творця. Заповідь возлюбити Бога дає Зореславу натхнення; возлюбити ближнього – прозріння; возлюбити ворога – терпимість і душевну рівновагу. Християнський світогляд поета включає в себе поняття ширше, ніж суто релігійний світогляд. Його світогляд «динамічний, західноєвропейський. Він вірить у власні сили народу, які збудить велика ідея». У автора – безмежний оптимізм і завзяття до бою, його вірші «відсвіжують атмосферу, будять приспані сили, підносять людям голови – відроджують душевно». Це світогляд справжнього митця, метою життя і творчості якого є християнський націоналізм. (Цей термін запропонував Августин Волошин у статті «Наш націоналізм», опублікованій у 1935 році в газеті «Свобода»).

Зореслав – автор гімну до 1000-ліття хрещення Русі, ініціатор відзначення Неділі всіх українських святих. Останній раз побував на Закарпатті влітку 1991 р.

Він є членом Спілки українських письменників Словаччини та Національної спілки письменників України.

Степанові Саболу випало пережити тяжкі удари долі, які, однак, не похитнули його ні у вірі, ні в життєвих принципах. Найболючішою раною була і залишається трагедія Карпатської України. Страхіття мадярського терору лягло невигойним рубцем на серці. Роки, десятиліття вимушеної розлуки з рідним народом, а вже тим більше – ус-

відомлення, що твій народ залишається уярмленим, – якої більшої покари можна ще сподіватися?

Зореславова вимогливість до себе і до світу проявлялася в усьому. За 30 років до відходу у вічність він написав поезію «Як прийде смерть». Зореслав смиренно приймає долю, розуміє, що Невблаганна Косарка цілуватиме до вічного сну, та, вклонившись «по той бік» Богові, він привітає Його, помолиться за Україну і, якщо судилося піднятися на те високе-високе небо, стане над нею «вартою-бійцем»:

Ген по той бік я Богові вклонюсь:
– Ось я, – скажу. – Ласкавий будь, о Пане! –
Йому за Україну помолюсь
І вартою-бійцем над нею стану.

Слова звучать просто і щиро. Навіть можна уявити собі отця, як він за своїм бюрком у Детройті виводить їх на чистому папері, виводить спокійно і чесно, так, якби сповідався сам собі…

19 лютого 2003 року отця Степана-Севастіяна Сабола-Зореслава не стало...

Жив собі чоловік… Мав криваве серце у долонях, яке віддав Україні… З ранніх весен і до останнього подиху оспівував сонце і блакить… Правив Службу Божу, сповідував і молився за грішні душі… Залишив по собі добру поезію, благочестиві вчинки і світлу пам'ять…

Література

1. Поети Закарпаття. Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.). – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1965. – 660 с.
2. Бабота Л. Зореслав і католицький модернізм (Примітки до творчості українського поета і словацької літературної групи) // Дукля. – 1999. – № 5-6. – С. 38-42.
3. Голомб Л. Лірика Зореслава в літературному контексті епохи // Українська поезія Закарпаття ХХ століття: Науковий збірник / Упоряд. В. В. Барчан. – Ужгород: Ліра, 2004. – С. 99-124.
4. Кравців Б. Поетичний світ Зореслава // Зореслав. З ранніх весен. – Нью-Йорк: Накладом «Карпатського Союзу», 1963. – С. 5-11.
5. Мишанич О. В. Зореслав // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. –Т. 2. – С. 277-278.
6. Ребрик Н. Люби своє: Літературознавчі статті. – Ужгород: Ґражда, 2006. – 132 с. – С. 28-43.
7. Ребрик Н. Література народовецтва і чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ століття. – Ужгород: Ґражда, 2007. – 220 с. – С. 135-159.
8. Ребрик Н. Люби своє: Апологія Чину. Літературознавчі статті. – Ужгород: Ґражда, 2011. – 552 с. – С. 104-181.
9. о. Сабол Степан-Севастіян, ЧСВВ, Зореслав. Бог і Україна: Поезія / Передмова Наталії Ребрик. – Ужгород: Ґражда, 2009. – 240 с.
10. о. Сабол Степан-Севастіян, ЧСВВ, Зореслав. Католицтво і православіє / Передмова Наталії Ребрик. – Ужгород: Ґражда, 2009. – 448 с.
11. Федака Д. Співець зір, блакитних ескадр Карпатської України та сонячної усміхненості Христа // «Криваві тіні Кремлю»: літературна творчість репресованих закарпатців. – Ужгород: Закарпаття, 2006. – С. 155-160.
12. Ференц Н. Поетика лірики Зореслава // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2002. – Вип. 5. – С. 179-184.
13. Хемій М. Філософський дуалізм збірки Зореслава «Зі серцем у руках» // Вісниківство: Літературна традиція та ідеї. Науковий збірник. – Вип. 2. – Дрогобич: Посвіт, 2012. – С. 287-294.
14. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.

ЮВІЛЕЙНЕ СЛОВО ПРО ЗУЗАНУ ГАНУДЕЛЬ

(З нагоди життєвого ювілею)

Писати про доцента д-р Зузану Ганудель, кандидата філологічних наук (1929), мені просто та одночасно й складно. Просто тому, бо її знаю більше ніж півсторіччя, а складно тому, що я не мовознавець і той величезний доробок, який вона зробила, мені тяжко об'єктивно фахово оцінити. Перша наша зустріч відбулась 1953 року, коли нас, студентів і аспірантів, бажаючих навчатись у Радянському Союзі, скликало Міністерство шкільництва в Прагу на 14-денний курс. Всіх нас, а нас було майже 500 чоловік (поїхало, нарешті, десь 120 чоловік) майже з усіх вищих учбових закладів ЧСР, поділено на групи, залежно від того, які спеціалізації ми хотіли вивчати. Мене та й ще Юрка Дацка та Федора Ковача з Прягівської філії педагогічного факультету Словацького університету, Миколу Штеця та Іллю Галайду з Празького університету було заділено в групу, що буде вивчати російську та українську мови, були ще там студенти з чеських та інших словацьких вузів. Групу очолювала саме Зузана Ганудень (тоді ще під дівочим прізвищем Плішка), студентка Одеського національного університету ім. Мечнікова. Скромна, низенька, білява, повна енергії дівчина із широкою усмішкою, така, яку я бачив у радянських фільмах. Вона запалено розповідала про СРСР, про життя студентів російською мовою, правда, я ще не все зрозумів, про що вона говорила, але бажав, щоб і я раз так міг говорити по-російськи чи по-українськи.

Мене полонила й тим, що вона уже після першого курсу філологічного факультету вільно, як на мене, гарною російською та українською мовами зверталась до нас і розповідала про життя студентів, розповідала різні одеські жарти, анекдоти, співала російські пісні тощо. Всім тим мене вона просто вчарувала і викликала бажання, щоб і я раз так міг вільно і гарно розмовляти російською або українською мовами. Після двох тижнів ми розійшлись і зустрілись знов аж через сім років. Ми, пряшівчани, закінчили філологічний факультет Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (1958), а Зузана - Одеський університет (1959). Ми чули, що Зузана хворіє, але не знали, що її мучить і якого характеру. Аж 1964 року розповів мені про це проф. С. А. Крижанівський, д-р філологічних наук, мій науковий керівник кандидатської дисертації, який як голова державної екзаменаційної комісії приймав у неї в лікарні державні іспити. Вона майже рік пролежала в лікарні, але не здавалась, співкурсники приносили їй книги, складала іспити, написала дипломну роботу і склала державні іспити. Все це викликає у мене й досі подив до неї.

На кафедру української мови і літератури ФФ УПЙШ вона прийшла 1960 року. Тоді кафедру очолював Петро Бунганич. На кафедрі вже нас потім працювало чотири випускники українських вузів: Ю. Бача, З. Ганудель, М. Роман і М. Штець. Про митарства, які Зузана пережила в Одесі, ніхто не знав. Вона про це не розповідала.

Незважаючи на це, вона взялася за роботу з великим натхненням і завзяттям, що було типове для її характеру. Оскільки на кафедрі не було методиста, то П. Бунганич доручив їй викладати методику викладання української мови і літератури та забезпечувати педагогічну практику студентів. Оскільки у неї не було досвіду чи практики з викладання української мови у трьохмовному середовищі словацько-російсько-укра-

їнському та й ще навіть шариському, то вона вирішила викладати українську мову і літературу в пряшівській середній школі з українською мовою навчання.

Протягом недовгого періоду вона цю дисципліну настільки опанувала, що була здатна написати навіть оригінальний методичний підручник «Методика порівняльного навчання української, словацької та російської мов» (1968, 131 с.) та ще кілька дальших підручників і методичних посібників у співавторстві з Ю. Паньком, М. Рогалем. П. Закутянським, Ю. Муличаком, Г. Крайняк, М. Куречко, ставши так спеціалістом у галузі викладання української мови в основних та середніх школах з українською мовою навчання чи вивченням української мови. Крім того, сама була автором ряду підручників та методичних посібників з української мови для початкових чи середніх шкіл («Збірник вправ для 6-7 класів ОДШ» (1971,1973), «Таблиці та схеми з української мови для 5-8 класів ОДШ з українською мовою навчання і вивчення української мови» (1979) тощо. Їх кількість сягає понад 20 титулів, включно посібників для студентів вузів та методичних підручників для вчителів. Все це, як на мене, значно підвищило рівень викладання та опанування української мови у наших школах. Я був просто у захопленні її працьовитістю, знаючи її минулу хворобу. Тяжко сьогодні повірити, що вона зуміла зробити, коли ще дома було двоє дітей, військовий чоловік, який часто бував у відрядженні. Але її натура не давала їй спокою. Це справжня карпатська жінка!

Але методика викладання її не задовольняла, тягло її весь час до мови, до діалектології. Коли стало питання, де і до кого вступити в наукову аспірантуру, вона вирішила, що поїде до одного з найвідоміших і найвимогливіших українських спеціалістів-діалектологів до Ужгорода, до професора Й. О. Дзендзелівського, доктора філологічних наук, Так на нашій кафедрі були три діалектологи, які займалися вивченням українських діалектів Східної Словаччини – П. Бунганич, М. Штець та З. Ганудель. Перші двоє пізніше залишили діалектологію і обрали іншу ділянку мовознавства, залишилась лише Зузана. П'ять років їздила не лише в Ужгород, але по наших селах і записувала говори. Вона зуміла нав'язати контакт з літніми людьми, які охоче відповідали на її запитальник. Не раз доводилось їй заночувати у деякому селі, пішки з тяжким магнітофоном кілька кілометрів добиратись до того або іншого села. Та вона не резигнувала, витримала і записала все, що було треба, а дома чекали чоловік і діти.

Наукову аспірантуру закінчила захистом кандидатської дисертації перед Вченою Радою філологічного факультету Ужгородського державного університету (1980). Я радів її успіху. На нашій кафедрі було так вже п'ять кандидатів філологічних наук: Ю. Бача, З. Ганудель, М. Роман, О. Рудловчак і М. Штець. Так кафедра української мови і літератури ФФ УПЙШ вийшла на перше місце в рамках факультету щодо кількості вчених звань. Це був її перший крок для того, щоб здобути науково-педагогічне звання доцента (1982). Чимало людей нам заздрило та підозрювало нас у різних нечесностях і не бачило тої великої роботи, яку виконали окремі наші члени. Я радів її успіху, бо знав, скільки це вимагало від неї енергії, нервів, самопожертв, напруження, недоспаних ночей, щоб написати наукову роботу і захистити її в Україні. Це може зрозуміти лише той, хто захищав наукову дисертацію тоді в Україні та й ще у такого вимогливого керівника, яким славився проф. Й. О. Дзендзелівський. До того, вона записувала, складала іспити, писала роботу без відриву від основної педагогічної роботи на факультеті.

Одночасно з підготовкою кандидатської роботи вона написала скрипта для студентів «Вступ до вивчення української мови» (1981, 1986), разом з А. Кундрат «Практичні вправи з української мови для 1-го курсу» (1982), «Практичні вправи з української мови для 3-го курсу» (1984), «Практичні вправи з української мови для 2-го курсу» (1986). Все це були оригінальні роботи-скрипта, якими студенти користуються і досі.

Але основна її наукова робота була діалектологія, зокрема після того, коли стала членом міжнародної наукової комісії з питань вивчення діалектів карпатського регіону. Вона, молодий доцент, здобувши високий авторитет в Ужгороді, почувала себе

добре серед членів – академіків, професорів, науковців з академій наук чи вузів Росії, України, Словаччини, Польщі, Чехії, Сербії, Хорватії, Македонії, Молдови та Угорщини. Вона стала активним членом великого творчого колективу, який протягом 1988-2003 рр. видав сім томів «Загальнокарпатського діалектологічного атласу». Зузана була спеціалістом українських діалектів нашого регіону і тому стала навіть головним редактором 5-го тому ЗКДА. Яким високим авторитетом вона користувалася серед вчених, я мав можливість кілька разів переконатись, зокрема на міжнародній науковій конференції діалектологів на Шираві 1985 року, чи під час міжнародної конференції, присвяченій Василю Латті у Снині, які вона організувала, або під час зустрічей з вченими Москви, Києва, Львова, Ужгорода чи Братислави. Я пишався нею як колега чи тодішній завідувач кафедри.

Робота в комісії ЗКДА, очевидно, інспірувала Зузану до написання фундаментальної роботи – чотирьох томів «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини» (1981,1989, 2001, 2010). Гадаю, як би Зузана не написала нічого іншого, за видання згаданих чотирьох томів заслуговує не лише нашу велику шану, подяку, але й вічну славу, бо зберегла те, що нам залишили наші предки. Вже ніхто і ніколи це в майбутньому не зможе зробити. Подяку заслуговує і за роботу, яку виконала по закінченню «Атласу українських говорів Східної Словаччини» Василя Латти, «Словника української мови Я. Ф. Головацького», «Граматики Арсенія Коцака» та за записи і видання побутової лексики – кухонного начиння, народних страв і напоїв, медицини і лікування, родинних зв'язків, ткацької лексики, лексики будівництва і транспорту, анатомічної, експресивної та дитячої лексики тощо. До неї і після неї ніхто це не зробив. Її класифікація наших говорів була прийнята вченими і користуються нею. (Докладніше про її публікаційну діяльність дивись: Zuzana Hanudeľová. «Personálna bibliografia». Prešov, ŠVK 2009.– 150 с.).

Зузана Ганудель не обмежувалась лише науковою чи педагогічною роботою. Вона активно працювала в громадських організаціях філософського факультету, навіть у федеральних органах Союзу жінок Чехословаччини. В 70-х роках лише вона та доц. д-р О. Рудловчак займали із всіх жінок факультету такі високі посади. О. Рудловчак працювала у федеральному комітеті Чехословацько-радянської дружби. До них пізніше приєднався член кафедри доц. д-р Федір Ковач, кандидат наук, коли став депутатом Словацької Національної Ради. Жодна кафедра не може тим похвалитися, і я гордився їх роботою. Всі вони, незважаючи на велике суспільне завантаження, виконували дисципліновано педагогічну і наукову роботу.

Коли О. М. Рудовчак відходила на пенсію і звільнилось місце завідувача науково-дослідного кабінету україністики, то я без вагань (я тоді ще був завідувачем кафедри) запропонував керівництву факультету на цю посаду доц. д-р Зузану Ганудель, і вона із своїм завданням справилась аж до відходу на пенсію (1990) добре.

1990 року Зузана Ганудель з політичних причин та й шалених дій деяких колишніх членів кафедри була змушена відійти на пенсію. Я на рік пізніше з тих же причин теж був змушений залишити кафедру. На щастя, 1997 року в Банській Бистриці було відкрито український відділ україністики на кафедрі слов'янських мов і на запрошення завідувача цієї кафедри та продекана філологічного факультету Університету ім. М. Бела доц. д-р Сергія Макари було запрошено мене зайняти цю посаду. Це я з радістю прийняв і попросив його, щоб мовні дисципліни забезпечувала доц. д-р Зузана Ганудель. Так вона з радістю приїжджала щотижня читати лекції і проводити практичні вправи із усіх мовних дисциплін. Оскільки не було підручників, то вона взялась за написання оригінальних посібників, як «Практичні вправи з української мови. Морфологія» (1999, 248 с.), «Практичний посібник з українського синтаксису» (співавтор доц. І. Філяк, 2002, 122 с.), «Українська мова. Стилістика» (співавтор доц. О. Пискач, 2002, 122 с.). Так студенти-україністи Банськобистрицького університету були забезпечені

основною мовознавчою літературою. Шість років їздила щотижня в Банську Бистрицю, хоч дома залишала тяжко хворого чоловіка. Крім педагогічної роботи, вона чимало часу надавала роботі зі студентами, готувала культурні вечори, була членом Вченої ради факультету, членом редколегії наукового часопису «Filologická revue». В Банській Бистриці користувалась високим авторитетом серед колег та студентів.

Зузана Ганудель від приходу на кафедру співпрацювала з КСУТом та пізніше і зі Союзом русинів-українців СР. Вона була ініціатором заснування огляду «Струни серця». Для їх проведення написала чимало проектів, сценарій, була співорганізатором наукових конференцій, семінарів, присвячених Ірині Невицькій. Написала кілька ґрунтовних статей-досліджень про її творчість. Була співавтором науково-популярної книжки «Струни серця Ірини Невицької» (2010).

Для мене була незабутня конференція в Удолі чи огляд художнього читання «Струн серця» в Кошицях 2007 року. Радує мене, що Ірина Невицька стала для Зузани Ганудель якимось символом, зразком, інспіратором українства, невтомної праці на користь українського слова, української справи взагалі.

Зузана Ганудель кожну роботу - педагогічну, наукову чи суспільну – завжди виконувала на повну потужність, не визнавала половинчастої роботи. Ані на пенсії не відпочиває, пише статті, рецензії, офіційні відзиви для присвоєння наукових знань майбутнім вченим України та Словаччини. Приємно порадувала мене виданням вибраних творів «За культурну національну єдність» (Пряшів, СРУСР, 2018, 410 с.), в яких ще раз показала свою наукову ерудованість, любов до українського слова, до носіїв цього чарівного українського слова, до наших предків. Принесла і показала нам велике духовне багатство нашого народу із закликом, щоб ми та наші нащадки не забували і шанували його.

Така була і є наша Зузана, такою я її бачив, знав і співпрацював з нею. Вона була і залишається моїм найкращим другом. Ніколи мене не підвела, не зрадила. Переконаний, що не марно прожила своїх дев'ять десяток років.

Дякую Тобі, Зузанко, за дружбу, поради, співчуття, за підтримку у тяжкі часи. Хай Тобі, Зузанко, і надалі світить добре, тепле сонечко на Татранській вулиці, хай надалі Тобі та Твоїй родині щастить. Живи ще довго-довго на радість всім нам.

Михайло Роман

Від Карпат до степу

«Жити! – мовби насправді. Насправді життя. Недаремно
пролетіло життя, потонуло зорею в воді.
І сточився календар. Як весняний сніжок на деревах –
розтають мої дні, розтають мої сни молоді.
Прощавай, прощавай, перевита антенами хато.
Постелю в узголів'я траву, мов жаскі килими.
Забагато журби, забагато біди, забагато,
на віку, на недовгім стелилося нам, коли ми
увіходили в світ жайвориних надій, голубиних.
Але шлях наш – по зорях. До вас я зорею озвусь.
Бо палає вона, потонувши в найглибших глибинах,
та пече і болить, доки інша засвітить комусь».

(Дмитро Кремінь)

З поетом і перекладачем, лауреатом Шевченківської премії я неодноразово зустрічався у Києві. Носив він із собою свої книжки і дарував мені. Коли хтось також забажав мати його поезію, тоді його зупиняв: «Насамперед моєму земляку». Вже так не скаже, не подарує свою збірку поезії. 25 травня цього року відійшов у засвіти **Дмитро Кремінь** (1953-2019).

Він народився у селі Суха Іршавського району Закарпатської області України. Але не «підходив», не пасував він радянському тоталітарному режиму, а той і відправив його на Миколаївщину. І про це він сказав у своїй Шевченківській промові: «Я щасливий уже тим, що не вчився в поетичній школі п'яного дяка, не шукав провіщення в хлипнівських малярів, не благав перепустки на Парнас у земляків із циновими ґудзиками, хоч холод таємних канцелярій проймав і мене з юних літ, і від колискової землі мене відлучили замолоду. Так, не вбили, не розстріляли, не замучили, не потягли на панську стайню, та хіба Шевченко не мріяв про свободу та життя? Ще рано думати, що наші Берестечко, Полтава й Крути – позаду… Та й там та й мені просяяв удалині берег України-Атлантиди, яка підніметься з дна тоді, коли наші душі встануть з колін, водою Дніпра змиємо із чіл тавра, змахнемо порох і попіл спалених століть України».

На його рахунку понад двадцять збірок поезій. Його віршовані твори перекладені й на словацьку мову, та й сам він перекладав поезію словацьких літераторів.

Про його поезію, але і вдачу літературознавець Дмитро Федака свого часу написав: «Душа поета, як і його краян з гористих передгір'їв Карпат, сповнена щирою аж до пієтету повагою до людей, де б вони не находилися і працювали-творили, як і вірністю власному селянському роду – одвічному творцю, носію і оберегу етнічної і національної духовності України».

Дивувався і поет, літературний критик Володимир Базилевський: «Що в ньому дивує, він закарпатець, без видимих, принаймні для читача, зусиль заговорив мовою східняка, мовби перебравши його ментальність. Не цураючись при цьому прямих учителів – П. Скунця, І. Чендея». Та й сам Дмитро Кремінь наголошував: «Я закарпатець, але я – українець, і мій журливий ключ відмикає мені небеса і над Чорним морем, і над Ужем, і над Боржавою, Латорицею і Рікою… І наше тяжіння залишається незмінним: Київська Русь, Україна, Європа».

Сучасна, модерна поезія Дмитра Креміня завжди тяглася до народного коріння. Поет усвідомлює собі, що перенести у поезія важку долю України – це велика відповідальність. Це має бути щось оригінальне, нове, неповторне, що би, зрештою, підкреслило й індивідуальність поета.

Земляче, Твоя поезія житиме далі. Посередництвом неї будем з Тобою зустрічатись, спілкуватися.

Вічна пам'ять, дорогий земляче!

Іван Яцканин

«Антонич від А до Я»: книга, що спонукає пам'ятати

(бесіда Лесі Салій з Данилом Ільницьким)

Наприкінці 2017 року у «Видавництві Старого Лева» вийшла друком нова абетка-енциклопедія із серії «…від А до Я». Її автор – відомий у наукових і мистецьких колах літературознавець та есеїст Данило Ільницький, який, попри широкі засяги творчих зацікавлень, вважає Антонича своїм камертоном. І от, після упорядкування трьох видань Антоничевих творів: «Три перстені» (Львів: Літопис, 2008), «Повне зібрання творів» (Львів: Літопис, 2009) та «Вибрані твори» (Київ: Смолоскип, 2012), Данило вирішив подолати ще один виклик: розповісти про цього непростого поета дітям, заохотити батьків до родинного читання, врешті, наблизити Антонича до сучасного читача й довести, що він не лише був, а й досі є.

Наша розмова – про історію книжки, про особистостей, яких вона об'єднала, про дослідницькі пошуки, до яких спонукала, про культурні контексти і традицію, без якої не могла би постати.

● На сам початок розкажи про концепцію книжки. Про те, як довго виношував задум і скільки часу працював над нею.

− Книжки мають свої історії, адже, як і люди, живуть своїм життям. Історія книжки про Антонича починається ще з першого видання серії – книги «Шептицький від А до Я» (2015). Наскільки мені відомо, спершу просто виникла ідея видати дитячу книжку про митрополита Шептицького, але відтак одна з авторок – Галина Терещук − запропонувала формат абетки-енциклопедії. Ідею зреалізували і врешті книжка стала не просто інтерактивною цікавинкою, але сенсовно увійшла до культурного простору. Потім стало відомо, що йде робота над наступними книгами: про Фран-

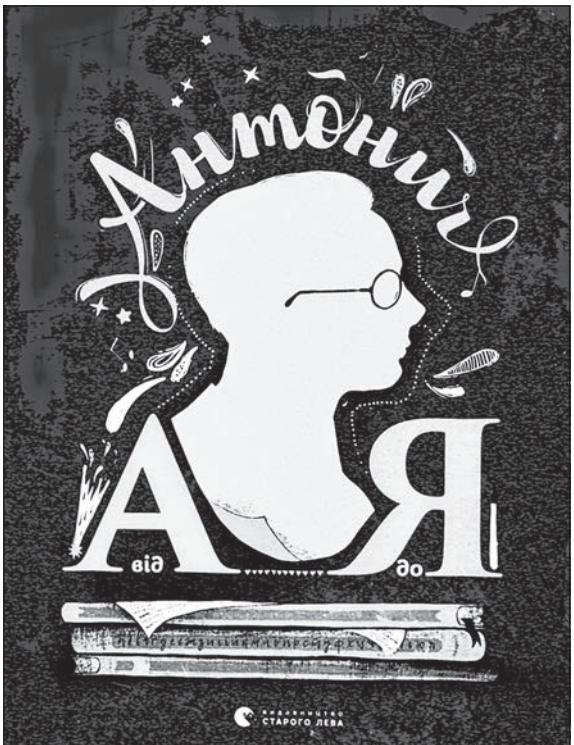

ка і Шевченка. Тоді я зрозумів, що сформувалася певна серія, і вона матиме продовження. Якось, переглядаючи книжку про Шептицького, мене осяяло: я би хотів в цій серії бачити Антонича, він просто-таки мусить тут бути. Ходив з цією думкою, вже навіть почав записувати гасла до потенційної книги, а потім поділився ідеєю з Іриною Старовойт, людиною, з якою віддавна перебуваємо у своєрідній *антоничівській* комунікації, думаємо і говоримо про нього уже хтозна скільки років. Намагаємося з Іриною надихати одне одного і постійно під'юджувати на якісь цікавинки. Невдовзі я поділився задумом із «Видавництвом Старого Лева», і Мар'яна Савка, для якої Антонич, без сумніву, є одним із улюблених поетів, з радістю підтримала її. Я був надзвичайно щасливий!

Формат абетки-енциклопедії, як виявилось, працює дуже добре. З одного боку, він дає можливість подати інформацію про постать, – причому не лише технічну, біографічну, а й особливо-внутрішню, що розкриває образ людини, розказує її історію. Цей формат – не рамка, а простір для польоту. Над ним цікаво працювати, бо це спонука до іншого способу думати і писати. Звичайно, це певний виклик, бо хоча ми й говоримо, що ці книги для родинного читання, ба навіть для дорослих (sic!), все-таки не забуваймо, що передусім вони для дітей. Тому автор не повинен вживати надто складних речень, має старатися, щоб все було ясно, прозоро, незаплутано. Тут все мусить промовляти до дитини близькими їй реаліями, намацальними для її світосприйняття. З другого ж боку, коли робиш таку адаптацію, не можна втратити себе, адже кожен автор має свій стиль, і саме цей чинник приваблює у батьківсько-дитинному читанні чи не найбільше.

Ця книжка у своєму задумі має добру місію: поєднати батьків і дітей. Коли батьки читають разом із дітьми, виникають якісь питання і це стимулює комунікацію, зближує, формує традицію родинного читання. Коли я працював над текстами, то постійно уявляв собі дитину, яка сидить поруч.

● Свого сина?

− Так, передусім! Хоча не обов'язково лише його, – збірний образ дитини. Маю багато похресників, багато друзів, в яких є діти, і з якими часто спілкуюся. Тож я постійно уявляв, як можу розповісти про Антонича дитині. Але водночас розумів, що книжка повинна не тільки «спускатися» до того чи того рівня, але також і піднімати, формувати смаки. Це як у музичному шов-бізнесі. Зрозуміло, що є, наприклад, інтелектуальна музика, музична альтернатива, але навіть музика популярна й масова може виховувати слухача, якщо буде по-своєму якісною. Так само і книжка. Не кожна дитина сприймає надміру адаптований текст, тому не можна перегинати палицю у спрощеннях. Бо якщо вживаєш якесь невідоме слово, це стимулює дитину почати власні пошуки, заглянути в енциклопедію чи в мережу. Ти не мусиш розповідати абсолютно всі факти, дещо можна залишити для самостійного пізнання. Це тримання балансу: з одного боку, намагаєшся розповісти дитині доступно і хочеш зробити це гарно, а з іншого, дитина також має налаштуватися на твій спосіб оповіді і подачі візуального матеріалу. Так відбувається взаємообмін і взаєморозвиток. Дитина нас запрошує, затягує до свого світу, а ми її – до свого.

А ще, коли працював над книгою, мені думалося про збереження пам'яті. Ми живемо у спрагматизованому, сьогоденному світі: зробив пост у Фейсбуці, а завтра про нього вже всі забули, бо є новий. Творчим людям, письменникам, митцям дуже важливо тримати тяглість. А вона зараз якось вислизає з культуртреґерської мови. Тож наша книга – у дивний і непрямий спосіб є і книгою про пам'ять: спонукає наших дітей пам'ятати. Ясно, що це один із тих шарів, які

прямо не відчитуються, але цей вимір тут первинно закладений. Адже був Антонич, були якісь історії про нього, якісь реалії, люди, каварні, будинки, установи, якісь ідеї, тобто було життя, і воно досі живе, воно насправді сучасне. Ми про це пам'ятаємо. Тож без пам'яті не було б цієї книжки. Вона побудована на спогадах, листах, автобіографічних свідченнях (хоча вкрай нечисленних), зрештою, на творах. Все це − артефакти пам'яті, на ґрунті яких вибудовуємо внутрішній образ людини, робимо живу реконструкцію, не відділяючи вчора від сьогодні. Бо воно все – в одночасному, лінійному вимірі, в єдиному, як часто висловлюється Андрій Содомора, духовному просторі.

Одного разу я застановився про одну з моїх улюблених груп «Led Zeppelin». Її учасниками були музиканти, яким сьогодні по сімдесят і більше років. Часто звучить теза, що, мовляв, вони несучасні. Навіть якщо не брати до уваги вже згадану загальну настанову, що мистецтво – поза часом, то цікаве от що: коли слухаю їхній перший альбом, створений і награний, коли їм було по двадцять (sic!), то насправді чую не старих підтоптаних рокерів зі славою минулого, а молодших від себе на десять років хлопців. Цікава рецептивна ситуація: об'єктивно вони годяться мені в діди, енергетейно ж, актуалізовуючи своїм сприйняттям альбом 1968 року, – «омолоджуюся» з ними на десятиліття. Бо насправді ми вирівнюємося в часі. Пригадаю тут світлої пам'яті Назара Гончара, який у віршах символічно прописував свою належність до спільноти поетів, де як у Шевченка: і мертві, і живі, і ненарожде́нні – на одній лінії. Під таким кутом зору насправді немає епох, бо все єдине, все сполучене якимись енергетичними згустками. Тож мені хотілося в цій книзі говорити про Антонича як про людину, яка просто є. І внутрішньо вона така ж, як і ми теперішні.

● Тож для кого ця книжка і які особисті історії оприявнює?

− Це важливе питання, бо насправді ця книга має верхню і нижню частини айсберґа. Верхній шар розкривається тоді, коли говоримо, що це книга для дітей, що написана вона, аби наблизити Антонича до сучасного читача. З іншого боку, це книга для дорослих, тобто для людей, які усвідомлено цікавляться культурою. Мені хотілося спробувати подолати виклик: розказати історію водночас для дітей і їхніх батьків, старатись зробити це цікаво, есеїстично. Втім, часто буває, що дорослі і діти міняються місцями: дорослі хочуть достовірних відомостей про історичну постать, натомість діти, усамітнившись із книжкою, люблять мітологізувати і хочуть через книгу уявно комунікувати з цікавим неординарним персонажем.

Вся фактографічна інформація в книжці ґрунтована на авторитетних джерелах, тут немає чогось безпідставного чи видуманого. Звісно, опуклені ті моменти, що цікаві передусім дитині, такому собі уявному збірному образу юного читача і юної читачки, проте кожна якнайменша інформація – достовірна. Та коли ми починали роботу, я задекларував свою мистецьку стратегію, зорієнтовану рівною мірою і на внутрішній світ Антонича. Бо якщо написав би книгу лише про зовнішні реалії його біографії, то, без сумніву, злукавив би. Розповідати про каварні і друзів зі світу мистецтва, про Львів, університет і бібліотеки, але не розповідати про гармонію, Євангелію, щастя, церкви та екстазу було б неправильно. Адже ці категорії є знаковими як для автентичного образу Антонича, так і для нашого сприйняття його як творчої субстанції.

Назагал для мене важливо, щоб ця книга працювала на культурний простір, на пізнання української літератури, зокрема часопростору галицького міжвоєння, врешті, на пізнання високої і якісної модерністичної поезії українською мо-

вою, а також знакових культурно-мистецьких, соціокультурних, історичних реалій. Сподіваюся, вона таки промовлятиме до читачів будь-яких вікових категорій, до різних спільнот і суспільних прошарків. Надіюся, буде цікавою і фахівцям польського, австрійського, німецького, американського модернізму, які знають українську мову. Ну, такий-от нижній шар айсберґа.

Праця над такою книгою – це у певному сенсі наче робота над монографією. Мабуть, більше тоді, коли відбувався процес, аніж коли втілено результат, але за одним коротким реченням, що наче поміж іншим, може стояти шлях довгої синтези. Авторами книжок у серії «…від А до Я» є різні люди: автор книжки про Шевченка Леонід Ушкалов – науковець; авторки книжки про Шептицького Галина Терещук та Оксана Думанська – відповідно журналістка і письменниця; співавтори книжки про Франка Богдан і Наталя Тихолози – франкознавці. Тож, як бачимо, до цього формату долучаються фахівці з різних галузей – науки, журналістики, письменства, але для кожного – це неодмінно пошукова робота. Мені теж було страшенно цікаво працювати, бо інколи мусив зробити цілі дослідницькі пошуки, щоб перевірити якісь факти, і не тільки десь у джерелах, себто у книжках, але й, наприклад, у міському просторі…

Такою особливою історією для мене було звіряння інформації до гасла «Янів», де мова йде про місце поховання Антонича. Від свого діда – Миколи Ільницького – я знав, що колись на могилі Антонича ріс клен. А відомо, що сам поет писав: *«Спочине серце під крилатим кленом, / порине в море трав зелене…»*. Виходить, що маємо справу зі символічним поетичним пророцтвом. Я почав консультуватися з Ігорем Калинцем, який був серед тих, хто в 60-х роках минулого століття знайшов місце поховання Антонича на Янівському цвинтарі у Львові. Просив розповісти, які були дерева чи кущі на могилі в той час, коли вони її відшукали. Пан Ігор скерував мене до статті Ірини Калинець «Повернення Антонича», де серед іншого авторка зазначила, що тоді могила була «з кленом в узголів'ї». Ось такий дослідницький шлях: почути усну історію і переконатися, що це засвідчено у письмовому спогаді. Врешті, цей неймовірний символізм набуває виразніших контурів у внутрішній біографії митця, і я, зізнаюся, дуже в нього вірю. Та це ще не все. Мене цікавило, чи ростуть там клени сьогодні. Тому прицільно поїхав на Янівський цвинтар і переконався в цьому: виявилося, що навколо могили справді є декілька кленів (я собі навіть встиг – бо це була пізня осінь – зірвати три листочки, і один із них зберіг у першому примірникові книжки). Тому сюжет про клени, а відтак Антоничів вірш на тему смерті й могили, – символічно правдиві. Для мене це було неймовірне осяяння.

● Гасло про Янів, самотні клени на могилі Антонича, що їх намалювали художники Людмила і Володимир Стецьковичі, оформлені в дуже теплому помаранчевому кольорі. То такий задум?

− Я дуже радий, що розворот із гаслом «Янів» – такий ясний і світлий. Бо попередньо у нас була дискусія: чому цвинтар? Це ж сумно, діти будуть плакати. Та річ у тім, що для Антонича смерть не пов'язана зі сумом, із чимось трагічним, а чи фатальним. Це – *«останній гармонії акорд»*, це перехід в інші світи, народження чогось нового і зовсім незвіданого. Прикметно, що на Антоничевій могилі можемо знайти вкрай концептуальні рядки з одного його вірша (не знаю, хто обрав їх для напису на кам'яній плиті, проте кажу тій людині велике «дякую»): *«Зелений бог буяння й зросту / зітре на попіл мої кості, / щоб виростало, щоб кипіло / п'янких рослин зелене тіло. / Хто ти, що клониш чола куряв, / вогонь, чи бог, чи птах, чи буря?».* Нам варто і треба прийняти цю антоничівську візію

і врешті усвідомити й зрозуміти, що цвинтар стає, як би це парадоксально не було, місцем життя, що гуртує людей. Невипадково саме з Антоничевої могили, з любові до його поезії у 1960-х роках починається львівський літературний андеґраунд. Антонич об'єднував митців, і саме його могила була місцем не лише молитви, але й місцем віднайдення ідентичності, дивовижним, якимось таким промацальним, зісерединним процесом реконструкції пам'яті. Відновлюючи могилу, молоді львівські шістдесятники відновлювали ту літературу і той культурний світ, який був понівечений, забутий і звульгаризований у мовчазно-темні 1940-50-ті роки. Мені було важливо розповісти і навіть наголосити, що рух до Антоничевої могили на Янові – це не тільки духовне паломництво, а паломництво культурне, мистецьке, і що саме від Антонича проростає ідентичність шістдесятників (принаймні їх частини). Це, як на мене, промовистий приклад живого процесу пам'яті і свідчення органічної переємності: повертаючись своїм чуттям до минулого, ти знаходиш себе. І це аргумент на противагу людям, які живуть лише тут-і-тепер. Ну, а про позачасовість мистецтва зайве пригадувати, адже ж ми про це вже говорили.

● Чи були такі гасла, що прийшли одразу, найбільш органічні, які, образно кажучи, «диктував», зумовлював сам Антонич?

− Таких гасел було багато: про зелений колір чи про гармонію, або, наприклад, про Шевченка, про Чаргород, чи про Янів… Збір, або ж своєрідне «колекціонування» гасел було цікавим процесом, але таким, що у моєму випадку не міг відбутися одразу, за один присіст якогось вечора. Бо коли ставиш собі завдання зібрати колекцію гасел до абетки-енциклопедії, мусить минути певний час. Річ у тім, що творячи книжку, її концепцію, важливо ще на етапі збирання гасел від імені майбутнього читача наперед «зрозуміти» систему і структуру, уникати повторів, водночас максимально все подати і представити, про все важливе якщо не сказати, то хоча б натякнути. Звісно, про деякі речі хотілося розповісти якомога більше, але зрозуміло, що простір книжки обмежений…

Але якщо під час підготовки книжки і була якась проблема, то вона була не в доборі гасел, а в потребі їх скорочувати, а відтак скорочувати й текст. Наприклад, якщо на «Ш» я одразу придумав два гасла – «Шевченко» і «Шлях», то на «П» їх було аж сім. Довелось вибирати, і я вдячний літературній редакторці «Антонича від А до Я» Катерині Міхаліциній і випусковій редакторці книжки Оксані Антонів, які з повагою ставилися до нюансів авторської концепції. Ми завжди відштовхувались від матеріалу. А ще – саме на цьому етапі роботи над книжкою дуже важливою, якщо не найважливішою, є співтворчість з художниками. Йдеться про взаємоперетікання наших ідей, а відтак їхнього втілення на розворотах книжки. От, скажімо, першопочатково у нас було гасло «Опера», але вкінці ми його забрали, а частину інформації з нього додали до гасла «Чернетка», куди вона безперешкодно і концептуально інтегрувалася.

Втім, були такі гасла, що придумувалися миттєво. І на це є об'єктивні причини, адже ж маємо букви, які в нашій мові щедрі на слова, як-от «П», «Р», «С». Та з другого боку, є літери «И», «Ї», «Й», «Ь», на які або слів не існує, або ж надто мало, та й то не тих, які відповідають героєві нашої книжки, його біографічним реаліям чи внутрішнім історіям. Доводилося спеціально придумувати, що ж написати, зазвичай розташовуючи цю ключову літеру у середину слова (як-от «УкраЇна», «ПеЙзаж»). Це лише підсилювало задум абетки-енциклопедії, де кожне гасло – вкрай невипадкове.

Певно, одним із найскладніших – а водночас одним із найбільш занурюваль-

них та евристичних – було написання гасла на «И». Це непроста буква, бо питомо українського слова, яке починалося б з неї і було важливим для висвітлення образу Антонича, немає. Так виникла ідея запропонувати читачеві гасло «ТрИ». Тут ідеться про «Три перстені», один із ключових образів-символів Антоничевої поезії, що дав назву одному з віршів та цілій збірці. Оскільки перстень круглий, то не має початку і кінця, а це символізує безперервність. Це дуже образне, глибинне поняття, непросте слово, аби відразу його «розкусити». Перстень у нашому повсякденні – річ конкретна, але в поезії Антонича маємо справу з архетипом, до того ж у специфічній, непростій авторській версії. «Три перстені» – це три головні буттєвісні категорії (перстень пісні, перстень молодості і перстень ночі), три своєрідні явища нашого існування і мислення, творчого і духовного життя. У цьому образі закладені акценти пра-первісності нашого світу та його еволюції… Саме через символ персня – і *трьох* перстенів – можна наблизитись до розуміння-відчування Антоничевої поетичної мітології. Його метафорика – це не один шар поетичного світо-творення, і ці шари кожного разу, коли стаєш читачем «Трьох перстенів», треба розкодовувати.

● В одному зі своїх інтерв'ю про Антонича Ти згадував про внутрішню і зовнішню біографію поета. Складається враження, що сьогодні ми знаємо більше саме про його внутрішній світ і що він у випадку Антонича важливіший, аніж зовнішній. Чи це так?

− Це дуже добре питання. Часто стається так, що дослідники «розкручують» той пласт біографії чи творчості письменника, який перебуває в тіні. Він врешті починає переважувати, як раніше щось інше ховало його своєю тінню, або й навіть домінувало над ним. В будь-якому разі – так чи так – втрачається баланс. В «Антоничеві від А до Я», маю надію, балансу дотримано. Тут є достатньо зовнішньої біографії: скажімо, розповідь про поетичні збірки, про місця Антонича у Львові, про журнали й газети, в яких він друкувався, а також такі мало актуалізовувані (хоча раніше відомі) інформації, як типова Антоничева зачіска чи стиль його одягу. І якщо, скажімо, згадати про скрипку, то це – не тільки поетичний образ, а й цілком реальний музичний інструмент, на якому грав ґімназист Антонич – майбутній письменник. Отож, розказуючи про щось реальне, намагаємося знайти і надати цьому символічного виміру. З другого боку, розказуючи про щось символічне, робимо кореляції, паралелі до виміру реального.

Але у випадку Антонича дуже важливо – завжди і водночас – говорити про ці два пласти. Про їхнє поєднання, взаємозумовленість, перетікання, а радше витікання одне з одного. Перший – втілений в поезії, виражений у низці ключових понять, серед яких *гармонія, екстаза, формули*. Другий – вишуковуємо, скажімо, у спогадах, які мовлять про характер реальної людини, якісь знакові і як-не-як, але символічні моменти її життя. От, наприклад: з одного боку важливо, що Антонич народився саме в Новиці, лемківському селі Горлицького повіту, а з другого боку важливо те, що в дитинстві він часто любив дивитися через вікно. Цей факт – без сумніву, виразно феноменологічний, – проливає світло на характер його творчості, її ґенезу і природу. Адже тут закладені витоки його уяви, його своєрідне «вправляння» постійного вдивляння у світ. Саме тут криється відповідь на питання, яке час до часу виникає – про «допінгову» природу подекуди несамовитої Антоничевої образності. А виявляється, щоб світ побачити *«барвистим сном»*, треба не лише народитися з такими очима, але й змалку розвивати внутрішню властивість споглядання (що, очевидно, не є вправою «на мус», а лише вільним бажанням). Отож, без внутрішнього виміру образ Антонича буде неавтентичний,

по-своєму викривлений, з неприродними прогалинами. Та водночас не треба забувати і про зовнішню біографію, не менш цікаву юним читачам і читачкам, їхнім батькам, братам і сестрам, а також друзям...

Тож у нашій книжці йдеться про події, пов'язані з присутністю Антонича в літературному житті Львова, є гасла про ґімназію, університет, студентський науково-творчий гурток, розказано, в яких конкретних закладах він вчився, де зустрічався з колегами і друзями. Все це пов'язано з міським простором, вкорінено у ньому. І, власне, ідея щодо постійної паралелі *зовнішнє–внутрішнє* тут теж актуальна: без сумніву, науковцеві-актуалізаторові потрібні конкретні історико-біографічні факти, проте важливо досліджувати символічність місця й простору і пам'ятати про це. Це теж по-своєрідному творить «велику гармонію», про яку так йшлося Антоничеві, і яка цілковито стосується й такого трендового явища в сучасній культурології, як наше щопоколіннєве уявне реконструювання міського простору.

● Так само видається символічним, що ця книжка вийшла у світ напередодні Різдва. Наскільки взагалі Різдво було важливим для Антонича? І чи лише Різдво?

− Людина, яка написала такі дивовижні вірші, як «Різдво» і «Коляда», не могла його не любити; воно не могло не означати щось справді особливе. Очевидно, що Антонич, який походив зі священичої родини, переживав Різдво з дитинства. Спершу у лемківських, а потім, мабуть, у львівських церквах, ну, і, звісно, через родинну атмосферу, адже Різдво, окрім релігійного, богословського навантаження має, певно, найсильніший серед усіх свят родинний вимір. Цілком очевидно, що Антонич з дитинства прочував напрочуд синкретичну українську традицію Різдва, в якій заховані давні поганські уламки прасвідомості, уявлення про циклічність року, про кореляцію між божественним і людським. А ще, напевне, це єдине свято, яке має таку велику *народну* традицію прославляння Ісуса Христа. Воскресіння, що є апофеозом християнства, – це найсвітліше, але внутрішньо-духовне переживання, Різдво ж – дуже радісна, екстравертивна, і тому, може, більш народна подія. Антонич переносить народження Христа до своєї рідної Лемківщини, і це аж ніяк не примітивна локалізація. Це намагання поетично висловити ту обставину, що Христос – в його серці. А серце має місце свого народження і місце своєї екзистенції. Наскільки ці вірші локальні, настільки й універсальні. Антонич – наскільки лемківський поет, настільки водночас універсально-український автор. У збірці «Три перстені», де й розташовані вірші «Різдво» й «Коляда», це виявляється цілісно, крок за кроком, вірш за віршем. Підозрюю, що тема Різдва, втілена у народному мистецтві (в тім числі іконописному), була йому дуже близька, причому не лише, скажімо так, генетично, але й сутнісно, екзистенційно.

Згадуючи про Воскресіння, треба зазначити, що ця тема була Антоничеві не менш важлива. Свою другу поетичну збірку «Велика гармонія» (щоправда, прижиттєво окремою книжечкою не видану) він написав упродовж Великого посту, обов'язковим, фінальним акордом якого є, власне, Воскресіння, а неодмінним епілогом – Вознéсення. Цікаво те, що ословлюючи віршами свій піст, Антонич шукає Бога, а шукаючи Бога – шукає творчості, постійно своєю думкою звертається до неї, приміряє на себе рефлексійну роль творця-землянина, рефлексує про це, експериментуючи з фокусами погляду. Взагалі, тема творчості – одна з найбільш ключових, якщо не найключовіша тема у творах Антонича. Він «вивчає» та конструює її, починаючи від біологічних процесів поміж рослинами, тва-

ринами, їхнього розмноження (за Божим задумом), біологічного росту і втіленої цим ростом краси, – закінчуючи людською творчістю та всім іншим сполученням, до яких вона мала б спонукати: сполученням людини і природи, людини і космосу, людини і села, людини і міста... Не дивно, що творячи свою віршовану (але також прозову чи есеїстичну) *ars poetica*, Антонич репрезентував нікого іншого, як самого себе. Такий собі символічний і синкретичний, психологічно-духовний автопортрет. Втім, органічно реалізовуючи такий творчий супер-задум, Антонич не був нарцисом. І це теж немала таїна його творчості. Відштовхуючись від спонук і рефлексій, що виникали у цього молодого чоловіка у зіткненні з конкретними обставинами, наполегливо шукаючи і щасливо знаходячи для цього вкрай нестандартну, нову мову, він порушував універсальні теми, що врешті стосуються кожного з нас. От вам і сила слова.

Ми часто ділимо себе на львів'ян і киян, гуманітаріїв і «технарів», філологів та істориків etc., створюємо поділи і відмежування. А чи вміємо і чи можемо дивитися на себе з погляду того, що нас об'єднує? От згадаймо Антоничеву посмертну збірку «Зелена євангелія»: він бачить дерева, кущі, тварин, людей, зірок, місяць, сонце як щось єдине на шляху нашого довгого-довгого існування. Тож Антонич універсальний (своєю культурою, своїми архетипними алюзіями, своєю вкоріненістю) не лише у зв'язку з прямими чи суголосними контекстами європейської чи загальносвітової культури, але й у космічному плані. В Україні таких митців – особливо серед митців слова – не так і багато. Знаємо, що в українській літературі розвинутий суспільно-політичний дискурс (тонка межа між власне літературою і публіцистикою), і це зумовлено тривалою відсутністю держави. З іншого боку, є прецікавий постмодерністичний дискурс, подекуди, а то й здебільшого досить антропоцентричний і вкрай формалізований. Натомість якихось первинних і органічних (не штукарських) космогонічних мотивів мало. У цьому плані Антоничева універсальність глобальна, та водночас і з виразним людським виміром. Ось така антиномічність.

Не можу не згадати, що Антонич і його найближче середовище, а йдеться про львівських митців-малярів, порушували такі проблеми, в обговоренні та осмисленні яких ми до сьогодні рідко виходимо на тодішній рівень розмови (перервана традиція культури дискусій та поліфонії вихідних позицій – «завдяки» совєтизму). Вони хотіли зрозуміти і відтак передавати свій національний світ, але винайти такий формат цього передання, щоб неодмінно бути світовими (при цьому, слово «світовий» може мати низку різних трактувань). І – навпаки: чуючи мову Парижа, Лондона чи Берліна, де, наприклад, вчилися ці майбутні майстри, актуалізовувати те, що постійно носиш зі собою – якісь питомі, *свої* уявлення про світ. Що цікаво: у книжці на питомо українську літеру «Ї» ми дали гасло «УкраЇна». На цій розгортці є така фраза з Антонича (чернетка статті «Становище поета»): *«Хоч один місяць сяє в віршах санскритських, перських, англійських чи українських, проти розуму вірю, що місяць, який світить над моїм рідним селом в Горлицькому повіті, є інший від місяця з-над Парижа, Риму, Варшави чи Москви»*. Наші художники, Володя і Люся Стецьковичі, «обвели» цією фразою всю мапу України включно з Кримом. Адже тут криється ключовий момент: навіть якщо ти є українцем, не мусиш ставити собі завдання писати текст лише на українську тематику. Українськість – хоча цей термін не вповні глибокий – сама із тебе випливе, сама себе проявить. І на поетичному переданні теми Різдва, її засвідченні, всього лише у двох Антоничевих віршах видно весь універсалізм та концептуальний модернізм його творчості, широкої у своїх несподіваних творчих

виявах, глибокої і високої у своєму прагненні злучити землю і небо, дитячі краї з місцем, звідки видно всю планету.

● Цю книжку можна читати як із першої, так і з останньої, а, зрештою, з будь-якої іншої сторінки. Але якщо почати з останньої, то можна прочитати подяку всім важливим людям, які долучилися до творення традиції антоничівського знання і відчування, а також всім дітвакам. Хто вони, ці дітваки?

− Тішуся, що Ти звернула увагу на список подяк у книзі, бо це дуже важливо. Перш, ніж висловити кожну з них, я обдумував, кому і як їх сформулювати, а також прогнозував, як це врешті може відчитатися.

Попри на те, що ім'я Богдана Ігоря Антонича та його творчість тривалий час були серед небажаних в офіційному літературному каноні за часів радянської окупації, сформувалася, як на мій погляд, неповторна, досить повна різномистецька та інтелектуальна традиція у тому, як шанувати це ім'я, як пізнавати його творчість і ділитися знахідками на шляху цього пізнавання, з якими підходами інтерпретувати його тексти, як у них пірнати, або ж як налаштовувати свій зір і слух на комунікацію з ними. Все це є, як висловилася одного разу у нашому листуванні Олена Галета, є спільним знанням і розумінням, яке творилося десятиліттями раніше і яке щоденно творитися продовжує. Ця традиція антоничівського знання і відчування є живою на всіх землях, де перебували і перебувають українці, але особлива вона у Львові. Саме тут Ігор Калинець разом з дружиною і групою колег-однодумців відшукав Антоничеву могилу та – натхненний його віршами – відшукав і свій поетичний голос; саме тут мій Дід Микола Ільницький написав першу в світі монографію про Антонича, а через три з половиною десятки років запалив антоничівську іскорку в мені; саме тут вешталися і рефлексували про сутність поетів Назар Гончар і Олег Лишега, а неодноразово вкрай інтелектуально говорили про нього Віктор Неборак і Юрій Кучерявий; саме тут (натхненний дитячими малюнками сина Нестора і під'юджуваний дружиною Зоряною) свій антоничівсько-дітвацький малярський цикл створював Олег Рибчинський, а Роман Яців відкривав візуальні світи міжвоєнного Львова, в які був інтегрований і які співтворив Антонич; саме сюди час до часу приїжджають музейники з Бортятина, нагадуючи, що *саме там* Антоничеві найкраще писалися вірші, коли перебував ув оточенні місцевих дерев або коло церкви і неодмінно – з піснею у виконанні бортятинських друзів; саме тут розпочинався як літературна особистість Дмитро Павличко, а без антоничівського видання «Пісня про незнищенність матерії», яке він впорядкував, подальша українська поезія була би зовсім іншою; саме тут Андрій Содомора не кладе Антоничеві твори на високу полицю, а постійно тримає на столі, бо кожного разу дивується, наскільки його вірші закорінені в античні світи, водночас не може собі дати справи з тим, що ніхто цього не бачить і не чує; саме тут Володимир Кучинський зі своєю спільнотою *курбасівців* розпочав атмосферну і проникливу новітньо-театральну традицію антоничівських актуалізацій, яку через чверть століття підхопив і продовжив Євген Худзик зі своїми спудеями-лицедіями; саме тут одна з найперших концептуальних праць про Антонича – проникліва стаття молодого Богдана Рубчака знаходить вдячних поціновувачів; саме тут Марія Зубрицька, підсумовуючи вдивляння в Антоничеві світи, вгледіла і прочула в ньому наскрізь феноменологічний світ та натхненно й надійно підтрим(ув)ала мене (як науковий керівник) під час роботи над дисертацією про мистецький світогляд цього, без сумніву, найяснішого інтелектуала-естета свого (але й нашого) часу; саме тут, у цьому (не)міському про-

сторі є місця, зелені острівці, а то й міні-країни дерев і церков (Шевченківський гай і Стрийський парк), де людина пригадує, що не вона вершить світом, і що поезія – це цілковита реальність почуваннів (антоничівське слово)…

А у фразі *«всім нашим дітвакам»* загорнута певна багатозначність. Насамперед це подяка реальним, конкретним дітям – дітям, які мають нас за батьків, дітям наших родичів і друзів, друзям наших дітей. Вони нас оточують і допомагають дивитися на світ по-іншому, пригадують, що найголовніше – це не переставати дивуватися світові чи зовсім несподівано ставити найхимерніші, а водночас найпрекрасніші запитання. Діти нас змінюють. Вони повертають нас до Бога, до первісного задуму про нашу екзистенцію, вони повертають нас до самих себе. Діти страшенно потрібні дорослим, щоби ті остаточно не спрагматизувалися й не заскорузли у своїх категоріях мислення. Врешті, це подяка й нашим внутрішнім дітвакам, яких ми в собі згадуємо і які насправді нікуди не діваються. Може, в когось вони сплять, в когось же навпаки – дуже розвинуті, бо, можливо, хтось і не втрачав свого внутрішнього дітвака, а був і залишався ним постійно. Таким дітваком якраз і був Антонич, до того ж сам себе так називав. *«Я все – п'яний дітвак із сонцем у кишені»* – одне з найвідоміших, бо одне з найголовніших його самоозначень. Тож коли розповідаємо про нього як про цього *дітвака із сонцем* (а відтак як про вихідця з Лемківщини чи львів'янина-українця, як про горянина чи містянина), то йдемо за його ж власною формулою, творимо цю образно-ідентичнісну переємність від нього ж самого. Тож вкрай невипадково в «Антоничеві від А до Я» особливий акцент зроблено на моментах з біографії періоду дитинства. Бо ж розказуючи про дитинне, насправді стартуєш з оповіддю про доросле, зріле. А розказуючи про втілене у дорослих виявах, вказуєш на тягліcть від дитинного.

● Професор Микола Ільницький одну зі своїх пізніх антоничівських статей назвав «Три формули мого осягнення Антонича». А чи шукав Ти своїх формул, коли писав розвідки і наукові статті про Антонича?

− Використання тропосу формула – себто формули як ідеї, синтези, образного узагальнення – дуже вдале. Передусім тому, що це автентичний антоничівський образ. Він сам пише про (свою) творчість як про формули екстази, які, по суті, і є його віршами, таким собі одягом первинних художніх слів-згустків.

Екстаза – це переживання, що не піддається ословленню, це, кажучи просто, переживання сильних емоцій, або ж згущене відчуття якогось духовного адреналінового потоку. Антонич писав: *«Хрищу новим найменням кожен квіт найменший / і кожен убиваю назвою небачно»* (з вірша «Шість строф містики»). Тобто вважав, що називаючи якусь річ, ми її вбиваємо, просто-напросто ставимо в клітку, як експонати за склом у традиційному, добре нам відомому музеї. А мистецтво слова насправді починається від часів панування фольклору, який виявляється вповні лише у відповідних ситуаціях. Тільки під час справжнього, а не якогось симуляційного, постановочного весілля можна відчути енергію весільної пісні, відчути екстазу саме цього жанру – ні, не фольклору, а містерії, дійства. І для цього, може, й наполовину, якщо не більше, необхідна наша участь – хай навіть лише емпатично-рецептивна. Головне, щоб жива, справжня, так би мовити, тут-і-зараз, у прямому етері.

Антоничеві вірші і є цими формулами екстази, своєрідним «перекладом» синкретичної, первинно відчутої і запам'ятаної емоції на мову літератури. Як правило, ословлені відчуття бліднуть, але поети, яких ми називаємо геніальними, можуть їх максимально наблизити до первісної форми, дати змогу хоча б на кри-

хітку – через образи-натяки, образи-символи – відчути їхню природу, наблизитися до розуміння цієї *екстатичної* сутності. Врешт-решт, всю свою творчість, все своє життя Антонич присвячує потребі доносити вість про свою екстазу. Тому, коли читаємо його вірші, нам подекуди, а то й досить часто, здається, що ми самі її переживаємо. Антонич у своїх творах говорить про потребу дуже щільного, безпосереднього контакту зі світом, що нас оточує і частиною якого ми є. Екстаза є водночас процесом цього контакту і його результатом.

Про екстазу можна говорити дуже багато і щоразу це була б інша розмова. Без неї, як вважав Антонич, не існує творчості. І коли я писав про червінець (літера «Ь»), то пригадав собі його статтю «Сто червінців божевілля: До дискусії про світогляд і розуміння поезії», де він писав: *«Справжнім мистцям дає на дорогу найясніший бог Діоніс коли вже не сто червінців божевілля, то бодай одного».* Про що йдеться? Очевидно, що екстаза – це стан, відкритий особливим людям, зокрема поетам, які бачать, чують і відчувають те, чого звичайна людина може не бачити, не чути й не відчувати. Але тут не йдеться про якусь містику чи чарівництво. В жодному разі. Мова йде про божественність – універсальний, всеохопний стан – у нашому житті. І наблизитись до неї може кожен, просто треба розкривати цю здатність в собі.

Також формулами екстази можна назвати Антоничеві статті – його есеїстику, літературно-критичні і теоретико-мистецькі розвідки, дружні літературні шаржі. Це інтелектуальна частина його творчого обличчя. Насамкінець, наші дослідження теж є своєрідними формулами тої екстази, яку бачимо/чуємо/прочитуємо в Антоничевій творчості. Про це – у гаслі «Формули», де також наведено його тезу, що *«мистецтво творять шал і розум»* – одну з найголовніших, а може, і найбільш ключову. Бо це таки справді авто-ключ і продовження ідеї формул екстази – почергова задіяність емоцій, серця – і розуму, а водночас – синкретичність, їхня злученість. Адже раціо та емоціо завжди йдуть у парі.

Микола Ільницький у своїх антоничівських дослідженнях завжди йшов за Антоничем, за автентичним матеріалом. Ті ж *формули,* про які Ти запитуєш, – бачимо у поетичній інсталяції Театру імені Леся Курбаса, що зветься «Формули екстази». Всіх нас зводить матеріал, тож природно і нормально, коли щось перехрещується, перегукується, повторюється. Так само як поет писав свою єдину книгу, так і ми надихаємося і занурюємося в одне явище – в явище Антонича.

● Підхоплю тему поетичної інсталяції «Формули екстази» в театрі імені Леся Курбаса. Ти також береш участь у цій виставі, але долучаєшся до творення цього світу через музику. Чи відкриває гра курбасівців якісь нові горизонти прочитань і розумінь поезії Антонича?

− Насправді неймовірно вдячний курбасівцям за можливість не лише спостерігати за процесом, але й брати в ньому участь. В контексті сприйняття літератури загалом і сприймання Антонича зокрема курбасівці зробили для мене подекуди більше, аніж цілі прослухані конференції, прочитані монографії чи відвідані деякі навчальні курси в університеті. Бо театр – це жива лабораторія праці зі словом. Вони проникають вглиб тексту і – sic! – матеріал їх змінює. Такий-бо Антонич – це його властивість. Він і зі мною робить світоглядні метаморфози. Багато з моїх думок і настанов про те, якою, наприклад, має бути література і наука про неї, великою мірою продиктовані (а радше – натхненні) Антоничем, а не якимись визначеннями з безособових довідників чи підручників. Я не читав і не досліджував його текстів, одягнувши гумові рукавички, щоб ізолюватися, не торкаючись і не відчуваючи живий контакт. Навпаки, я ним переймався, ста-

рався пірнати в них (хоча, може, й не старався, бо це ставалося само собою), і відтак це змінювало мене. Це справді майже не помітні, але дуже відчутні дива пере-творення.

Цікаво те, що співпраця з курбасівцями й активне спілкування з ними наклалися на найактивнішу фазу писання моєї дисертації про Антонича. Я бачив, що їхня лабораторія дає добрі плоди і що в них насправді можна запозичувати методологію. Спостерігав, як вони аналізують кожне слово, як чуттєво, а водночас інтелектуально досліджують його. Для мене це був справжній методологічний поворот, ціла революція та еволюція у сприйманні мистецтва.

Моя участь у поетичній інсталяції «Формули екстази» теж має свою передісторію. З курбасівцями я зійшовся через Антонича. Точкою знайомства-зближення стала презентація «Повного зібрання творів» на львівському Форумі видавців у вересні 2009-го року, де серед інших Антоничеві вірші читав Олег Стефан. На прем'єру ж вистави «Формули екстази» у жовтні я прийшов як глядач. Пам'ятаю, там звучала «Елегія» Миколи Лисенка, яку виконувала на фортепіано Мирослава Рачинська. Відтак у якійсь із розмов я зізнався Олегові Стефану, що виконую цей твір на гобої. Через кілька днів уже мав розмову з художнім керівником театру Володимиром Кучинським і з того часу почав грати у «Формулах…». Хоча це дуже скромна «роль» у виставі, виявилося, що «Елегія» з гобоєм гарно лягає у її концепцію. Так само, як підігрування на англійському ріжку актрисам Марії Копитчак, Наталі Рибці-Пархоменко, Мирославі Рачинській і Тамарі Ґорґішелі, які співають кілька романсів Богдана Весоловського. А тепер – важливий момент. Майже впродовж усієї вистави я перебуваю за місцем дії, а отже все, що робиться на сцені, я сприймаю на слух. І саме ця опція стає для мене неспеціальною творчою робітнею постійного відкривання чогось нового в Антоничеві. Їхні – курбасівців – мистецькі акценти, настрої, тонке нанизування специфічної аури, що підсилюється піснями, музикою, мугиканнями, цікавими акустичними ефектами, щоразу вводять мене в особливу атмосферу, дають змогу творити нові плетива асоціацій. Не одна дослідницька, інтерпретаційна думка з'явилася в часі слухання цієї вистави. Мені залежить на тому, щоб час від часу повертатися в цю лабораторію – тримати антоничівський тонус. Курбасівці для мене – одні з найвидатніших *дослідників* Антонича, таких, як Микола Ільницький, Богдан Рубчак, Лідія Стефановська, Ірина Старовойт, Андрій Содомора, Юрій Андрухович, Віктор Неборак і багато інших.

Приємно також долучатися до творення антоничівського світу не тільки текстами, а й музикою. Тим паче, що сам Антонич – щоправда, у підлітковому віці – був музикантом. У репертуарі гурту «Три кроки в ніч» маємо пісню «Літній вечір» (за віршем зі збірки «Книга Лева»), яку написали Марічка і Віктор Мартинюки, а доповнили ми із Сашком Міхаліциним. Симптоматично мати ще й таку дотичність до творчості Антонича. Це допомагає відчувати синкретизм, – цього разу всім собою у прямому сенсі.

● З Твоєї розповіді можна зробити місток до наступного запитання. Продовжуючи тему співпраці та обмінювання досвідом, розкажи про свій творчий тандем з Іриною Старовойт.

− О-о, про Ірину Старовойт я би міг говорити багато. Вона для мене є людиною, з якою звіряю спонтанні думки, раджуся стосовно виношених ідей, прислухаюся…. В «Антоничеві від А до Я» вона зазначена як *творча партнерка*: я дуже радий, що вдалося знайти словосполучення, яке б максимально точно висловило характер її залученості. Вона осмислювала «складений» докупи

наш спільний продукт, давала добрі поради і дуже концептуальні зауваження. Оскільки в книжці текст поєднано з візуальним представленням, важливо, щоби синкретично, цілісно працювали сенси. Все це треба було по-сприйняттєвому творчо відстежити, щось увиразнити, а щось забрати etc. І в цьому нам допомагала Ірина.

Ще відтоді, коли я був студентом, а вона – молодою викладачкою, ми відчули інтелектуальну (і не лише) спорідненість, яка переросла в наукове і творче партнерство, а відтак просто в дружбу. Ірина Старовойт – в особливо важливих ролях присутня у трьох із чотирьох антоничівських видавничих проектів, які мені доводилося реалізовувати (власне, один із них – книжка, про яку зараз бесідуємо). А попередньо її науково-пізнавальне видання про Антонича – журнал із серії «УСЕ для школи» – після Дідових праць став для мене важливим і харизматичним путівником світами письменника (як і світами авторки журналу). Із тих-от часів ми разом ідемо антоничівською дорогою, відтак ступаючи на дороги, на які Антонич виводить; ділимося одне з одним своїми відкриттями, осяяннями, маленькими дослідницькими радощами і великими почуттями до літератури. Ірина Старовойт – це людина, яка дарує ідеї. Не одне зі своїх відкриттів, а зокрема тих, що пов'язані з урбаністичним Антоничем, з його міським простором, вона мені подарувала. От, наприклад, у нашій книзі є гасло «Будинок», де розказано про символічність перебування Антонича в трикутнику «будинок – вокзал – могила». Одного разу цим спостереженням поділилася Ірина, – а я підхопив і розвинув цей напрям думки. У світі «Антонича від А до Я» вони теж живуть. А через них втілена її майже повсякчасна співучасть у тому, що роблять її колеги, і співпереживання за них: себто і за колег, і за їхні проекти. Насамкінець скажу, що в художників є гарна традиція, коли учень виходить з майстерні якогось митця, називає його Майстром. Бо, власне, можу сказати, що я – з майстерні Ірини Старовойт. Хоча водночас – із майстерні Миколи Ільницького, Марії Зубрицької та інших важливих у моєму житті людей, все ж – я немало (на)вчився саме у неї.

● А тепер перейдемо від слова і музики до малярства. Чи такою ж гармонійною була співпраця з художниками – Людмилою і Володимиром Стецьковичами? Хто залучив їх до проекту?

− О-о, взагалі-то з цього можна було – і варто було – почати… Історія зі Стецьковичами починається із не раз уже згаданого театру імені Леся Курбаса… Як я вже казав, моє зближення з ним відбулося завдяки Антоничу. Згадую тепер, що вперше «за куліси» мене туди за руку привів Назар Гончар, зазнайомивши з духом театру – Андрієм Вороновим. Тоді саме відбувалася підготовка мистецьких заходів, приурочених 100-річчю від дня народження Антонича (то був 2009 рік), а урочисту творчу програму готував театр Курбаса. Я ж мав допомогти курбасівцям з візуальними матеріалами, які можна би було використати під час того вечора – це і була причина цього мого закулісного приходу. Вже тоді в театрі освітлювачем і художником працював Володимир Стецькович. Так ми й познайомилися, і я не міг би тоді й подумати, що через 8 років матимемо такий цікавий досвід спільної творчої роботи.

Я стежив за розвитком Володі як митця, дивився, як він робить художнє оформлення вистав, які створює афіші, в якому стилістичному ключі виконує власні роботи, і все це мені дуже подобалося. Володя – митець, що має свій альтернативний стиль (хоча тепер цей стиль, без сумніву, уже є певним трендом). У своїх роботах він радше відштовхується, а не взорується на ті методики, яких навчався в Академії друкарства. Видається мені, що як художник Стецькович –

це self-made man. Втім, попри самобутність, у фокусі львівської тяглості я порівняв би його з Владком Кауфманом.

Оскільки Володя «світив» виставу «Формули екстази», я бачив, як налаштовується, викшлатовується і закріплюється його зв'язок з Антоничем. І попри те, що ми з ним не мали якихось аналітичних бесід про творчість цього автора, кілька його принагідних фраз за кавою чи під час того, як він курив цигарку, видавали в ньому тонкого поціновувача і глибокого відчувача Антоничевого світу. Тож коли думав над тим, хто би міг малювати «Антонича від А до Я», дуже захотів, щоб це були Стецьковичі – Володимир і Людмила. Я запропонував ідею щодо «своїх» художників видавництву і її, на мою велику радість, прийняли.

Хоча Володина дружина Люся ніколи не була заанґажована у театральні проекти курбасівців, її роботи я встиг побачити у них вдома. Це не були – за словами авторки – якісь репрезентативні роботи – проте враження від цього першого майже випадкового ознайомлення з ними, я пам'ятаю досі: відчуття ніжно-доцільних деталей і теплого округлого не-пафосно дитинного світу. Також я дізнався, що робота з книжками для неї – не лише спеціальність, зазначена у дипломі про вищу освіту, але й бажаний простір для розвитку та реалізації. Сьогодні Люся – авторка візуального оформлення уже кількох книжок. Зовсім не дивно, але й симптоматично, що творчість Богдана Ігоря Антонича виявилася суголосною не лише нам із Володею, курбасівцям, але й Люсі Стецькович. Причому, не тільки творчість, але й біографія цього неординарного дітвака в окулярах, з яких розширеними зіницями він дивиться на світ, згадуючи свої лемківські гори… Не забуду моменту, коли прибув до Стецьковичів у гості на незмінну каву з молоком і розповідав Люсі про виношену концепцію книжки, оповідаючи зміст продуманих, але ще не написаних гасел. Наша співпраця склалася уже тоді, коли вона не перебиваючи слухала про палицю, якою Антонич відстукував собі ритм до вірша, чи про окуляри, які, врешті, стали чи не найбільш ключовим образом нашої книжки.

Знаєш, гарна співпраця, що втілюється зокрема у такій синкретичній книжці, як «Антонич від А до Я», може бути тоді, коли між людьми, які її «виготовляють», є тонкий зв'язок, коли вони мають схожі світоглядні орієнтири і суголосний мистецький смак. Стецьковичі – не науковці, які висловлюються високим стилем, інтелектуально рефлексують про побачене/почуте etc. Таке враження, що в них домінує інша півкуля мозку… Але я був страшенно подивований, як вони, не надмірно проговорюючи зі мною змісту книги, на основі поданих текстів – і своїх відчуттів – робили просто ідеальні художні знахідки, за якими – і рефлексії, і інтелектуальний аналіз, і синтетичні узагальнення. Ясно, що ми все-таки обговорювали якісь деталі, бо від розвороту до розвороту я стежив за сенсами, і, зрозуміло, що Стецьковичі брали до уваги мої побажання щодо якихось важливих, а то й принципових корекцій. Це був справжній творчий інтенсив, і я багато чого повчився у них, наприклад, самодисципліни. Вони мені показали, що будь-яка творчість, навіть найбільш креативна і неформальна, повинна бути роботою, коли мусиш сісти і просто працювати. Володя у нашій книзі – концептуаліст, він давав загальні ескізи кожного розвороту і концептуально зводив їх докупи. Люся же була поетичною частиною малярського дуету, людиною деталей, які дбайливо вимальовувала. От глянь на цю руку (розгортає книжку – *Л. С.*), на ці квіточки, на цю мапу, де треба було вималювати кожне віконечко в будинку, на ці дерева і кущі. Декілька таких деталей треба було малювати, певно, цілий день. Якщо вибігатимеш упродовж дня по кілька разів на каву, можеш не те, що не встигну-

ти, ба більше – навіть не увійти у настрій матеріалу. Треба сісти й працювати.

Робота над такою книжкою ще більше зближує *сродних* людей, бо врешті цілі культурні контексти втілюються вашою взаємодією. Наші насичено-заглиблені, а водночас сповнені легкості та осяянь зустрічі-робітні з літературною редакторкою книжки Катериною Міхаліциною були особливим досвідом спільного занурення у можливості граней слова, у важливість різних тонкощів вислову, у потребу опрозорити кожну ідею, що її хочеться донести нашим юним читачам. Завдяки Катиному літературному шляхові, який вона скерувала у наш, і, зокрема, мій бік, «Антонич від А до Я» став більше настояним. Те саме можу сказати про співпрацю з технічним редактором книжки Дмитром Подолянчуком, який, «підганяючи» нашу зі Стецьковичами роботу під потрібні видавничі параметри, виявляв тонке розуміння сенсів, що їх ми заклали в книжку, і зробив все, що тільки можна, аби втрати були мінімальні. Це ті моменти у звичному плині життя, коли особисті невидимі запліччя людей злучаються і перетворюються у щось гарне. І маю надію, що це тільки початок.

● Невипадковою в цій книжці є мапа, де позначено місця Антонича у Львові. Ти був у кожному місці, осмислив і пере-осмислив його, зрештою, про кожне з них можеш довго розповідати на авторських екскурсіях. У цій мапі неначе зашифрований символ дороги. Чи Ти простежував її значення у творчості Антонича?

– Справді, у нашій книзі багато різних доріг. І таки правда: нерідко цей символ «зашифрований». Дороги передусім пов'язані з подорожами, і то не лише зовнішніми, а й внутрішніми: це дороги нашої пам'яті, дороги нашої уяви, дороги наших емоцій, почуттів. І пам'ять, і уява, і емоції з почуттями безпосередньо пов'язані з країною дитинства. В антоничівському (кон)тексті тема дитинства вкрай важлива і накладається на феноменологічне розуміння творчості, яка чи не найбільшою мірою є пригадуванням дитинства. Пригадуванням, що має на собі наліт пізнішого досвіду, є постійним корелюванням поміж дитинством і зрілістю, їх безперервним накладанням одне на одного.

На літеру «Ш» є гасло «Шлях», де зокрема цитуємо поетичні рядки Антонича: *«Розгорнулась земля, наче книжка / (дороги, дороги, дороги). / Зашуміла трава і принишкла, / простелилась нам юним під ноги. // Бо в дорогах звабливая врода / (о, зелень! о, юність! о, мріє! / Наша молодість, наче природа, / колосистим ще літом доспіє»*. Чому дорога манить нас і ніколи не перестає надихати? Бо вона дає ефект перспективи, горизонту. Дорога в Антонича суголосна з темою молодості й зелені, пов'язана з творчістю, з перехрещенням зовнішнього і внутрішнього пейзажів, а також із літературним процесом – це дорога митця, що зв'язаний із попередниками, але проходить дорогу до себе і до наступних поколінь. Майже шевченківське відчування культурної спільноти як «мертвих, живих і ненарожденних» втілюється в Антонича ідеєю «великої пожорожі» – короткого, тимчасового земного шляху (наче переїзд у вагоні потяга з входом і виходом на вокзалі), але – безсмертного перебування у духовному просторі минулого, майбутнього і теперішнього.

Щодо мапи в книжці, то вона справді особлива тим, що пов'язана не лише з дослідженням, пізнаванням антоничівських місць у Львові, з періодичними екскурсіями-прогулянками, які я проводжу на цю тему, але й з їх символічним переосмисленням і переживанням, ну, а першопочатково з тим, що в певний момент я методологічно усвідомив важливість міського простору і будь-якої приватної

чи публічної топографії, що дає змогу повніше пізнавати митця (це серед іншого було інспіроване дослідницькою співпрацею з Центром міської історії Центрально-східної Європи у Львові).

В «Антоничеві від А до Я» є декілька локацій, про які було відомо раніше, але саме тут вони вперше подані як точки на мапі. Наприклад, маршрут прогулянки композитора Антона Рудницького та Богдана Ігоря Антонича під час обговорення теми для майбутньої опери (роздивляємося мапу і позначений на ній проспект Свободи у Львові – Л. С.). А ось цю інформацію я, мабуть, вперше реактуалізував (вказує на будинок по вул. Корнякта, 1 у Львові – адресу редакції часопису «Дажбог», де головним редактором кілька місяців у 1934 р. був Антонич – Л. С.): в певний момент усвідомив, що адресу редакції часопису треба шукати на технічній сторінці в самому часописі. Здавалося би – само собою зрозуміло, але момент дослідницького відкриття дуже приємний. Звісно, що в запропонованій мапі – далеко не всі знакові у житті Антонича локації. Лише половина, або й третина. Але ми подали всі найважливіші: університет, гурток студентів-україністів, одна з бібліотек, редакція часопису, простір прогулянки, місця приватного життя і публічних виступів, могила (повніший варіант антоничівської мапи Данило Ільницький підготував для ілюстрованого художньо-енциклопедичного путівника «Львів – місто натхнення. Література», що побачив світу «Видавництві Старого Лева» у 2017 р. – Л. С.). Ще одна особливість – мапа не завжди відображає те, про що йшлося упродовж розворотів книги, і навзаєм – в текстах згадано про ті місця, яких не позначено на мапі. Це було задумано як певна взаємодоповненість частин книги – щоб врешті так чи інак вся інформація була зазначена.

● Мені видається, що «Антонич від А до Я» теж є своєрідною дорогою до Антонича, яку Ти прокладав для інших читачів. А чи можна роботу над цією книжкою вважати не лише символічним, а й цілком конкретним наближенням до Твоєї майбутньої повнометражної наукової роботи про Антонича?

– Без сумніву, можна. Хоча, мабуть, не лише до якоїсь однієї конкретної роботи, а, певно, й до всіх інших – теперішніх і майбутніх – дослідницьких і творчих актуалізацій. І – так, це справді моя дорога, Ти дуже влучно сказала. В цю книгу свідомо й щиро вкладено багато душевної енергії, а також інтелектуальної, духовної і технічно-організаційної концентрації. Хотілося віддатися цій справі з любові до Антонича і до всіх імовірних і потенційних читачів. Думав і писав про нього не лише як про особистість певного періоду, стилю, напряму, а як про мистецько-духовний феномен, цілісну і багатогранну особистість. У цій книзі присутній мій науково-дослідницький, пошуковий і приватний досвід, це певний, хоча невеликий, але все-таки «стаж» дослідження і «стаж» переживання Антоничевої творчості. Але, як ми вже говорили, за «Антоничем від А до Я» як втіленим задумом стоїть велика традиція і багатоголосся досвідів різних людей, на яких ми формувалися і які постійно осмислювали. Зрозуміло, що наша книга «живилася» знахідками і переживаннями, які вже давно стали елементом спільного знання і розуміння – Миколи Ільницького, Богдана Рубчака, Ігоря Калинця, Євгена Безніска, Олега Лишеги, Андрія Содомори, курбасівців і всіх, хто на останній сторінці названий, і хто там не названий. Це наше антоничівське поле, і його ми (у)творили всі разом. Тож фраза про те, що «ця книга не могла би постати без традиції антоничівського знання і відчування» є симптоматичною.

Кожен з нас росте і змінюється, переживає революції, еволюції і перетворення. Я, наприклад, цікавлюся багатьма постатями і явищами, пишу про сучасних

авторів і про письменників міжвоєнного періоду, причому не тільки про літературу й літераторів (є в мене статті чи есеї, де переплетені музика, література і загалом явища культури), та, втім, Антонич завжди для мене залишається камертоном. У своїй дослідницькій і творчій діяльності, загалом у своєму житті я постійно до нього повертаюсь. Повертаюсь до його образів-символів, до його, якщо так можна висловитися, буття в мові, до його концептів і тропосів, і врешті бачу, що вони актуальні. До того ж невичерпні. Тож у світі антоничіани (з)робити ще треба багато. І це нормально, що ми *так* шануємо цього автора і хочемо про нього говорити (хтось час до часу, а хтось – плинно-безперервно). І думаючи глобально – це наше велике щастя, що маємо таку постать, як Богдан Ігор Антонич.

Василь ЗЕЛЕНЧУК

...хай цей сюжет буде містком до пізнання світогляду «закоханого в життя поганина»

29 грудня 2017 року співтворці книжки «Антонич від А до Я» приїхали до «Видавництва Старого Лева», щоб побачити щойно привезені з друкарні найперші примірники цього видання, торкнутися його червінної обкладинки, погортати його кольорові сторінки, попередньо вдихнувши їхній свіжий запах.

Модератор Василь Зеленчук та автор Данило Ільницький презентують «Антонича від А до Я» в Криворівні. Світлина Лесі Салій.

За рік, що минув, ця книжка потрапила до багатьох родин і книгозбірень, в руки маленьких, юних і зрілих людей, які встигли оглянути і прочитати її, підписати та подарувати, і навіть сфотографуватися з нею. За рік, що минув, відбувалися презентації і майстер-класи. Розповіді і лекції. Інтерв'ю і принагідні розмови. Бесіди і зустрічі.

Потрапила ця книжка і до високогірних Карпат. Зі Львова її привіз собі Василь Зеленчук – поет і науковець, музейник і дримбар, вчитель, інтелектуал та колядник, криворівнянин і львів'янин водночас, словом – «світова людина».

Сидячи у Криворівні, – там, де свого часу з'їжджалися Франко і Леся, Хоткевич і Грушевський, Коцюбинський і Гнатюк, там, де зростав Вінценз і де жила Параска Плитка-Горицвіт, – Зеленчук не лише (нікому нічого не кажучи) набувся з червінним «Антоничем від А до Я», а одного разу просто взяв та й надіслав листа, заадресувавши його автору книжки Данилові Ільницькому. Сталося це на початку весни, у другий шевченківський день. Зайве й нагадувати, що Шевченко – попередник Антонича не лише у світі поезії, але й у серії «...від А до Я».

Не міняючи жодного слова, ділимося цим листом. Бо це таки справді цікаво: як гуцул відгукнувся про книжку, присвячену лемкові, і яку разом з колегами спорядив нащадок бойків.

Нехай цей лист буде гарним спогадом про весну – час, коли хочеться писати такі листи-тексти.

Критика

Доброго дня, Даниле! Трохи припізнився з відгуком про Антоничево-Ільницьку книгу. Зараз можу сказати, що прочитав її, не минаючи «ніже коми...» (хіба яка титла не проскочила під окуляри ☺). І не знаю, чи аз недостойний маю на те право, та хочу сказати кілька слів, обізвавши їх страшним словом КРИТИКА.

«Отож рушаймо у мандрівку» (цитую Д. І.)

Сам Бог із лемківських саней благословив написання розгортки книги з літерою А. Про це, звичайно, потурбувався і батько майбутнього письменника, вибравши для родини таке прізвище (і нехай тут пробачить літера К). Для читача важливим завданням тут є читаючи «Автопортрет» поета «весняного похмілля» не дійти до божевілля ☺, оскільки попереду надзвичайно багато цікавого матеріалу.

Оповита теплом родинного батьківського дому та чарами природи, серед яких поет побачив світ, пізнавав життя і черпав натхнення для творчості частина книги, позначена літерами Б, Н, Л («Це Львів, це місто є мое», – як відважно лемко мовив). Ґете стовідсотково мав рацію. Хочеться вірити, що пташки, які літають над батьківською хатою в Новиці, – то є горлиці. Бо як же без них у Горлицькому повіті... «Я вранці голос горлиці люблю...» (Ліна Костенко). Проситься до товариства (бути третьою) Літера Й. ЦеЙ вірниЙ послушниЙ і скромниЙ ратаЙ на творчіЙ ниві причаївся у пеЙзажах, без яких оЙ як складно «малювати словом». І адреса розташування Антоничевого помешкання на вулиці Городоцькій (пеЙзаж у вікні) поступово пе-

реходить у символічний образ вокзалу (двірця) та реальний образ Янівського цвинтаря (традиційні пункти призначення людських мандрівок) (В і Я).

Юна багатогранність Антонича показана літерами Г, Ж, К, Р, Х. Різножанрова література, малярство, критика, журнально-газетні публікації, робота в гуртках можуть мати успіх при відчутті гармонії та почутті гумору. І, звичайно, дуже багато справ вирішується у львівських каварнях. Зачекаймо, поки ранок Антонич використає для творення чергового шедевра, і можемо рушати з ним до каварні на горнятко чаю та, уявивши себе у казковому Чаргороді. відчувати повноту щастя (Ч, Щ).

...Щастя бути молодим. Доля розпорядилася так, що інакшого щастя Антонич не знав. Відома формула (Ф): «Найкращі роки студентські». Такими роками письменник обділений не був. Ґімназія, університет... Залишене ім'я для 231 аудиторії ЛНУ... Бурхливо-мудрі думки серед юнацтва та старших друзів... І, звичайно, незвичайний друг – кохана дівчина Ольга. «Мистецтво творять шал і розум» (Б. І. Антонич) (Д, Е, Ю).

А як не згадати про лемківські пісні, які, як душа УкраЇни, заховалася на книжковій розгортці з мапою нашої держави, і на крилах веселиків чи журавликів розносять «мовне чудо» по всіх усюдах.

Безперечним авторитетом для письменника був Шевченко (сьогоднішній день вміщує найбільше думок і спогадів про Тараса і його творчість – 10.03) (Ш).

Ім'я та обличчя митця заховане під численними образами його поезій: «Антонич був хрущем» (от хрущів у книзі не побачив), «Антонич теж звіря сумне і кучеряве»... І тесля – один із тих, які витесують зі срібла сани для Ясної Пані з Божим Дитям – це теж Антонич, якого стереже Сонце у крисані (це ще один сюжет, який пасував би (на думку критика ☺) до книги (І, О, Т).

І хай цей сюжет буде містком до пізнання світогляду «закоханого в життя поганина». Батьківська наука, дотик до церковного життя з дитинства мали свій вплив на Антонича. Та його власні переконання – це присутність Бога у всьому сущому. Поєднання християнського і дохристиянського світоглядів найкраще відображено у назві поетичної збірки «Зелена євангелія», яка разом з іншими книгами автора, як земля на трьох китах, має міцну опору на «Трьох перстенях» (Є, З, И). Молитва до Бога при місячному світлі чи сонячному теплі, відшукування серед небесних світил нових образів для творіння поетичних перлин – це теж Антоничевий пантеїзм («І сонце, й місяць можуть жити в парі..» О! Ну тут вам скромності не позичати, пане критику ☺).

Ось так непомітно завершується наша мандрівка сторінками книги «Антонич від А до Я», яка перед нами розкриває цілісний портрет (П) ВЕЛИКОГО ЛЕМКА.

Аж раптом із уже закритої книги лунає тоненький зойк. Таж ми не догледіли м'якого знака. Ай-яй-яй!!! Не варте, пане критику, твоє писання і ламаного червінця у порівнянні з творчою працею Богдана Ігоря Антонича та працею людей, які скомпонували його життя і творчість «від А до Я», перед якими з поваги скидаю капелюха (перепрошую – крисаню (гуцульську)).

РЕЦЕНЗІЇ

Галина АЛЕКСАНДРОВА

БІОГРАФІЯ ДУШІ У ТВОРАХ ЙОЛАНИ ГОЛЕНДИ

Не одразу даси відповідь на однозначне запитання: про що книжка Йолани Голенди «Рубці на душі» (2016), бо авторка торкається широкого кола тем, намагаючись показати життя у всій складності і багатогранності, демонструє своє неабияке вміння яскраво відображати абсолютно різні життєві ситуації, кардинально різні людські долі, протилежних героїв різного віку і статі. Водночас кожне з оповідань у книжці не випадкове, кожне з них показує світ із якогось іншого боку. Шкода лише, що під ними немає дат написання, щоб читач міг зрозуміти, за який відрізок часу вони створені, простежити еволюцію поглядів авторки на дійсність. Назва збірки «Рубці на душі», до якої увійшло вісім оповідань, засвідчує звернення до глибоких психологічних пластів людської свідомості, до фіксації найтонших переживань особистості, до філософського осмислення трагічності людського існування. Адже «рубці на душі» означає, що спершу були рани. Вони загоїлися, але сліди від них залишилися. І вже душа не буде такою, як раніше…

Вельми цікава проза Йолани Голенди якось не потрапляла в поле зору критиків чи літературознавців. Тому зупинюся на більшості творів, які входять до цієї книжки.

Оповідання «Старість – не радість» – це монолог-сповідь старої жінки, «баби з-під лісу», як називають її люди, що згадує основні події свого життя. Авторка майстерно змальовує людську старість у всіх її проявах: хвороби, злидні, самотність. Це, власне, історія останнього дня життя Мар'ї, який увібрав у себе всю її біографію. Героїня перетнула ту вікову межу, за якою – лише спогади та очікування смерті. Відчуття самотності загострюється через відсутність родичів. Чоловік помер, діти поїхали в інші краї. Перед читачем постає доля гірка доля вдови, для якої найбільшою цінністю, «яку берегла як зіницю ока», є однісіньке фото її померлого чоловіка Ілька, подароване в той день, коли він зробив їй пропозицію. Знімок засиділи мухи, але Мар'я, не відпускаючи своє минуле, того не бачить: щодня навпомацки беручи фото до рук, заплющує очі й прагне відтворити образ свого красеня-чоловіка, його безмежну доброту, ніжність, тепло, щиру ласку. Щоранку вдова віталася з фотографією і розмовляла з нею, таким чином, від внутрішнього монологу переходячи до уявного діалогу з коханим, від турботливих запитань («як тобі спалося?») до дорікань за байдужість, несправедливе ставлення до неї («нащо ти лишив мене саму на цьому невдячному, невблаганному світі?»), перепитування («Ти таке чув?»). Їхні душі були споріднені, тому «чисте кохання, любов, ласку, вміння любити і поважати, більше давати, ніж брати» Мар'я пронесла крізь усе життя. Життя її, спочатку щасливе й радісне, перетворилося на самотнє, злиденне існування вдови. Крізь призму спогадів героїня ретранслює минуле, отримує можливість нібито побачити ззовні своє життя та збагнути причини свої недолі. Виклад набуває при цьому ознак «потоку свідомості», де авторський коментар зведено до мінімуму.

Щоденний ритуал розглядання фотографії спонукає героїню до рефлексій про своє життя, ускладнює темпоральний план оповіді: Мар'я не лише подумки поринає в часи своєї юності, першого кохання, момент якого зафіксовано на фото, а й асоціативно переходить до минулого. У модусі спомину – ретроспективно-хронікальна історія її сім'ї.

На першому плані – докладне зображення зовнішньої та внутрішньої краси коханого чоловіка, певною мірою ідеалізованого. На другому плані – діти Михайло і Зузанна. Через скупі, але промовисті деталі вимальовується контекст біографічного часу сім'ї Мар'ї, який припав на роки війни, колективізації, тяжкої праці в колгоспі.

Скорбота за коханим, з яким Мар'я рано розлучилася і смерть якого сприймала як немилосердну несправедливість, позначилася на її зовнішності. Трагедію вона сприйняла як символічний кінець життя: «Відколи стала вдовою, носила чорний одяг. Чорну хустину з голови не знімала, спала в ній, бо без неї їй здавалось, що мерзне голова, а від голови – ціле тіло: тулуб, руки, ноги».

Зациклена на власному горі і стражданнях, Мар'я поступово перетворюється в руїну і не має сил та бажання протидіяти цьому, що письменниця яскраво передала через портрет: «На її голові залишилось кілька жмутків сивого-пресивого волосся, що нагадувало конопляне клоччя. Зіжмаканий чорний одяг, що був з кількох верств, – блузок, кофтин, светрів – на її худому тілі, що складалося з прозорої безкровної шкіри, яка намагалася за всяку ціну втримати докупи двісті шість людських кісток, висів, наче на перехрещеній тичці серед поля, полошивши птаство.

Мар'я теж була зіжмакана, як пізньоосінній лист чи забутий в лісі гриб, наче молем обточена. Обличчя бліде, без краплинки крові, глуха, як пень, на очах більма – помутніння від запальних процесів, беззуба, а про ноги й поперек – не варто й говорити».

В оповіданні багато незужитих епітетів, синонімічних одиниць, порівнянь – у всьому відчувається тонке відчуття міри, що витворює чар справжнього художнього твору. Наведемо хоча б такі знахідки: «життя тримається мене, як воша волосся», «розум цупко тримався її, як кліщ своєї жертви», «життя вдови важке, як наплічник із камінням», «по-старечому закректала, як старе сухе дерево від вітру», «руки покручені, як коріння дуба», «слова наче вітром здуло», «радість і весілля втекли, як вода з друшляка», «у мене грошей, як у жаби волосся».

Письменниці вдається представити найтонші нюанси душевних переживань, життєвих очікувань і розчарувань героїні. Проста композиція і безфабульність тексту компенсуються внутрішньо психологічними ресурсами. Безподійне, складене з думок старої людини оповідання, передумування та згадування основних моментів життя та переказування їх померлому чоловікові мають терапевтичне значення для героїні: «… мало думати, треба думане випустити на волю, бо інакше гріш ціна такому порожньому думанню». Найгірше для Мар'ї те, що їхні з Ільком діти «не вдалися». Материне серце болить, коли згадує Михайла – «блудного сина», який мешкає «у тій Трамтарії, суть якісь «кенгири», які свої дітей у ташці носять» та доньку Зузю, яка «спаніла» і хотіла здати матір до будинку перестарілих. Мар'я постійно нагадує покійному чоловікові про якісь спільні моменти їхнього щасливого сімейного життя: будівництво хати, походи в ліс. Її пам'ять уже не тримає деталей про давніх знайомих: «тямлю лише те, що зв'язане з тобою», – признається Мар'я чоловікові.

Хата була особливою гордістю родини. Тому так вражає глибокий контраст між колишнім і теперішнім. Дім і його господиню об'єднує старість, від якої їм обом несила боронитись: «Хатина обросла бур'яном, болиголовом, жаливою дурманом та полином». Господиня не могла подбати про дрова і тому «все попалила, стодолу, хлів, курник, броварню».

У своїх монологах Мар'я докладно зупиняється на ключових подіях свого життя: поверненні чоловіка з війни та його раптовій смерті, після якої вона днювала й ночувала на цвинтарі. Діти, закінчивши школу, пішли до міста, а потім втекли за кордон. Двадцять п'ять років тяжко працювала в артілі, де заробила «покручені пальці від постійного доїння, зігнуті крижі, болючі ноги». Та найбільше хвилюють стару метаморфози сучасного світу: «те, що було добре – тепер зле, ой, яке зле, а що було зле – тепер ще гірше». Вдова

просить пробачення у покійника за те, що не ходить на цвинтар у поминальні дні, бо її життєвий простір звузився: «Сиджу дома, як колись моя морква у грядці», за те, що на подвір'ї непорядок («мені уже ані порядку не треба, лише смерті»). Героїня міркує про невідворотність смерті і її природу: «Старість, Ільку – це поступове відмирання всього. Що колись у житті мало якусь ціну, зміст… Ніщо не буває вічне. Ані природа, ані людина. Все рухається, міняється народжується, росте, старіє, відмирає. Маєш правду, смерть не трубить, коли губить».

Переживання, спогади, роздуми героїні перериває довгоочікуване наближення смерті, картина якої зображена досить традиційно: героїня відчуває страшну втому та млосність: «Дихалось їй все важче, наче хтось стискав горлянку. Душа поволеньки звільнилась від бажань, а розум – від думок. Уже не відчувала в тілі болі. Була раптом легенька, як пір'їнка. Якась сила підхопила цю пір'їнку і понесла, полетіла. Мов на крилах, у якийсь тунель, на кінці якого було яскраве світло».

Вражає щира емоційної напруга та зображення старості у творі, яку можна знайти хіба що у творах Василя Стефаника («Сама самісінька»), Наталі Кобринської («Під конець життя»), із нинішніх письменників – у Марії Матіос («Не плачте по мені ніколи»), із якими оповідання типологічно споріднене.

В оповіданні «Хочу з тобою постаріти» письменниця роздумує над іншою проблемою жіночої долі. Сумління не дозволило Кларі Калиняк, від імені якої ведеться розповідь, покинути чоловіка, який їй зраджував, постійно дорікав, коли довідалась про його хворобу. Через тиждень після його смерті їхня донька Надійка привела додому чоловіка, значно старшого за неї, з яким вона місяць зустрічалася. Люб'язний, серйозний, охайний Павло відразу сподобався Кларі, а від його погляду завмирала душа, та й дивився гість увесь час не на доньку, а на матір. Письменниця намагається передати почуття жінки, яка закохується в друга свої доньки, хоча має суто феміністичні погляди, які виробилися за роки подружнього життя з нелюбим чоловіком: «На мою думку, на чоловіків слід би було встановити квоту і вирощувати їх на фермі, де б їм змалку вщеплювали почуття поваги до жінки, ніжність, ввічливість, вірність, ласкавість, дбайливість, співчуття і таке інше… Жоден чоловік не є нормальний. Всі вони: або іуди, ідіоти, імпотенти, іпохонди, ігноранти, або примітивні інтелігенти, приховані інтервенти, душевні інваліди, невдалі імітатори, небезпечні індивіди». Не бажаючи бути на перешкоді доньчиному щастю, Клара відкидає всі думки про Павла, але той покидає Надійку, і вона звинувачує в усьому матір. У творі тонко передано психологічний стан героїні, яка категорично забороняє собі думати про чоловіка, але її розум змагається з душею. Вона постійно уявляє себе в обіймах коханого, хоча переконує себе, що він її забув, тому й не з'являється. Аргументи Клари – це стереотипні думки жінок про чоловіків, засновані на гендерних протиставленнях: «Навіщо йому, питається, старша жінка, коли навколо скільки молодих красивих секс-бомб. Чоловіки – порода істот, які хочуть відчуватися завжди молодими, бажаними, хоч які б потворні чи старі не були… Хочуть, щоб жінка повністю була підвладна їм, щоб могли робити все, що їм заманеться. Щоб жінка була красива, послушна, закохана, турботлива, вірна». Клара бунтує проти такого стану речей. Вона перебуває в постійній напрузі, борючись зі своїми почуттями. Донька їде до Великобританії, її зовсім не турбує материна самотність. Розв'язка твору очікувана: Павло з'являється знову, признається Кларі в коханні, докладніше розповідає про себе, і героїня почувається врятованою, бо її приховані й тамовані почуття знаходять свій вихід, а жінка, зрештою, – свою половинку.

Стан самотньої жінки передано і в оповіданні «Не обминай своєї долі», у центрі якого історія Єви, матері двох хлопчиків, та Адама, яких звела доля під час літньої зливи. Побачивши її, Адам відразу подумав: «Може, то моя суджена?». Їх одразу поєднала поезія: Адам читає перші два рядки вірша Олександра Олеся, Єва закінчує наступні два:

Гроза пройшла… зітхнули трави.
Квітки голівки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спинило погляд на землі.

Говорячи комплімент жінці, Адам згадує оповідання Селінджера «І оці губи, і зелені очі» (варто зауважити, що і в інших текстах книжки є відсилання до впізнаваних творів, використання цитат, ремінісценцій та алюзій – найчастіше з Олеся). Адам пропонує Єві познайомитись, але горда жінка одразу ж відмовляється і розкриває своє, узагальнене розуміння світу чоловіків, висловлюючи те, що роками мучило її: «…я чоловікам зовсім не вірю, не зв'язуюсь з ними. Чоловіки всі до одного, перш за все, думають лише про власне задоволення… чоловіки – другорядний сорт людей недоробки, егоїсти, безвідповідальні істоти… Чоловікам, як правило, потрібна жінка лише як іграшка. Коли нею наситяться, покинуть її, шукають іншу». Не вірячи Адамові, сприймаючи його як можливого авантюриста, обманщика, Єва відразу говорить, що вона мати-одиначка, має дітей. Адама це не відлякує, він міркує спокійно, проектуючи на них біблійну історію та прочитуючи в їхніх іменах символічний сенс: «Єва споконвіків належала Адамові, Адам – Єві. Ви знаєте, що в наших іменах – наша доля». Категоричність Єви зникає, коли вона довідується, що Адам – гімназійний друг її брата Івана і приходив до них додому, коли вона була ще дитиною. Але на пропозицію зустрітися відмовилась, віддаючи все на розсуд долі, яка так неочікувано їх звела. Письменниця зображує героїню під час емоційної афектації, коли її психіка переходить до стану внутрішнього самозаглиблення. У душі Єви борються страх перед чоловіками і бажання мати повноцінну сім'ю. Стосунки з новим знайомим розвиваються досить швидко. Настирливий і впертий Адам щодня виходив на зупинку вранці і після обіду і, зустрівши її, попросив про побачення заради колишньої дружби з її братом. Переконав, що вона мусить подбати і про особисте щастя, нагадуючи Франкові слова про те, що без нього людина – не людина. Адам познайомився з Євиними синами і швидко знайшов з ними спільну мову. На інтимну лінію твору поступово нашаровуються громадянські мотиви. І Адам, і Єва – українці. Адам – історик, тому в його устах природно звучать теорії про походження українців та росіян, які він розповідає Єві, знаходячи в ній однодумця. «Він все глибше проникав до мого серця. Признаюсь, що в його присутності втрачаю вміння володіти власними почуттями, емоціями», – сповідається Єва сусідці. Та переконує її, що, крім дітей, існують у світі й інші речі, які приносять жінці радість. Письменниця майстерно передає динаміку жіночої душі – від страждання, зумовленого зрадою, до віднайдення повного спокою і довгожданого щастя.

Оповідання «Ніжний шепіт Латориці» відкриває іншу сторінку творчості Йолани Голенди, яка заснована на фольклоризмі та історизмі, і засвідчує пошук нових шляхів художнього вираження. Тут авторка переходить в іншу сферу, переступає через реальні події і входить у світ фантазійний, де реальність відступає на другий план. Її героїня відчуває себе частиною природи, адже «гори, ріки, земля, дерева, все має свою пам'ять». Лише люди здатні забувати, стають безпам'ятними. Річка Латориця постає в образі всезнаючого мудреця і оповідає героїні давні легенди про племена, які жили на її берегах, про їх походження, назви, історію, переміщує уважну слухачку в часі і просторі, даючи змогу переконатися в тому, що корені русинів-українців сягають великого і славного роду. Погляди авторки на історію поєднуються із гордістю за славних предків, із бажанням побачити справжнє місце свого народу у світі, відновити справедливість, подолати зневагу, приниження, недооцінювання, глум, які довелося йому зазнавати. Недарма письменницю турбує: «Що знає Європа про мій народ? Чи знають, скільки переорювали його душу, віками гнобили, масово винищували, переселяли, лізли в душу,

затикали рота, обкрадали, як лише могли… Викоренили волелюбність, прищепили покірливість». Тому форма бесіди з річкою та воскреслими предками дає змогу долучитися до історії, відчути себе її часткою, переконатися в єдності людських поколінь і всього сущого на землі.

Морально-етичні проблеми життя сучасної людини письменниця порушує в оповіданні «Гра на закоханість». Частинам оповідання дано заголовки за іменами героїв (окрім першого розділу – «Похорон»): так авторка пробує змоделювати внутрішній світ кожного з них. Характери, думки і почуття персонажів то стягуються в один жмут («Магда», «Микола», Семен Шляхта, Миколин батько», «Петро Нашинець»), то розсіюються («Магда і Микола», «Степан Шляхта і його сестра Меланія», «Микола і Магда»). Письменниця добротно вибудовує сюжет, уміло веде інтригу, тримаючи читача в напруженні. Головна героїня, Магда Грішна постійно перебуває у стані повної мобілізації всіх внутрішніх сил: спершу, граючи роль скромної, загадкової і таємничої, вміло закохує в себе потрібного їй чоловіка, а потім, одружившись, маніпулює ним. Не здатна на почуття, «ангел з диявольською душею», вона залишає чоловіка наодинці із жорстокою хворобою, із лабет якої Микола не вирвався. Авторка повсякчас коментує риси характеру Магди, переповідає її минуле, яке вона ретельно приховує від Миколи. Водночас у творі не знайдемо ні суворого чи нищівного присуду, ні засудження її поведінки. Авторка розкриває лише суть ганебних учинків героїні та показує, як це позначається на долях інших людей.

Зовсім по-молодечому зухвало написано оповідання «Дискотека», у центрі якого Варка – єдина радість і втіха підстаркуватих батьків, яких вона вважає «допотопними консервами». Спостережлива донька бачить у їхній поведінці тваринні риси: «Він вічно гарчав, гавкав, скалив зуби, брехав, дзявкав, а вона – вертілася біля нього, піджавши хвоста, скавуняла, скімлила, притакувала на все, слухалась, як стара собака свого ґазди». Батьківські повчання їй набридли як гірка редька, дівчина, звісно, мріє про кохання. Щоб мати змогу познайомитися з хлопцем, вона хоче піти з подругами на дискотеку. Задля цього вигадує переконливу історію про те, що дискотека – це молодіжний клуб, обов'язковий для гарної оцінки. Письменниця передає почуття недосвідченої дівчини, яка, опинившись у пекельному гармидері і відчувши на собі гіпнотизуючий погляд, «була свято переконана, що зустріла свою довгоочікувану мрію, що до неї торкнулося кохання. Від великої радості хотілось обняти цілий світ, який враз став для неї ґудзиком, а море, якби було десь тут близько, – по коліна». Понад місяць вона зустрічається на дискотеці з Дезьом, але романтичній юнці швидко набридають стосунки з обмеженим, ледачим, брудним залицяльником, очі якого шастають по інших дівчатах. Вона підраховує плюси і мінуси у їхніх стосунках і вирішує покласти їм край. Варку авторка наділяє рисами вже цілком дорослої, розумної і розважливої жінки, яка спізнала перше розчарування в житті і зрозуміла, що знайти справжнє кохання, навіть дружбу – річ непроста.

Є у збірці і оповідь про нелегку долю дружини пияка («Родинне пекло»), яка дослухається до порад досвідченої сусідки і викреслює непутящого чоловіка зі свого життя, і гумористично-фантастична історія про запліднення жінки інопланетянами («Незвичайна нічна пригода»). В обох творах на першому місці – тема жіночої психології, неоднозначні стосунки між жінками і чоловіками. І, основне, письменниця не кидає своїх героїнь напризволяще – поряд є небайдужі люди, які допомагають розв'язати життєві проблеми.

У збірці Йолани Голенди є, здавалося б, багато прописних істин, але вони звучать зовсім не банально; немає карколомних сюжетів, і все ж – тексти захоплюють, тримають у полоні, від них неможливо відірватися. Саме тому вони імпонуватимуть і тим читачам, у яких ще немає рубців на душі, і тим, які мають певний життєвий досвід. Залишається лише пошкодувати, що книжка, позначена неабиякою різноманітністю тем, мотивів, наративних форм, така невелика за обсягом. Чекаємо від авторки нових творів, які гідно представлятимуть українську літературу на європейському просторі!

Карпатські говори не є «окремою мовою»

(Зузана Ганудель. За культурну національну єдність.
Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2018, 412 с.)

В публікації доц. Зузани Ганудель, к. н., *За культурну національну єдність*, видану Союзом русинів-українців Словацької Республіки, вміщені наукові статті вченої, розвідки, реферати та інші матеріали, публіковані в різних наукових журналах, збірниках у Словаччині й за її межами. Публікацію відкриває стаття проф. Михайла Романа *Декілька слів про Зузану Ганудель,* в якій він згадує знайомство із Зузаною Томашівною у Празі в 1953 році на зустрічі, скликаній Міністерством шкільництва Чехословаччини. Тут перед студентами, охочими навчатися в Радянському Союзі, виступила Зузана Ганудель, тоді вже студентка першого курсу філологічного факультету Одеського державного університету ім. І. Мечникова, і розказала про студентське життя в університеті.

Зузана Томашівна закінчила університет відмінно, а з 1960 року працювала на кафедрі української мови та літератури філософського факультету Університету Павла Йозефа Шафарика в Пряшеві. Далі, у вступному слові професор Роман пише про педагогічну діяльність та наукову роботу вченої, називає її вагомі публікації, монографії та діалектні атласи, підручники для середніх шкіл та вищих учбових закладів і т. ін. Нагадаймо, що Зузана Ганудель видала *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини* у 4-ьох томах (1981, 1989, 2001, 2010), в яких опрацювала лексику страв, посуду та кухонного начиння, ткацьку лексику, лексику будівництва і транспорту та анатомічну й експресивну лексику.

Публікація *За культурну національну єдність* складається з чотирьох розділів. **Перший розділ *Першопочатки дослідження українських говорів Східної Словаччини і формування літературної мови* (с. 11 – 104)** присвячений пряшівській мовознавчій україністиці, яку розвивала кафедра української мови і літератури пряшівського філософського факультету УПЙШ від початку свого існування. У статті *Розвиток чехословацької мовознавчої україністики за 35 років (1948 – 1983)* авторка пише про післявоєнне національне життя українського населення в Словаччині. У тому часі була заснована Українська Народна Рада Пряшівщини, відкриті російські та українські національні школи, засновані друковані органи – газета «Нове життя» (виходить до сьогодні), журнал «Дружно вперед»,

«Піонерська газета», згодом «Веселка» (дитячий журнал, виходить до сьогодні), «Дукля» (виходить до сьогодні), був відкритий Український національний театр та ін. Чехословацьку україністику репрезентували такі науковці: Олаф Брох, Іван Верхратський, Володимир Гнатюк, Іван Панькевич, Георгій Геровський.

Деякі роботи Зузана Ганудель присвятила аналізу творчості письменника Федора Лазорика, який вважається зачинателем становлення української народної мови на Пряшівщині; аналізує мову повісті «Вік наш фестивальний»; аналізує збірку «Роздуми і співи» Івана Франка, борця за єдину загальноукраїнську літературну мову.

У першому розділі аналізованої публікації вміщені і статті про Івана Панькевича, мовознавця, дослідника українсько-словацьких, українсько-польських, українсько-болгарських та українсько-чеських культурних і літературних контактів. Звернена увага дослідниці і на укладання І. Панькевичем «Словника південнокарпатських говорів».

Другий розділ *Якісно новий етап у дослідженні говірок русинів-українців Східної Словаччини* (с. 105 – 204), крім іншого, присвячений Василю Латті, одному з кращих вчених, діалектологів Пряшівщини, педагогові та громадському діячеві і його науковим досягненням. Читач довідається про життєвий і творчий шлях науковця, уродженця села Пчолине на Снинщині, його діалектологічні експедиції та видання «*Атласу українських говорів Східної Словаччини*» вченого у 1991 р.

У другому розділі публікації вміщена і стаття Зузани Томашівни про територіальну класифікацію українських говорів у Східній Словаччині на словацькій мові, яка була опублікована в часописі *Slavica Slovaca*. Тут дослідниця, виходячи з лінгвістичних атласів, подає такі групи говорів: *снинські, лабірські, маковицькі, шариські, північноспиські* та *говори південноспиських анклавів* (Завадка, Порач, Вишні і Нижні Словінки, Гельцманівці, Угорна, Пача та Гачава).

В аналізованому розділі знаходяться також статті *Кодифікований «русинськый язык» на лінгвістичних картах атласів українських говорів Східної Словаччини Василя Латти та Зузани Ганудель* та *Українські говори Східної Словаччини в лінгвістичних атласах району Карпат та в підручниках «русинського языка»*, в яких вчена піддала гострій критиці словацьких неорусинів і представила результати локальних і міжнародних досліджень русинських говорів у лінгвістичних атласах, які засвідчують їх український характер.

У наступній статті авторка звернула увагу на українсько-словацьку міжмовну інтерференцію, на польські запозичення в українських говорах Словаччини. Своє місце у дослідженні Зузани Томашівни знайшла і багата експресивна лексика. Дві статті розділу присвячені фразеологізмам, на які лексика русинів-українців Словаччини багата. Вчена у своєму рідному селі (Пихні) записала понад 200 фразеологічних одиниць (ФО), які поділила за структурою та семантикою на декілька груп: ФО, що характеризують зовнішні і внутрішні якості людини (*мати свойі мухи, йак намал'ованый; розумітіса, йак курка до пива*); ФО на вираження радості, гордості, зневаги (*быті в семім небі, быті під папучоу*); ФО, що виражають достаток (*мати по шыйу; лем потт'ач'ой молоко йім хыбіт'*); ФО, які означають заспокоєння (*одлегло от сир'ц'а, впав мі камін' от сирц'а*); ФО, які характеризують п'яниць (*іде от шанцу до шанцу, мати під шапкоу, спитый до н'імоты*) та ін. Серед діалектних ФО знаходить вчена багато спільних в українській, російській і словацькій мовах. Для прикладу можемо навести такі: *ламати гôлôву*, укр. літ. *ламати голову*, рос. *ломать голову над чем-либо*, слов. *lámať si hlavu nad niečím*; *розвйазавса му йазык,* укр. літ. *язика розв'язати,* рос. *развязать язык*, слов. *rozviazať jazyk*. Вчена звертає увагу і

на вплив словацької мови та словацького оточення на українські діалекти, що призводить до зміни компонентного складу фразеологізмів. Наприклад: *Бігам, йак шпінаве прадло*; *секаті доброту*; *Важный, йак кіло солі в піукіловім сачку* та ін. Помітну групу серед записаних діалектних фразеологізмів становлять фразеологічні локалізми типу *вынести Підкопач* «померти», *Гôтовый, йак локша на шпаргит'і* «залишитися у безвихідній ситуації», *Такый йак Васил' Кôбасівскый* «бідний, глупий, понурий» та ін.

Авторці вдалось записати і жартівливі молитви типу:

Отче наш, бат'ку наш, будеш куркы красті,
До міха класті, йедны пойісті, за другыма лісті.

Фразеологізми є прекрасним зразком народної мудрості, дотепності, джерелом загальнонародної культури.

Остання стаття другого розділу *Спостереження над вигуками і вигуковими словами в українських говорах Східної Словаччини.* В центрі уваги авторки вигуки, записані в селах Колониця, Пихні, Лівів, Цернина та Орябина. За семантикою їх авторка поділила на десять груп: вигуки і вигукові слова, якими прикликають свійські тварини та птахи (корів: *на, мойа, на-на!)*, вигуки, якими підганяють худобу та птиць *(*коней: *гійа! бйо!)*; вигуки, якими зупиняють худобу (гоу га! го-о-о!) та ін. За словами авторки, цікава група слів-вигуків становить важливий діалектний матеріал для дослідження членування говорів, для уточнення деяких діалектних меж та стане у нагоді при вивченні українського етногенезу.

Третій розділ публікації *Лексика українських говорів Східної Словаччини у контексті слов'янських і неслов'янських мов* (с. 205 – 350) відкриває стаття *Назви спорідненості і свояцтва в українських говірках Східної Словаччини.* Авторка аналізує назви спорідненості і свояцтва, записані в 14-и селах. Приходить до висновку, що переважна частина їх має загальнослов'янське та загальносхіднослов'янське походження. Помітний і вплив словацької літературної мови та її діалектів (*братранец, сестерніца, сыновец,..*). Аналізована лексика охоплює і мадяризми, румунізми, німецькі та польські запозичення.

У третьому розділі вміщена і стаття, в якій проаналізовано медичну термінологію. Це назви різних хвороб, шкірних захворювань, нервових та психічних захворювань, назви лікувальних засобів, установ та медичного персоналу.

Зузана Ганудель дослідила і ткацьку лексику українських говорів Східної Словаччини. Польові записи авторка робила в 1977 – 1985 роках у 167 пунктах регіону. Її завданням було записати і дослідити назви і процеси, що стосуються вирощування та обробітку конопель і льону, ткацької техніки, виготовлення полотна, біління полотна і т. ін.

Дослідниця займалася і дитячим лексиконом. Як сама пише, оцей шар лексики не лише не вивчений, а й не зафіксований. Авторка записала в досліджуваних українських говорах 890 лексем, якими діти звертаються до дорослих, і лексем, якими до дітей звертаються дорослі. Це назви предметів домашнього вжитку, назви одягу, їжі, іграшок, родинних стосунків, назви домашніх тварин і т. ін.

В аналізованому розділі досліджені також найменування хліба у статті «*Назви хліба в українських говорах Східної Словаччини*». Авторка аналізує семантику та етимологію таких назв як *пітпалок, пітпал'а, колач* звичайно з начинкою, потім розрізняють *маковник, йапчаник*, далі у народі знають *роглик, жемля, фучка, крепля, фанка, пагач, адзімка, лангош.* На весілля пекли

торга́ник, радісник, на Різдво – *крачун.* Серед аналізованих назв словакізми, германізми та гунгаризми.

Об'єктом увагу вченої стали і назви галушок у досліджуваних говірках, а також звичаї та обряди, пов'язані з їжею. Описаний етикет челяді за столом у часі свят, повага до хліба і т. ін. На Святий Вечір варили дев'ять страв, в деяких округах – дванадцять ***(хліб, мед, часник, гриби, мачанку, капусту, пироги, бобальки, фасолю, сливи, кашу, юху, рибу ...)***

У **четвертому розділі** (с. 351 – 400) вміщені теренні магнітофонні записи Зузани Ганудель про народне лікування та обробку конопель, вечорниці, ткацтво та виготовлення полотна. Діалектний матеріал записаний в Руській Бистрій, Руському Грабівці, Бенятині, Іновці, Підгороді, Нововоселиці, Смольнику, Руському, Пихнях, Уличі, Збійнім та в інших населених пунктах Східної Словаччини. Деякі з наведених сіл зникли з побудовою водоймища «Старина» (Смольник, Руське). Записані тексти супроводжуються паспортизацією, що охоплює такі дані про інформатора, як: прізвище, ім'я, вік, населений пункт. Записи містять евристично цінні діалектні матеріали, що відображають риси діалектного мовлення Східної Словаччини, є зразком українських говірок, необхідних для дослідження української діалектної мови в цілому.

Наш огляд показує, що Зузана Ганудель дослідила різні шари лексики українських говорів Східної Словаччини у слов'янському контексті.

Досліджувані говори, маючи різні назви – західнокарпатські, лемківські, русинські, руснацькі, карпатські, є українськими говорами. Зберігають своєрідні архаїчні особливості, однак повністю зберігають загальні риси з українськими діалектами. Зузана Ганудель піддає гострій критиці твердження неорусинів, які вважають карпатські говори «окремою мовою». Їх теорія про «чісто українські слова» піддана критиці проф. Любомиром Белеєм у Наукових записках Музею української культури в Свиднику та в інших джерелах. «Чісто українські слова» мають свої ізоглоси у говорах західноукраїнських, північнолемківських та в українській літературній мові. Лексика їх скартографована в лінгвістичних атласах В. Латти, З. Ганудель, З. Штібера, Я. Ріґера, в Атласі словацької мови, в Атласі української мови (II том), представлена в численних наукових роботах славістів.

Марія Чіжмарова

ПРЕМІЯ ІМ. АРХИПА ТЕСЛЕНКА

В Чеській Республіці створена Премія ім. Архипа Тесленка, засновниками якої є Редакція чесько-українського літературного часопису «Мандрівник» і Товариство «Опір Західної України» в Празі (Чеська Республіка).

Протягом 2019 року Редакцією «Мандрівника» приймаються до огляду та публікації поетичні і прозові твори українською, чеською та словацькою мовою, написані з народного життя, які відображають в собі національних характер народів України, Чехії та Словаччини.

Кращі твори, опубліковані протягом 2019 року в номерах чесько-українського літературного часопису «Мандрівник» будуть передані на розгляд Комісії Премії ім. А. Тесленка і до 1 липня 2020 року Комісією Премії ім. А. Тесленка будуть оголошені переможці І-ї Премії ім. А. Тесленка за 2019 рік у номінаціях «кращий поетичний твір, опублікований в чесько-українському літературному часописі

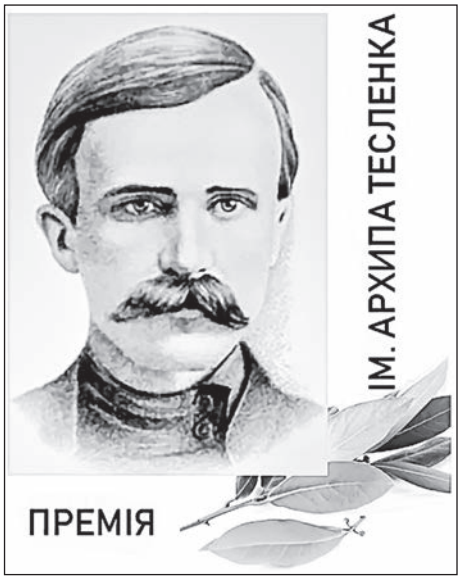

«Мандрівник» у 2019 році» та «кращий прозовий твір, опублікований в чесько-українському літературному часописі «Мандрівник» у 2019 році».

Переможці І-ї Премії ім. А. Тесленка за 2019-й рік отримають почесні дипломи та в подарунок добірку книг і поштівок, виданих Пресовим бюро Товариства «Опір Західної України» в Празі (Чеська Республіка) у 2014-2018-х рр. і збірку усіх номерів чесько-українського літературного часопису «Мандрівник», виданих у 2019-му році.

Головний редактор
чесько-українського літературного
часопису «Мандрівник»
Мґр. Олег ПАВЛІВ
м. Прага (Чехія)

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Надія і Йосиф Вархол (Свидник) – **50 євро.**

На обкладинці журналу твори українського художника **Андрія Антонюка** (1943-2013)

На першій сторінці обкладинки твір «**Зачарований ліс**»; на другій сторінці обкладинки – «**Тривога**»; на третій сторінці обкладинки – «**Великий плуг**»; на четвертій сторінці обкладинки – «**Діоген**».

Ціна 0,66 €

Індекс EV 226/08

ISSN 0419-8131